

valóság

A TARTALOMBÓL

S. Király Béla: A gyökértelenség korában – interjú Molnár Tamással

Kun Tibor: Történelmi–irodalmi adalékok a XX. századi orosz emigráns irodalomhoz: vázlatok Vlagyimir Nabokov művészetéhez

Makkai Béla: A horvátországi szórványmagyarok sajtója – tegnap és ma

Deminger Orsolya: Nők, női szerepek a református egyházban a mai Szlovákia területén és Kárpátalján a két világháború között

Tóthpál József: Kodály és Trianon: „Ne bánts a magyart!”

Gáspár Zoltán Ernő: Korunk, a „vallás és filozófia utáni kor” szellemi válsága

Zipernovszky Kornél: „Évszázados szokásai vannak az éjjelizenének”. A szórakoztató zene Krúdy és kortársai prózájában

Fehér Anikó: Az arany meg az asszony. Krúdy Gyula és Kenessey Jenő operája

Windhager Ákos: A legboldogtalanabb Szindbád. Glossza A kékszakállú herceg vára című opera értelmezői hagyományaihoz

Arday Géza: Meglátások a Tisza Istvánról szóló új kötetéről

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
0

12

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2020. december LXIII. évfolyam 12. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia,
Innovációs és Technológiai Minisztérium

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Kertész-Bojársky Eszter

S. KIRÁLY BÉLA

A gyökértelenség korában – interjú Molnár Tamással

Tíz éve hunyt el Molnár Tamás (1921–2010) filozófiaprofesszor és szellemtörténész, az MMA posztumusz tiszteleti tagja. Jövőre születésének is centenáriuma lesz. A következőkben közölt interjú aktualitását persze nem pusztán ez adja meg. Mondhatjuk, hogy Molnár ma a legtöbbször által ismert és olvasott, vitatott és továbbgondolt magyar anyanyelvű filozófus a világban. Aki olvasta munkáit vagy hallgatta előadásait, azt rögtön megérintette Molnár Tamás klasszikus nyugati műveltségen alapuló szellemi függetlensége és bátorsága. Öröm volt hallgatni, hogy a szocializmusban tanított – és a magyar jobboldalt is jellemző – terminológiától és érvelési sémáktól függetlenül is lehet jobb- és baloldaltól, kereszténységről és politikáról, konzervatívokról és liberálisokról beszélni. Molnár Tamás egyszerre volt eszmetörténész, (katolikus) filozófus, politikai gondolkodó, és közéleti kommentátor. Hogy Európa, az európai gondolkodás és vallásbölcsélet útjai merre, hová és milyen célok felé vezettek, milyen környezet övezte az utazót, s mibe torkollott e változást folyamat; hogy mi az, ami belőlük óvandó, megőrzendő, mert megtartó érték egy elsekélyesedő világ közegében – e kérdések körül épült fel Molnár Tamás filozófiai és teológiai gondolkodása. Rá emlékezünk.

[A Szerkesztőség]

* * *

A Molnár Tamással készült francia nyelvű életút-interjú *Bernard Dumont* munkája, aki a párizsi *Catholica* folyóirat főszerkesztője. A 2003-ban készített interjú franciául még publikálatlan, először olaszul jelent meg (*Thomas Molnar: Dove va la Tradizione Cattolica? A cura di Bernard Dumont, Roma, Edizioni Settimo Sigillo, 2005*).

Az MTA-nál elhelyezett francia nyelvű Molnár Tamás-hagyatékban bukkantam az interjú gépelt másolatára, amelynek lefordításához többszöri találkozásunk után Dumont úr készségesen hozzájárult. A Molnár–Camus levélváltás, amelyre Molnár az interjú-részletben hivatkozik, Ádám Péter, Albert Camus fordítójának munkája.

S. Király Béla

A gyökértelenség korában¹

– *Molnár Tamás, Ön tanúja volt a XX. század nagy felfordulásainak, és megtapasztalta egyik legjellemzőbb hatását, a gyökértelenséget.*

– A gyökértelenség gyermekkorom óta kísért. 6 éves voltam 1927-ben, amikor a szüleim elköltöztek szülőhazámból, Magyarországról, és Romániában telepedtek le. Itt kezdtem iskolába járni. Tizenegy évvel később ismét felkerekedtünk, vissza Budapestre. Később értettem meg, hogy fiatalságom e kisebb válsága lelki és kulturális szakadásokat okozott a nyelvben, a barátságban. Próbára tették a lojalitásom, megzavarták az egészebe, a nemzetembe, a kultúrámba, a vallási érzületembe integrálódás síkjait.

E változások hatására jöttem rá később, hogy eAgész életem ingázás a szilárd támasz keresése és az intellektuális kalandokra készítemem között. De mindig igyekeztem kitartani legmélyebb gondolataim mellett. Rövidre fogva: azt hiszem, sikerült összeegyeztetnem kötelezettségvállalásaimat az óhitűséggel. Ezek nem mondanak ellent egymásnak. Egy másik mély lelki válságba az Egyesült Államokba kivándorlásom után kerültem: megváltozott értékítéletem Amerikáról, alapvető ideológiájáról, életmódjáról, az élet apró mozzanataiba is beszüremkedő utópikus mentalitásáról. Ezek az élet minden területén érződnek, ami csak erősítette az ellenkező irányba húzó óhitűségemet. Ott alakult ki bennem az utópia elleni fellépés lelki szükséglete, a kezdeti és megszakítás nélküli stabilitás iránti igény, végül a vallásos hit, a változatlan doktrína, és a szilárd intézmények abszolút szükségessége.

Ebből megértheti, hogy a század nagy válságaként éltem meg a II. vatikáni zsinat világi engedményeit, amely a létezésem legmélyén érinthetett: kétezer évnyi stabilitás elutasításáért a zsinatot tettem felelőssé. Személyes agresszióknak tekintettem, egy rendkívüli teljesítmény összeomlását láttam benne: egy olyan teljesítmény feladását, mely kihatott a kultúrára, a politika szerveződésére és az élet minden területét érintő bölcseségre. Ehhez még hozzá tennem: számomra az egyház volt az egyensúly maga a változatlan és az emberi változások közötti mérlegen. Egyetemes szinten reprodukálta a belső lelki vázamat, az emberekkel és a dolgokkal kapcsolatos tapasztalataimat, az események és azok menetének értelmezését. A II. zsinat elvágta azokat a kötelekeket, amelyek az embert az Abszolúthoz kötik, és szétszórt minket egy hit és törvény nélküli világba.

– *Ha jól értem, a lelki gyökértelenség sokkal mélyebben hatott Önre, mint a száműzetés lezuhó ereje. Hogyan küzdte le az újabb lelki válságot? Segített ebben valaki?*

– Szerencsémre ekkortájt talákoztam Georges Bernanos² munkásságával. Pusztán véletlen volt találkozásunk, de mennyire hasznos, és milyen mély volt számomra! Az ő életművének szenteltem első könyvem – *Bernanos: a politikai gondolkodó és próféta*³ – mely 1960-ban jelent meg. És ezt amerikai földön írtam, amely nem véletlen. Az amerikai társadalom – más szavakkal az amerikai projekt – oda érkezésem, azaz 1949 óta mindegyre megdöbbentett, európai tapasztalataim és ízlésem szöges ellentéte volt. Mindenhol a kihívó materializmust, az emberi kötelekeket romboló demokráciát, rutinná vált, gépies infantilizmust tapasztaltam. Bernanos gondolatvilágával, temperamentumával épp ez ellen lépett fel, és továbbment, a bajok gyökeréig. Később értettem meg prófécijája természetét, amely a jelenkort a Nyugat lényegének torzulásaként írta le, és abban – a tudományos eredmények és a műszaki csodák ellenére – a kereszténység és a lelki élet mély eltorzulását észlelte. Számomra is megvilágosodott érdeklődésem két, ellentétes

pólusa: a pozitív, amely az Egyház igazságában és az ember megértésében fejeződött ki, illetve a negatív, a teremtés nagyságának pusztítása. A modern civilizáció – Bernanos szerint – a filozófia, a művészet és az ember arcának szakaszos eróziója, ahogy azt Ortega y Gasset megírta a *La deshumanización del arte* című művében. De említ-hetem Orwell, Hans Sedlmayr, Max Weber vagy Huxley nevét is.

Világossá vált számomra, hogy Bernanos pázmáján haladva kettős harcot kell folytatni: visszaszerezni és rehabilitálni a keresztény hitet, és így helyreállítani a civilizációt a képmutató demokrácia, a mindent elárasztó technológia, az ember gépesítésének káros hatásai alól. Az egyik oldalon ott áll Ambricourt papja, az ő krisztusi áldozatával, a másikon a szörnyű anticivilizáció, amely mindennap felmutatja követelményeinek és halálos kísértéseinek listáját. Georges Bernanos-szal és más szerzőkkel találkozva a dolgok kezdtek világossá válni, a különbségeket egyre jobban szét tudtam választani. Kötelességeimről filozófiai és politikai listákat készítettem. Sok volt a feladat, és nem voltak illúzióim: Ambricourt papja és maga Bernanos nem a teljes frontvonalon harcoltak, hanem egy bizonyos helyre összpontosítottak, tudván, hogy elég legyőzni egyetlen ördögöt ahhoz, hogy a többi is megfutamodjon. Majd a minden kontinentet érintő hajó-körútjaimnak köszönhetően már én választhattam meg a „csatamezőimet”.

– *Tehát harcossá is vált! Ez megmagyarázza a francia politikai körökben való aktív jelenlétét, amelyről korábban beszélt. Gondolom, nem úszta meg csalódások nélkül.*

– Először a konzervatív mozgalomban vettem részt az Egyesült Államokban, azzal a hiú reménnyel, hogy jól védett menedéket találok az „európai kultúra” számára. Később La Nation Française-nek dolgozva azzal áltattam magam, hogy Algéria Franciaországé marad. A Nyugat integritása érdekében különböző kulturális vállalkozásokban vettem részt, például Olaszországban, a Volpe Alapítvány üléseit követve. Forgolódtam Argentínában, Dél-Afrikában, Vietnámban és másutt, ahol a Nyugat sorsa forgott a kockán.

Ezek az elkötelezettségek, amelyek 1955 és 1990 között mozgósítottak, túlmentek a bernanos-i gondolatkör keretein, noha inspirációja csorbítatlan maradt, hiszen erősítette a zsinat körül dúló zűrzavart, amely hozzájárult az állásfoglalások kikristályosodásához. Egyszerű, polgári származásom, a gyermekkorom szegényes vallási élménye is befolyásolt. A láthatáromon nem rajzolódtak ki utópiák, mégis jól éreztem a vonzerőt, amelyet a marxizmus a tömegekre és az ontológiai alapot kereső értelmiségiekre gyakorolt. A század „nagy vitája” nem szociológiai, hanem metafizikai síkon zajlott. Az értelmiség hanyatlásáról szóló könyvem (1961) azért váltott ki nagy visszhangot az Egyesült Államokban, mert az ottani papok – nagyrészt európai bevándorlók –, megértették: az anyagi bőség nem óvszer a kommunizmus ellen. Franciaországban a Gallimard könyvkiadó az *Eszmék* sorozatában akarta kiadni e könyvem. Végül a kiadói jogokat mégsem vásárolták meg, mert a kiadó cárja, Dionys Mascolo megvétózta, ugyanis a marxista ideológia mélyen beágyazódott már a hely szellemébe.

– *Az európai intellektüelek kóstolgatták az értelmiség ópiumát, ahogy Raymond Aron, az egyik figyelemre méltó kivétel írta. De azt is el kell ismerni, hogy az egyház sorai tele voltak filomarxistákkal...*

– Ahogy mondja. És a zsinat óvatosan semleges maradt ez ügyben, amint azt Bernanos a „korszellemmel” haladó opportunistáknak támadva már előre látta. A katolicizmus lemondott arról, hogy a történelem szereplője legyen! Az ajtaja (inkább az „ablakai”) kinyíltak az utópiák előtt, amelyek közül nem is a marxizmus a legalattomosabb. Tapasztalataim alapján a *technológiai álmok*at kísérő szürke reformizmus a legveszélyesebb, a léleknek az a fajta elgépíesítése, amely ellen Bernanos harcolt a szentek és

az ártatlanok nevében. Csakhogy ez a semlegesség egyfajta *politika* helycsinálója e vég nélküli plurális társadalomban, ahol az ideológiák ádázul versenyeznek a válsághelyzet kedvező terepén. Az Egyház széttöredezett, és besorolt a hamis hatalmasok, a behódolt „modernisták” mögé. Fél évszázad óta vagyok szemtanúja az állandó felfordulásnak: az amerikai társadalom minden eszközzel hatol be a nyugati mentalitásba, nélkülözhetetlen modellként, és hódító arculatként reklámozza magát. A társadalmi rétegződés régi modellje megbukott, kezdve azokkal az intézményekkel, amelyek tartósságuk példájával tudták tompítani a konfliktusokat. Mondanom sem kell, hogy eme intézmények közül az Egyház az első. Ő vette át a rómaiaktól az építkezés munkáját és képére formálta a nyugati intézményeket. Egyszóval: tudatában voltam, hogy a szemem előtt születik meg az „americanomorph” modell, amely az „occidentomorph” modellt váltotta fel. Innentől kezdve a civil társadalom uralma alá került az Állam és az Egyház. A társadalom anyagi és gazdasági eredményei, és bizonyos értelemben a társadalmi siker által előmozdított és megkövetelt uralom alá.

– Ön szerint ez a lelkiállapot meghatározó a katolicizmuson belül is?

– Ez a viszonylag rövid, de meghatározó időszakra kiterjedő átalakulás – a gyors *metanoia* – a vallást hihetetlen sebességgel érte utol, noha a változás a polgárok reflexeiben gyökerezett. Páduai Marsilius és Rousseau, Lessing és Kant, Loisy és Maritain ideálja valósággá vált: testet öltött egy racionális és szekularizált kereszténység a toleránsnak titulált Államban, elméleti és jelképes sokféleség közepette. A Brüsszelben készülő mini-birodalom pedig a hitvallásába nem foglalja bele a keresztény múltra való utalásokat, annak jelképrendszerét. Tocqueville – „tradicionalista” mivolta ellenére – csodálkozott az Egyesült Államokban a vallás intézményesítetttségének lerombolásán, és ez neki a demokrácia záloga volt. Amerika intézményeiben Maritain is a „vallásszabadságnak”, és az ideológiai-társadalmi konfliktusok enyhítésének garanciáját látta.

Az alapvető probléma, amelyet a II. vatikáni zsinat felvetett, nem volt sem dogmatikus, sem pedig vallásos jellegű. A püspökök által folytatott viták egy bizonyos számú állításban foglalhatók össze, a vallásnak a társadalomba, illetve az ideológiába beépült mértékével kapcsolatban. Mindez azonban politikai vagy – Teilhard de Chardin atya kozmikus álmaiban – éteri utópiával volt átitatva. Az eredmény egy színlelt optimizmus lett, amely kíméletlenebb és követelőzőbb, mint a királyi előírások és a császári rendeletek. A zsinaton résztvevő atyák féltékenységének eredetét többször is elemezték már: társadalmi problémák, ideológiai konkordátum, a papság hiányos oktatása... Inkább Kierkegaard diagnózisához kellene fordulnunk, aki szerint nem a papság engedetlenségéről volt szó – erről a 19. század közepén beszélhetünk –, hanem a hit, és a fegyelem eróziójáról. Hogyan lehet lépésről lépésre követni az elmékben zajló változások útját? André de Muralt, a genfi professzor nemrégiben írt könyvében Occam és Suarez politikai filozófiájától Sartre-ig bezáróan, a kortárs liberalizmusig újrajárja ezt az utat, és arra következtetésre jut, hogy a 13. században, Duns Scotus-sal kezdődően a „modernizmus” alapjait már kifejítették, tanították, rendszerezték.

Bernanos egy másik kifejezést is használ az ő diagnózisához: *a lelki erősség erényének* hiányát. A feloldó ideológiák hatására a püspökök, a papság, a teológusok, az újságírók mindazt, ami lényeges, elutasítják, anélkül, hogy számításba vennék az áramlás elvét (*process theology*), mely mindenre érvényes, beleértve az istenséget és a dogmákat is. Így már könnyű alapelveként elfogadni az evolúció gondolatát, a mindennapi életben éppúgy, mint a természetfelettiben. Ilyen *háttér* előtt hogyan lehet irányítani az embereket, elfogadtatni a hierarchiát, elrendelni az igazságokat, a fegyelmet, elfogadni egy egysítesítő akaratot? A kapcsolatok meglazultak, hiszen az emberek úgy vannak teremtve,

hogy amint egy elv meginog, elkezdik gyakorolni az ellenkezőjét, és feloldják a lényegét az összes létezőben. Nem csoda, hogy a politika kikevert állagúvá vált, a vallás pártokra oszlott, mindegyik saját programját folytatja a civil társadalom széttöredezettességét követve. Utat tör magának a keresztény demokrácia, a katolikus szocializmus, a világ különféle megnyilvánulásaival párbeszédre hajlandó pártaival, és azok privát ambícióival.

– *Őn egy szerencsés, gondviselészerű véletlen folytán felfedezte Bernanos, de egy olyan filozófiai szempontot mutatott itt be, amely túlmegy az ő intuícióin. Ki mástól kölcsönzött még elemeket nézőpontja kialakítása során?*

– Igaz, nem Bernanos volt az egyetlen, aki befolyásolt, bár halálának éve, 1948, amely munkásságának csúcspontja is volt, szinte egybeesett az Amerikába településemmel, egy más civilizációban való szemlélődéseim kezdetével. Attól kezdve a politikai és kulturális gondolkodásom, világlátásom két pólusa megerősödött, különféle befolyásokból, utazások és események folyamán nyert megfigyelésekből táplálkozva. E tanulási folyamat közepette – amely még mindig tart – Pascal csatlakozott Bernanos-hoz. Megpróbáltam olyan módszert alkalmazni, amely egyenlő távolságra tart a szélsőséges álláspontoktól, miközben nagyon is megértem őket. Bernanos magas színvonalra segített kritizálni a maurassizmust, a pascali hívás navigált a hit és az ész között. Szimpatizáltam, támogattam az antimarkista, a nacionalista mozgalmakat, és a konzervativizmus ama változatát, amelynek nem volt liberális-materialista aspektusa, de érdekelt a baloldal igazságszolgáltatási törekvése is. Egy német kiadó így diagnosztizálta hovatarozásom: a „baloldal jobboldalának embere”, ami leegyszerűsítés ugyan, de eléggé pontos. Valójában nem rendelkeztem sem Bernanos temperamentumával, sem Pascal zaklatott lelkével. Esetemben a „személyes dialektikát” kell figyelembe venni: adott egy hűséges lélek, amely gyermekkorától megosztottan létezett előbb két ország, majd a történelem két verziója, végül két civilizáció között.

Ez a helyzet megmagyarázza a Bernanos és Pascal iránti vonzalmam, és a zsinat utáni pesszimizmusom. E két katolikus gondolkodó oltalma alatt voltam. Mindkettő emelkedett lélek volt, mindkettő „tragikus”, mindkettő későbbre halasztotta a reményt. Egy nemrégiben, 1999-ben megjelent – szimbolikus dátum! – könyvemben, az *En, Symachus* címűben kifejtettem, hogy a világunk kezdete óta egy szent civilizációban élünk, de a világot (és a katolicizmust) megszenteltelenítették, és a következmény nem marad el. A könyv alcíme: „A lélek és a gép”... Tisztára Bernanos, ugye?

– *A könyveit olvasva felismerjük, hogy e befolyások ellenére, nem maradt „moralista” gondolkodó. Úgy tűnik, a történelem is érdekli.*

– Kérdése szorosan kapcsolódik származásomhoz. Forduljunk vissza, és vázoljuk fel a valóságot, ahogy az kinézett a jelenkorunk küszöbén. A háttér nem a világ nyugati régiója, amely ismerős nekünk, hanem Kelet-Közép-Európa, e hatalmas terület, ahol a középkor és a reformáció óta az Egyház dolgai kevésbé ismertek és kevésbé értékelték. Többé-kevésbé a volt Habsburg-birodalom területéről beszélünk, amelyhez hozzá kell adni Magyarországot, Romániát, a Balkánt, és emellett Lengyelországot, Ukrainát, valamint Oroszország déli részét is. Az első világháború után, az 1920-as évek elején, ez a régió a kommunizmus és a nacionalizmus, e két agresszív ideológia vitatott, de valós fennhatósága alá esett, melyek brutális konfliktusba kerültek hasonlóságuk ellenére. Felmerült a kérdés az elit és a tömegek előtt, hogy a nacionalizmust támogassák-e, tartva a marxista, a nemzetköziséget prédikáló Oroszországtól, vagy a szocializmust válasszák, mely az orosz és totalitárius imperializmus előszobája. Bernanosnak egyébként igaza volt, bár az első világháború utáni francia viszonyokra korlátozódott, messze azoktól a gondoktól, amelyekről beszélünk. Néhány kelet-európai ország, különösen a fiataljai

mindenhol nagy változást vártak a békétől: igenelték a nacionalizmust, anélkül, hogy elutasították volna az olyan szocializmust, amely nem internacionalista, és nem ellentétes a nemzet történelmi eszméjével. A keverék ideálisnak tűnt: nemzeti szocializmus, antiliberális politika, valláson alapuló kohézió és mérsékelt hivatkozás az adott területtől függően katolikus vagy ortodox-bizánci egyházra.

Fiatalkoromban megtapasztaltam ezt az ideológiai keveréket Magyarországon, amely vegyes, azaz katolikus és protestáns ország, illetve az ortodox Romániában. Az elsöben, amelyet a versailles-i szerződés megalázott, a rend 1920-ban történő visszatérése tiszta és kemény nacionalizmushoz vezetett Horthy kormánya alatt, nyíltan antikommunista, kvázi liberális és parlamenti rendszerrel. A gondolkodói körök mentén kialakult egy antifeudális projekt, amely nyitott volt a szocializmus nemzeti változatára. Az olyan emberek, mint például Rajniss Ferenc testesítették meg ezt az irányzatot, de kudarcuk miatt apránként a hitleri változat felé fordultak. Eluralkodott rajtuk a félelem a marxizmustól, a Vörös Hadseregtől. Félték az anarchiától, de elutasították a középkorban gyökerező, a Habsburg-uralkodóház által minden történelmi fordulóponton megerősített feudális vonású rendszert.

Az egyház szerepe ebben a zavarban életbevágóan fontos volt. Egy olyan embert, mint XI. Piusz, a kommunizmustól való félelem a jobboldali nemzeti mozgalmakkal való szimpatizálásra sarkallt, ha azok nem az ideológiai szélsőségség felé tartottak. Magyarországon a két világháború között az Egyház a katolikus „központ” megerősítésére törekedett. A katolikus ifjúságnak szervezetet hoztak létre (KALOT), igyekeztek távol tartani őket az ideológiáktól. Nagy filozófiai súlyú gondolkodók és szónokok – mint például Prohászka Ottokár püspök, Bangha Béla jezsuita szerzetes – megpróbálták visszatéríteni katolikus hitre az elitet és a fiatal nemzedékeket. Hasonló folyamat figyelhető meg a szomszédos Ausztriában, ahol a vatikáni politikát Dolfuss kancellár és utódja, Schuschnigg támogatta, aki később megjárta a koncentrációs táborokat. Vele San Franciscóban, 1955-ben kollegák voltunk, és átvettem az óráit, amikor a szemeszter vége felé távol kellett maradnia. Elmondta nekem, hogy Dolfuss katolikus-társadalmi rezsimjét Mussolini erőteljesen támogatta. Hitler még szövetségeseit is megrémítette...

Romániában, ahol tizenegy évet töltöttem, tulajdonképpen a serdülő korszakomat, egészen más volt a helyzet. A Versailles-ban kibővített ország alig ismerte a nagybirtokok (*latifundia*) rendszerét. A török megszállás idején (500 év!) a moszkvai fennhatóságú ortodox egyház tartott fenn némi nemzeti kötődést, bennszülött irodalmat, amely elengedhetetlen volt a vallási és nemzeti érzelmek megőrzéséhez. 1920 után erre a paraszti és lelkészi társadalomra ráerőszakolták a liberalizmust, amely egy felelőtlen és korrupt burzsoáziát hozott létre, méghozzá olyat, amely nem szívlelt semmilyen jobbító reformot. 1927-ben megalakult a fanatikusan nacionalista, de az ortodox múltra támaszkodó és antikommunista motivációjú Vasgárda. Emlékszem, hogy 1928-ban egy ottani kongresszus során a Vasgárda milíciái átvonultak a városomon Mihály arkangyal lobogóival e jelszavakat ordítva: „A zsidókat Palesztinába, a magyarokat a föld alá!” Vezetőjük, karizmatikus egyetemi hallgató, Zelea Codreanu volt, és támogatóikat főleg egyetemisták közül toborozták. Köztük volt Mircea Eliade, aki két év után nemrég érkezett vissza Indiából, ahol a hinduizmus és a buddhizmus tanulmányozásával foglalkozott. Köztük volt Constantin Noica filozófus, és Vintilă Horia, későbbi Goncourt-díjas író, aki aztán kegyvesztett lett a „fasizmus” miatt. Amikor a hatvanas években megismerkedtem velük Párizsban és Madridban, egy pogány-keresztény miszticizmus dívott köztük, ami számomra nem szorult magyarázatra.

Míg a magyarországi kereszténység egyértelműen vidéki beállítottságú volt – gondoljunk a nemesség és a gazdag polgárok hatalmas birtokaira –, Romániában az ortodox vallás kispolgári és paraszti miszticizmussal keveredett. Jóval később, 1966-ban

Brazíliában találkoztam Dom Hélder Câmara-val, Recife és Olinda püspökével („a vörös püspököm”, mondta róla VI. Pál). „Anti-feudális” megjegyzéseket tett nekem Brazíliára, és Magyarországra utalva. Arra célzott, hogy a két ország megérdemelte a rájuk telepített kommunista rezsimet, Isten megtisztító fenyítését!

– *Az ilyen történelmi olvasztótégelyekben való elmerülései tették lehetővé a nagy és általános irányok azonosítását?*

– Ezeknek a pillanatfelvételeknek az eredményeként jegyeztem meg, hogy az Egyház sok, egymásnak ellentmondó, gyakran „messianisztikus” befolyás középpontjában helyezkedik el, és továbbra is készen áll a konkurens világi vallások irányába történő fejlődésre. Az egészből a változásnak egy olyan iránya fejlődött ki, amely lehetővé teszi a spengleri diagnózis felállítását. Ő azt írta, hogy a társadalmi problémák megoldására rászoruló vallás, már nem vallás. Ezt jól illusztráltuk a kelet-közép-európai helyzettel, amely most meghaladja a vizsgálódásunk tárgyát. Ugyanabban az időben, azaz 1910 és 1945 között, Franciaországban, az Egyház a L’Action catholique és más szervezetek segítségével mozgósította a szabad foglalkozásúakat, hogy álljanak munkába az egyházi vezetés alatt. Amikor Oswald Spengler felsorolja az értelmiségiek figyelmét lekötő „társadalmi problémákat”, ugyanakkor annak is tanúja, hogy ezek az értelmiségiek – legalábbis részben – hajlamosak a radikálisabb, „szélsőségesnek” nevezett ideológiák felé fordulni. Valójában csak egy lépés választotta el a „társadalmi problémákat” megoldó kísérleteiket a marxizmustól és a nemzetiszocializmustól, az ipari társadalom e két fő termékétől. Franciaországban, Magyarországon, Romániában, Olaszországban és máshol jól felismerték az ellentmondást az evangélium üzenete és a politikai programmá vált tömegesedés, a demokrácia ígéretei és a populizmus között, amely magába foglalta a proudhon-i szocializmust és a Georges Sorel által felmagasztalt erőszakot is. A marxizmus kihasználta ezeket a keverékeket, és láttuk, hogy Maurras tanítványai (Rebatet, Déat, Brasillach) a fasizmus felé fordultak. Ez utóbbi összeegyeztethetőnek bizonyult egy kevésbé internacionalista marxizmussal, olyannyira, hogy Maurice Bardèche azt hitte, hogy dobogóra léphet egy jobboldali Lenin. Mások egy „jobboldali Gramsci”-ra vártak.

Nyilvánvaló, hogy a katolikus köröket a jobboldali/baloldali állásfoglalások, a marxizmus/konzervatívizmus is befolyásolták, amelyek a helyi körülményektől, és az aktivisták „északi” vagy „déli” temperamentumából fakadtak. A nagy dóziszú romantika és az aktivizmus rokon jelenségek, amelyek az egyetemi, illetve olyan más mozgalmakban nyilvánulnak meg – lásd Paul Sérant műveit –, amelyek undorodnak attól, hogy pártokká, azaz a parlamenti játék prédájává váljanak. Az olyan kifejezések vonzereje, mint a „liga”, „gyülekezés”, „nemzeti mozgósítás” stb., megerősítette az aktivistákat, akiknek a radikalizmusa különbözött a munkások radikalizmusától. Szervezeteikbe mindenki könnyen bekerülhetett, beleértve a katolikusokat is. Ebből következően a csoportok közötti átmenet is meglehetősen könnyedén zajlott le. A kedvencem Jean-Marie Domenach későn felbukkanó, de jellemző példája. Mint már említettem, 1958-ban találkoztam vele és megállapítottam, hogy hű maradt a marxista katolikus elkötelezettségéhez, noha fokozatosan elhatárolta magát a „Szovjetuniótól, melyről bármit is mondanak, a kollektív tulajdon bajnoka”. Domenach, Dom Helder Camara módjára, csatlakozott a népszerű tézishez, mely szerint a kommunizmus „isteni büntetés” a reakciós rendszerek bűneiért. Ez a katolikus utópizmus (Teilhard, Maritain, Bergyajev, Mounier és Albert Béguin, aki utódja az *Esprit* élén) a középkorra nyúl vissza, és az idők végezetéig bűnös egyház tézisével igazolja magát. Az élete végére érő Domenach „antiszemizmusa” ellen indított támadások nagyon súlyos csapást mértek rá, ám ezek is a zavart jelezték, amely a progresszív katolikus körökben uralkodott még 1968 májusában is. Az emlékének

tartozom annyival, hogy megemlítem: bajtársával, André Flamant-nal, a Seuil kiadó-jával mindent megtettek annak érdekében, hogy a *La gauche vue d'enface* könyvem megjelentessék 1971-ben – éppen a Seuil kiadásában. A marxista dogmatizmus így bátor katolicizmussá vedlett át: ez az ingázás tapasztalható Maritain-nel is, aki vitathatatlan referencia.

– *Volt alkalma találkozni Maritain-nel? Az Egyesült Államokban lakott, amikor Ön odaérkezett, ugye?*

– Igen, találkoztam vele. Egy vacsora során, a princeton-i otthonában, ahol akkori-ban, 1949-ben, ténylegesen tanított. Az amerikai tartózkodás mélyen befolyásolta őt, elindítva egy boldog optimizmus irányába, amelytől csak később szabadult meg részlegesen, amint azt a *Le Paysan de la Garonne* (1966) mutatja. A zsinat nagy hatással volt rá, de eredményeit már nem volt képes megemészteni. Nem szabad elfelejteni, hogy ő és Raissza-t nagyrészt Bergson befolyása „térítette meg” (mint Proust-ot és Péguy-t), és Teilhard szentelte fel az evolúciót, amelyre sok katolikus értelmiségi alapozta a hitét akkoriban. A princeton-i vacsoránk során Maritain tartózkodó volt; igaz, hogy minden alkalommal, amikor egy bizonyos témán vitatkoztunk, Raissza mindig közbeszólt, mondván: „Jacques és én úgy gondoljuk, hogy...”.

Erről jut eszembe egyébként Teilhard „kalandja” a vasfüggöny mögött, különösen Magyarországon a kommunista rezsim alatt. A jezsuita író a katolikus elit fedezte fel a 70-es évek tájékán, amikor Kádár János diktatúrája kezdett elerőtlenedni. Az exkluzív és monopolista marxizmussal szemben a paleontológus képviselte a keresztény filozófia tudományos potenciálját, a marxistaellenes gondolkodás polgárjogát. Teilhard ma is *persona gratissima* egy lelkes olvasói tábor szemében, a hanyatló marxizmussal szemben.

– *De nem gondolja, hogy ez a lelkesedés vezet az ingamozgás másik pólusához, amely a modern történelmet annyira jellemzi: amikor a kapitalizmus válságba kerül, a szocializmus megérkezik, aztán lejárhatja magát és visszahozza a pénz uralmát... A „harmadik út” gyakran csak a második álarca!*

– A II. világháború kitörése nélkül a harmincas évek katolikus fellendülése valószínűleg meghídította volna a közvélemény nagy részét. De nem szabad, hogy ez a perspektíva elfeledtesse velünk: nem a marxizmus volt az egyetlen ellenfél. A liberális és technológiai szempontból győztes demokrácia egy külön világot és világnézetet épített fel, amely nagyon különbözik attól, amelyet az Egyház és szövetségesei által ösztönzött aktivizmus várt. Bernanos prófétának bizonyult, de a „tábora” meghátrált a progresszivismus hódító csapásai alatt, melynek sokszínűségét már az imént jellemeztük. Mindez az amerikai hatalomnak, a jövő és a nyugati – planetáris képzelet mesterének a hatására történt. Számos semleges keresztény, sőt még marxista is áttért az amerikanizmus divatjára, utolsóként a vasfüggöny mögötti kommunista vezetők. A 20. század utolsó évtizedének zavaros vizeiben az ideológiai hovatarozás nem rajzolódott ki egyértelműen, és ez megkönnyít egy új típusú azonosítást, új gondolkodási módokon keresztül. A széttöredezett Vatikánban is szót emeltek azért, hogy alkalmazkodjunk a magas fokú amerikanizmushoz, amely – úgymond – már meghaladta a XIII. Leó által előre elfogadott „szociáldemokráciát”. Tehát van itt *folytonosság*, de a *modernizmus* érdekében. A keresztény vélemény alkalmazkodik, inog, noha egy kisebbsége szóltanul, de továbbra is ellenáll a sáncaiban. De vajon ezek a sáncok jól láthatók, felismerhetők, és csodálhatóak-e?

Annyira hipnotizál minket az uralkodó ideológia, hogy már nem ismerjük fel az egyik vagy a másik tábor aktivistáit. Néhány szerény és fakuló jelet még észrevehetünk, de a mindennapi élet normalitásában mindenki elfogadja a pluralizmusban élő állampolgár amerikanista fogalmát. Ez nem más, mint a tisztos polgár protestáns fogalma.

1789 doktrínerei sem kértek többet; tudatában voltak, hogy amint az Egyházat belülről meghódították, a következő lépés a zászlók alá toborzott polgárok erényének megszüntetése. Így aztán, az egyik polgár fantasztább, a józan észől megfosztottabb, mint a másik. Ezután olyan projektek, programok, ideológiák és gondolatrendszerrek bukkannak fel, amelyek látszólag összeegyeztethetőek az általános érdekekkel és az ember lelki hajlandóságával, és összeegyeztethetőek azzal is, amit Maritain „profán kereszténységnek” nevez. Íme a rend és a kultúra (az Egyház és az Állam) szétválasztásának gyökerei, amelyet önök „politikai janzenizmusnak” neveznek, és amelyeket Albert Camus nekem címzett, a sartré-i egzisztencializmusról 1952-ben írt levelében⁴ megbélyegzett. Camus is elítélte a „könyörtelen janzenizmust”, amely a század szellemi divatjává vált. Találkoztam az összes változatával, hiszen ezek a rendszerek szellemi és gazdasági kényelmet nyújtanak. Az azonnali és távolsági kommunikáció manapság lehetővé teszi a „kozmosz tudat” katolikus változatában való részvételt. Következésképpen a katolikus vallást általános érzékenységgé tartománynak tekintik, amelynek megnyilvánulási formái az egyetemes demokrácia, a fogyasztói társadalom és a globalizáció. Megértjük azt a visszafordíthatatlan vonzerőt, amelyet ez a képlet gyakorol az írástudókra és a látszat-értelmiségiekre, az értelmiség nagy részére, amely irányít minket, az Egyházon kívül és belül. Állandóan beléjük botlunk, hiszen ott vannak minden bizottságban, minden televíziós vitában. Többnyire a papság napjainkban ugyanúgy jelenik meg, mint egykor az egyház emberei a bürokratikus posztjukon.

Ez az emberi típus felcserélhetővé vált, mindenütt jelenvalóságának és messianizmusának köszönhetően betölti a színpadot. Fókuszpontjai az egyetem, az óriáscegek és a szakértői bizottságok, melyeket a média kiszolgál. Ez utóbbi a rajtuk uralkodó Újbeszél megőrzésére alkalmazott társaság. Hogyan lehet ellenállni ennek az elitnek a történelem végén, hogyan lehet kritizálni? Minek a nevében, amikor az „alaptalan alapot” kutatja (Edgar Morin), és azt állítja, hogy boldoggá teszi a „diskurzus etika”, az a tény, hogy a szavakat szubjektív véleménycserék szeánszaira használja fel (Jürgen Habermas, Otto Appel, Luc Ferry). Ugyanabban a szellemben, Roland Barthes az emberi beszédet „fasisztának” ítélte, tehát használhatatlannak, mert a mondat egy fő részből, és alárendelt tagmondatokból áll!

Mindemellett valljuk be, hogy a posztkeresztény értelmiség végső züllése (Bernanos karakterei bővelkednek benne és ők gyakran papok) a keresztény kísértésekből eredeztethető, vagyis az Evangélium által kínált kibúvókból. A hit világa és maga a világ közé felépített hidakról (*pontifex maximus*) van szó. Mivel a *sola fide* bármilyen éghajlaton tenyészthető, a profán események álszent nyelvezetre fordíthatóak, és ez az ideológiák termékeny talaja. A vallásból és a transzcendencia légköréből tehát kényelmes az átmenet a politikai színezetű szociológiába és annak konkrét értelmezésébe. Bejelentik Krisztus egy keresztény közösség iránti óhaját, de elégedettek a bürokratikus szerepekkel, a játékkal, melyet Bernanos kifigurázott: eljön a nap, amikor az atyák 8 és 17 óra között szolgálgják majd ki a közösséget, míg szombaton és vasárnap zárva tartanak! És azóta... Sok vitát rendezhetnénk a burzsoázia deszakalizációjáról. Azzal kezdődne, hogy az értelmiségi meglátja a hatalom mézesmadzagját, aztán rájön, hogy a tekintély átkerült az egyik világfelfogásból a másikba. Mi sem könnyebb, mint engedni új mestereknek és átszervezési műveleteiknek; „a hívek javára”, persze. Az immanens csábító hatalma pedig elvégzi a dolgát.

Fordította: S. Király Béla

Molnár Tamás és Albert Camus levélváltása 1952-ben

Kedves Mester!⁵

Nem minden tétovázás nélkül szánom rá magam a levélíráásra, hogy egy bizonyos kérdésben kikérjem a véleményét. Mint egyik amerikai egyetem nyelv- és irodalomprofesszora, könyvet írok a mai francia regény és filozófiai gondolkodás bizonyos megjelenési formáiról.

Nem egy – kollégák és diákok előtt tartott – előadásomban annak a mély meggyőződésnek adtam hangot, hogy Ön, továbbá Jean-Paul Sartre, valamint a modern egzisztencialista filozófia több más képviselője nem éri be a Forradalom fogalmának újraértelmezésével és rehabilitálásával (?), hanem – ezzel egyidejűleg – a polgári értékek és általában a burzsoázia eredeti állapotban való visszaállítását is célba veszi. Az az érzésem, olyan létűnt liberális korszak forradalmi légkörét szeretnék nem kis nosztalgiával visszaállítani, amelyben a romantikus álmokat szövögető jó szándékú emberek sértve érzik magukat, amikor a valóság egyszer csak bekopog hozzájuk.

Hogy ez a magatartás nekem rokonszenves-e vagy nem, az nem különösebben érdekes, az a kérdés, hogy Önök mindezzel végső soron nem a „reakció” ügyét szolgálják-e? Magam elé képzelem, hogy sikerül maguknak enyhíteni valamit a forradalom brutális népszerűségén, és hogy valamiféle szubjektív romantikát – és következésképp megannyi szétszórt erőfeszítést – állítanak a helyébe. Minden forradalom, Ön is jól tudja, „katolikus”⁶: a tömegek révén hat, ha ugyan nem a tömegekért, a forradalmak globálisan erőszakolják rá magukat a társadalomra, és ellenállnak minden elemzésnek. Amit hirdetnek, valójában nem más, mint az Önök által ízekre szedett és legfontosabb – vakon dolgozó, de nagyon is hatékony – motorjától megfosztott forradalom „protestáns áthangolása”.

Az Önök dilemmáját, véleményem szerint, a következő képletre lehetne leegyszerűsíteni: Önök helyeslik az emberi faj forradalmi lendületét, de úgy gondolják, ennek a lendületnek a lázadás, a non-konformizmus a legnagyobb értéke. Mivel a történelem arra tanítja Önöket, hogy a forradalmak másik alkotóeleme, az önkény mindig felülke-rekedik az elsón, (titokban?) még le is mondanának az Önök szemében is gyanússá vált forradalmi lendületről. Ezzel egyet is értek, de tételezzük fel, hogy a két alkotóelem kölcsönösen kizárja egymást, akkor a forradalom – legalábbis abban a formájában, amelyben megismertük – elfogadható lesz-e vagy elvetendő?

Ezeket a kérdéseket szerettem volna Önnek feltenni. Válasza fényében több mindent világosabban tudnék tárgyalni a könyvemben, annál is inkább, mivel énszerintem *A lázadó ember* valamiféle arany középút a kétféle – egyformán sokat követelő és épp ezért alapos megfontolásra méltó – magatartás között.

Őszinte tisztelettel üdvözlöm a világnak ebből a sarkából,

Thomas S. Molnar
Pacific University
Forest Grove, Oregon

LIBRAIRIE GALLIMARD

Soc. Anon. - capital 108.000.000 de frs Telephone: LITTRÉ 28-91 à 28-94
 ChèquePostal : PARIS N° 169-33 AdresseTélégraphique: ENEREFENE PARIS
 Registre du Commerce Seine N° 35.807 N° d'Entreprise 553 - 75. I 07 - 004 I
 5, rue Sébastien-Bottin Paris (VII°)

Párizs, 1952. október 3-án

Monsieur Thomas S. Molnar
 Pacific University
 Forest Grove, Oregon

Kedves Molnar úr!

Nem könnyű pár sorban összefoglalni azt a témát, amit nem is olyan régen négyszáz oldalon tárgyaltam.

Mivel olvasta *A lázadó embert*, tudnia kell, ez a könyv – még ha nem teljesen kielégítő módon is, de – ad azért valamilyen választ az Ön által feltett kérdések némelyikére. Amiért is az alábbiakban mindössze néhány feltevését szeretném kiigazítani.

Legelőször is azt, amelyik az egzisztencializmussal kapcsolatos, ettől ugyanis több alkalommal is elhatároltam magamat. Annyira távol állok ettől a filozófiai irányzattól, hogy az egzisztencializmus jelenlegi élharcosai úgyszólván személyes sértésnek tekintik a könyvemet.

A második a forradalom fogalmával kapcsolatos, bár ezt a fogalmat az Ön meghatározása nem fedi teljesen. A XX. század nihilista forradalma ugyanis messze nem az egyetlen lehetőség. Amellett, hogy új jelenség a történelemben, abban különbözik a több évszázadot is megtermékenyítő forradalom eszméjétől, hogy – ráadásul minden tétovázás nélkül – a reakciós gondolkodás néhány alapelvét is magába olvasztotta: az államrezont, a cél eléréséhez szükséges eszközök iránti közönnyt, a terror filozófiai igazolását. Harcolni ez ellen a perverzió ellen egyáltalán nem azonos a polgári értékek restaurálásával, épp ellenkezőleg, ez ellen a perverzió ellen harcolni annyi, mint kimutatni, hogy valójában nem egyéb, mint a polgári-jakobinus racionalizmus bizonyos tévedéseinek felnagyítása. Szó sincs a forradalom – hogy én is az Ön kifejezését használjam – „protestáns áthangolásáról” (ha csak nem a szó lehető legáltalánosabb jelentésében értjük a dolgot), épp ellenkezőleg, azt hiszem, a történelem „protestáns áthangolásaként” is fel lehet fogni a XX. század forradalmát.

A könyvemmel egyáltalán nem állt szándékomban a jelenlegi erővonalak hangsúlyozása, mindössze arra törekedtem, hogy – szembenézzek a kíméletlen és a kegyelem minden lehetőségétől megfosztott janzenizmussal⁷ – rámutassak arra a néhány állandó és közvetlen értékre, amit az életben nem tudunk nélkülözni, és amit – több más mozgalom mellett – a lázadás hoz a napvilágra.

Levelét köszönöm; tisztelettel és barátsággal üdvözlő
 Albert Camus

Ádám Péter fordításai

JEGYZETEK

- 1 Részlet a Molnár Tamás – Bernard Dumont: 4 Vö. az interjú után közölt levélváltást!
Emlékfoszlányok (Les bribes de mémoire) című 5 A francia kultúrában írók, művészek ma már
interjúkötetből.
- 2 Georges Bernanos (1888–1948) francia katolikus író, 6 A levélíró nyilván a görög eredetű szó
a Francia Tudományos Akadémia tagja. Bernanos a 6 'általános'-t, 'egyetemes'-t jelentő eredeti je-
20. századi francia szépirodalom egyik kiemelkedő lentésére céloz. (*A ford.*)
alkotója volt, „A Sátán árnékában” és az „Egy falusi
plébános naplója” című regénye magyarul is sikert ara- 7 A katolikus vallásnak a protestantizmushoz
tott és ismertté tette a nevét. Molnár az első Bernanos- közelálló puritán irányzata, amely főleg a
monográfia szerzője az Egyesült Államokban. XVII. század második felében volt nagy ha-
tással a francia irodalomra és a szellemi életre.
3 Thomas Molnar: Bernanos: His Political Thought (*A ford.*)
and Prophecy. Sheed and Ward, 1960.

Történelmi–irodalmi adalékok a XX. századi orosz emigráns irodalomhoz: vázlatok *Vlagyimir Nabokov* művészetéhez

(*Vlagyimir Nabokov – a drámaíró*) Legelőször is „igazoljuk magunkat”, miért a drámaival és költészetével kezdjük ennek az orosz származású, fél Európát „végiglakott”, majd amerikai állampolgárrá vált írónak, költőnek, esszéistának, egyetemi oktatónak a bemutatását?

Érthetetlen, de így van: *regényei* és az azokról írt kritikák, értekezések, tanulmányok száma magasan felülmúlja a költészetéről és drámaírói munkásságáról megjelent elemzéseket. Mintha magát Nabokovot sem igazán érdekelnék saját drámái, nem beszélve kritikusairól; erre példa – többek között – az az interjúgyűjtemény, amely a *Набокое о Набокове и прочем (Nabokov Nabokovról és egyébekről)* című kötetben jelent meg (Издательство Независимая Газета, Москва, 2002), és amelyben a kérdezők, és persze nyomukban logikusan maga Nabokov sem ejtenek szót drámaírói, és költészete is csak talán egy-két mondatban jelenik meg. A tragédiáról szóló esszéjében (*Трагедия трагедии – А трагедия трагедия, 1941. USA*) ő maga hasonlítja össze a regények és a költészet, illetve a drámák népszerűségét: „A tragédia az irodalmi alkotás területéhez tartozik, de ugyanakkor a kiöregedett szabályokba, holt tragédiákba is kapaszkodik, amelyeket más irodalmi formák gyönyörűséggel rombolnak le, mialatt ebben a folyamatban csodálatos szabadságra bukkannak... Hol találunk ezekhez hasonló eredményeket (ti. mint a prózáét, a költészetét, a festészetét stb.) a dramaturgiában? Milyen remekműveket tudnánk felsorolni néhány zsenialitásukkal elkápráztató álomkép-tragédián kívül, mint a *Lear király* vagy a *Hamlet*, Gogol *Revizora* és esetleg még Ibsen egy-két darabja, nos, mely remekműveket hasonlíthatnánk össze a számtalan, az utóbbi három-négy évszázadban létrehozott regény, elbeszélés és költemény dicsőségével? Őszintén: mely színdarabokat olvassuk újra?”

Az ő drámáit is lehet persze több aspektusból tanulmányozni – mi *tematikájuk*, pontosabban *tartalmuk* felől közelítjük meg őket, megfogalmazzuk azokat a gondolatokat, amelyeket támasztanak bennünk (és amelyek természetesen nem minden esetben fedik a szerző magyarázatát), valamint néhány adatot adunk meg keletkezésük körülményeiről, dátumáról. Az ismertetett drámák sorrendjét a következő kiadás alapján követjük: *Владимир Набоков. Трагедия господина Морна. Пьесы. Лекции о драме.* (Издательский дом 'Азбука – классика', Санкт-Петербург, 2008). Nézzük tehát a drámák *meséit, témáit*, azaz: miről szólnak?

A *Скитальцы (Vándorok)* 1921-ben íródott, 1923-ban adták ki – csak az I. felvonását. Színhely: Londonban a *Vörös kútya* nevű vendégfogadó, a cselekmény időpontja 1768. Szereplők: *Stratcher*, kereskedő, *Colville*, a tulajdonos, *Szylvia*, *Robert* és *Eric* – testvérek, egy utazó és egy rabló. *Stratcher* elmeséli, egy útonálló meg akarta ölni. A tulajdonos is ismeri ezt az útonállót, egyszer őt is meg akarta gyilkolni, de megkegyelmezett neki; azóta cserébe időnként be-betér a kocsmába. Ekkor egy utas érkezik, hangja ismerősnek tűnik *Colville*-nek. A közben beosonó rabló beszédbbe elegyedik az idegen utassal. *Colville*-nek a két férfi hangja hasonlít egymásra, míg végül kiderül, hogy az idegen utas és a rabló-útonálló – fivérek! Kettejük közül *Robert* most – útonálló-rabló.

A két testvér felidézi gyermekkorukat, Eric szeretné, ha mindketten hazatérnének. Ekkor Robertból kirobban a féltékenység testvére jobb sorsa miatt. Eric otthagyja fivérét, Robert a fogadást úgymond szemtelen feleleteiért le akarja löni, az alvajáró Szilvia megjelenése azonban megakadályozza ebben. Amikor Szilviát apja kivezeti, a rablógyilkos Robert magában beszélve bevallja: szívében még most is ott él a szerelem...

Lírai tragédia vagy tragikus líraiság? Mindkettő, de elsődleges az emberi gyűlölködés, az irigység, a *Rossz* jelenléte, majd az Emberben megbúvó, egymással pusztító harcot vívó *ambivalens* érzések. Érdekes lenne eltűnődni azon, vajon Robertból miért a *Rossz* ütődött ki. Genetika? A sors által rá mért csapások? A pszichoanalízis nyelvén: *endogén* vagy *exogén* okok juttatták oda, ahová jutott? De ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása már egy másik síkra terelne bennünket...

Смерть (Halál) – 1923-ban íródott, ugyanabban az évben adták ki. A dráma – amely Nabokov *verseskötetében* is szerepel! – fiktív cselekménye 1806-ban Cambridge-ben játszódik. Két főszereplője *Gonvill*, a kísérletező tudós magiszter, és ifjú tanítványa, *Edmond*, rajtuk kívül a színen nem látható *Stella*, Gonvill halott felesége. Az egész darab meglehetősen nyomasztó, testet – lelket szorító atmoszférában a *Halál* érzésének átélését, egy, Gonvill által Edmundoon végzett kísérlet homályba burkolódzó, végkimenetét tekintve az olvasót kétségek között hagyó eredményét írja le. Edmond szenved az Élettől, és arra kéri professzorát, adjon be neki valamilyen keveréket, amitől meghalhat. Gonvill teljesíti kérését, és átad neki egy „mérget”, de azzal a feltétellel, hogy Edmond előtte veszi be, és ő, a kísérletező – kutató, figyelni a szer hatását Edmond arcán. Miután a tanítvány beveszi a készítményt, megnyugszik, és teljesen átadja magát a Halál gyönyörének, de közben azt is látja, hogy körülötte semmi sem változott-változik. Mesél „halotti” élményeiről és evilági emlékeiről, maga Gonvill kérdéseket tesz föl neki, majd hirtelen rászól, hagyja abba a színjátékot, ugyanis a szer, amit adott neki, nem okozott halált, ártatlan keverék volt, vagyis Edmond él, és nem a túlvilágon beszélgetnek. Edmond nem hisz neki, állítja, a sírban van, és amit *érezkel*, az a látszat. Egyébként Gonvill azért végezte ezt a kísérletet, hogy kiderítse, Edmond él-e felesége, *Stella*, szeretnék-e egymást. Ezek után Gonvill feláll, és szólítja feleségét, bebizonyítandó Edmondnak, nem halt meg. Edmond megrémül, ugyanis a vegyszer „hatása” alatt elmesélte a közte és *Stella* között kibontakozott vonzalmat. Azt végül is nem látjuk, bejön-e a színre *Stella*...

A darab egyfelől ördögi játékot tár elénk: a tudás erejével a tudattalan felett uralkodó erő hatalmát, másfelől erkölcsi kérdést vet föl: a tudással bíró ember hogyan és milyen célokra használja fel a világgal még meg nem osztott tudását. Utaljunk itt a történelem és a politikusok által a tudósok elé állított dilemmára éppen a XX. században: pl. az agykutatás, a pszichológia és a pszichiátria, a filozófia, az atom- és hidrogénbomba, a különböző veszedelmes sugárzások, az egyre bonyolultabb és az életre pusztítóan *is* hatni tudó gyógyszervegyületek stb. – mind megannyi alkalom volt – vagy inkább csak lehetett volna? – az újító lángelmék számára. Mefisztó és Cipolla szelleme csakúgy, mint – más vonalon az „aranyborjú” – ma is élnek és hatnak.

1923-ban íródott és ugyanebben az esztendőben jelent meg a *Дедушка (Nagyapa)* c. dráma, amely 1816-ban Franciaországban egy jómódú parasztcsalád házában játszódik. Főszereplői: a *Nagyapa*, *feleség* és *férj* *Giulietta* nevű lányukkal, egy ismeretlen *járókelő*. A család a betévedt idegennek elmeséli, hogy a Nagyapa tulajdonképpen egyik családtaghoz sem tartozik, csak úgy befogadták, kb. 70 éves, nyugodt, csöndes, szereti a természetet, különösen a virágokat, amiknek márkik és hercegek nevét adja. Az idegen saját életéből mesél el egy momentumot, amellyel 1892-ben Lyonban szembesült: mivel nevében ott volt a nemesi származást jelző „*de*” szócska, a forradalmárok halálra ítélték,

s csak a csoda mentette meg, hogy a guillotine pengéje nyakára ne csapódjon. Sikertült elmenekülnie, hóhérja azonban üldözte, mert a parancsba kapott kivégzést végre akarta hajtani rajta... Ekkor Giulietta kétségbeesetten szalad a házba, elpanaszolja, a Nagyapa a bogycsokkal teli kosárkáját kiverte a kezéből. Bejön a Nagyapa is, s a család röviden elmeséli neki is az idegen történetét. A Nagypapa kimegy, majd kezét háta mögött tartva visszajön. Úgy tesz, mintha a házat mutatná be az idegennek, és kényszeríti, nézzen be egy „varázsszekrénybe”. Az idegen erre nem hajlandó, ekkor a Nagyapa előrántja háta mögül a kezét, melyben egy baltát tart. Személye és szándéka ekkor válik nyilvánvalóvá az olvasó számára: ő volt az a hajdani hóhér! A két férfi egymásnak esik, az idegen végül leszereli az öreget, ugyanúgy, mint annak idején, amikor az ki akarta végezni. Giulietta az ajtóból szól rá az idegenre, hogy mit csinált a Nagypapával – az azonban kizavarja a lányt.

A darab a feszültség fokozására épül, ami az utolsó jelenetben éri el tetőfokát, bár néhány sorral előbb, az idegen hangos gondolkodásából sejteni lehet valami borzalmat – ami be is igazolódik. A drámát – mint azt fentebb említettük – Nabokov 1923-ban írta, tehát még nem volt „időszerű” a II. világháborút követő, háborús bűnösöket üldöző, történelmi igazságtételt szolgáló nemzetközi összefogás; a szerző látomászerűen vetíti előre ezt az időszakot, amelyet ő már emigrációban fog megélni. Az erkölcsi tanulságot megint nem konkrét, nevelő – figyelmeztető írói sablonokon keresztül kapjuk, hanem átültetve az írói fantázia képeibe, mintegy szublimálva azt.

Egyfelvonásos az ugyancsak 1923-ban írt rövid színdarab, a *Полюс (Sarkvidék)*. Ez az egyetlen Nabokov-darab, amely valós történelmi tényeken alapul. Helyszín – gyér beszélgetések alapján – a Déli-sark, ahol egy expedíció még életben maradt tagjai egy sátorban rekedtek. A személyek nevei: *Scatt kapitány, Fleming, Kingsley, Johnson* – az itt járt, *Scott kapitány* által vezetett hajdani expedícióra utalnak. Az egyszerű cselekmény: az expedíció tagjai várnak, és az esetleges menekülés esélyeit latolgatják. A kapitány a naplóját lapozgatja egyre fáradtabban és kimerültebben, Kingsley félrebeszél, Fleming magában a múltját idézi, Johnson elindult a jégmezőn a lehetséges, de igazából nem valószínű segítséget keresni, a kapitány utána küldi Fleminget, aki rátalál a holttestére. A kapitány még Angliára gondol, de azt már nem tudjuk meg, mit is remél hazájától. Monológok drámája: minden szereplő a végtelen hőmezőkön gondolataiba mélyed, hiszen mást nem tehet, s ez a hőmező, az ugyanolyan sivár, végtelen jégtakaró adja meg a darab hangulatát, szabja meg a sátorban várakozók lelki állapotát, amelyre mintegy mellékesen rátelepszik annak tudata, hogy a Déli-sarkon a norvégek már megelőzték őket, s így az ő szenvedéseik, áldozataik feleslegesek voltak. Nem láznak még ez ellen sem, semmi ellen – egyszerűen tudomásul vesznek mindent, s ez a nyugalomuk, a tényeknek ez a bátran viselt tudomásul vétele adja a mégoly egyszerű, monoton cselekményen belül is emberségüket, férfias tartásukat.

Nabokov legnagyobb, legsúlyosabb darabja a *Трагедия господина Морна (Morn úr tragédiája)*, amelyen valószínűleg 1923 őszén kezdett dolgozni, de csak 1997-ben jelent meg nyomtatásban teljes terjedelmében. Kritikusaira olyan mély benyomást tett, hogy Nabokov egész addigi alkotói munkásságát újból tanulmányozni kezdték most már más szemszögből!

A dráma hangulata alapvetően sötét, nyomasztó, viszont mozgalmas cselekményű. Egyik kulcsfigurája és főszereplője, *Tremens*, lázas, és hidegrázástól szenved. Egy idegen érkezik hozzá, akivel – amint kiderül – valamikor együtt vettek részt egy politikai megmozdulásban, az idegen – *Gánusz* a neve – kényszermunkából tér haza, az volt a büntetése. Tremens annak idején megúsza a büntetést, bár feljelentette saját magát a *Királynál* – aki a legenigmatikusabb figura a darabban –, hogy őt is elítéljék. De ki ez

a Király, akiről mindvégig szó van, ám senki sem ismeri, ugyanis még hazája pénzén is csak álarcban ábrázoltatja magát?! Egy újabb, Tremens által tervezett akcióban Gánusz már nem kíván részt venni, ugyanis volt harcostársa, bár a „végső szépség” felé akarja vezetni a világot, mégis a rombolás, a pusztulás, a nem-lét dicsőítésében látja az élet értelmét. *Midia*, Gánusz felesége, estét rendez, melyen egy idegen is megjelenik, s tőle megtudjuk – talányos módon –, hogy a XX. századból érkezett, s az is *majdnem* kiderül, melyik északi országból jött, ugyanis ezt csak a *Dandilio* nevű szereplőnek súgja a fülébe; viszont ismerősnek tűnik neki ez a város, amelyben rend és szépség uralkodik – szerinte mindez a Királynak köszönhető. Megjelenik *Morn*, üdvívalgások fogadják, beszédmódja költői fenséges, mindenkire hatással van. *Midia* bevallja férjének, hogy amíg az büntetését töltötte, beleszeretett egy másik férfiba, most már nem tud visszatérni hozzá. *Morn* *Edmin*nel tárgyal, beszédje csapongó, szaggatott, de monológjából megtudjuk, ő az a bizonyos Király, akit senki nem ismer, és aki most öngyilkos akar lenni. A dráma egyik, lélektanilag legszebb és legérdekesebb része ez a monológ: az a mód, ahogyan a szerző láttatja, ahogyan *Morn* habozik, próbálja magát lelkiileg felkészíteni végső cselekedetére, koronáját is elhajtja, majd összevissza beszél a bűneiről, magáról – de nem képes az öngyilkosságra. A városban eközben zendülés tört ki, mindenütt gyilkolnak – kiderül, mindez az örült Tremens műve. *Morn* egy újabb monológjában felteszi a kérdést: hogyan éljen tovább? Sír, s azt érzi, mindenfelől csak rothadás, halál árad felé. Gánusz le akarja löni, de – megint egy nabokovi fordulat – miközben célba veszi, lemegy a függöny...! A város lakói belefáradnak az öldöklésbe. Újabb monológjában *Morn* bevallja: most boldog, hogy a haza megmenekült.

A darab vége meglehetősen zavaros, töredékes és hiányos: ez utóbbira a <...> jel is utal, de főleg az a dramaturgiai fordulat, amelyben a *Király* (aki most éppen *nem Morn!*), majd a királynak *megismert* *Morn* ad elő egy monológot, ez utóbbi bűnösnek érzi magát Isten, *Edmin*, saját maga és népe előtt, mivel minden hatalma a titokzatosságban volt. Edmintől elkéri pisztolyát, „*Edmin* [...] kipontozott sorok...” szavai: senkinek nem szabad látni, hogyan mutatja be a Király *Morn* halálát az égboltnak!

Nehéz egyetlen jelzőt találni a színműhöz. Történelmi dráma? Annak fikció, bár nagyon is elképzelhető, sőt ismerős is lehet a téma. Lélektani dráma? Föltétlenül (bár Nabokov nem volt egy „lelkizésre” hajlamos író, a freudizmust sem fogadta el!), különösen a főszereplők monológjai alapján. Sok vonásában *shakespeare*-inek tekinthetjük, ami egyezik a szerző *Shakespeare* iránti tiszteletével, vonzalmával: „Annak idején a görögöket (ti. drámaírókat) *angol fordításban* olvastam, és sokkal gyengébb szerzőknek találtam őket, mint *Shakespeare-t*”. *Aiszkülosz Agamemnonja* is azért zaklatja fel, mert *Shakespeare-t* juttatja eszébe! Más problémát is feldolgoz ebben a drámájában: az *öngyilkosság*ét. A már említett *Tragédia tragédiájában* hosszan időz e témánál, melynek végső kicsengése, illetve a „színpad mögött” elkövetett öngyilkosságnak mint *dramaturgiai eszköznek* az a célja, hogy „gyorsabban lepörgesse a gyilkosságot, a természetes kimúlás folyamatát”, de ez a kifejelet „valószínűbb is”, hiszen „az ember a reménytelen körülményekkel folytatott reménytelen harcban saját kezébe veszi sorsát.”

Человек у СССР (Egy férfi a Szovjetunióból): Nabokov ezt a darabját 1926-ban fejezte be, oroszul azonban csak az I. felvonás jelent meg 1927-ben. A színhely Berlin, szereplői az ott élő orosz emigránsok. *Viktor Ivánovics Osivenszkij* pincésörözőt nyit, amivel azonban hamarosan csődbe megy. A többi szereplő: *Marianna* – *filmszínésznő*, *Kuznyecov*, *Olga Pavlovna Kuznyecova*, *Taubendorf*. *Kuznyecov* bolsevik, s most itt, Berlinben fog találkozni más, külföldön élő kommunistákkal, akiket *Osivenszkij*

gazembereknek nevez, és akiket, ha visszajuthatna Oroszországba, szembeköpné! Kuznyecov nem segít neki a hazatérésben, mondván, egyrészt árad belőle a régi rendszer, másrészt, egyáltalán, az ilyen emberekre nincs szüksége a kommunista rendszernek. Kuznyecov elmeséli Olga Pavlovnának, olyat tett hazájában, hogy számára többé semmiféle élet nem létezik: mint kommunistát üldözték, és, hogy ne találják meg, az „ügy” érdekében három kommunista harcostársát elárulta, ki is végezték őket, így ő most folytathatja politikai tevékenységét. Két szerelmi szál is fut a darabban: Marianna és Kuznyecov szerelméé, amely felbomlik, valamint Olga Pavlovna Kuznyecov iránt érzett vonzalmáé. Kuznyecov azonban semmiféle lelki – érzelmi köteléket nem hajlandó vállalni.

Ez a szerző legegyszerűbb bonyodalmú darabja. Sajnos, több, egyébként érdekesnek ígérkező témát kibontatlanul hagyott benne, elsősorban a politikai és az erkölcsi vetületűt, benne Kuznyecovval és az „ügy”-gyel, illetve a Berlinben élő orosz emigránsok életével kapcsolatban.

Háromfelvonásos *drámai komédiának* titulálja Nabokov egyik leghosszabb színdarabját, az 1937-ben írt, 1938-ban kiadott *Событие (Esemény)*-t. Főszereplői kivételesen csaknem mind oroszul hangzó neveket viselnek (egyébként úgy, mint – láthattuk – előző darabjában): *Trosejkin – festőművész, Ljubov (Ljuba), Revsin, Vera, Marfa, Antonyina Pavlovna Opojásina, Ljubov anyja, egy író, Vagabundova, egy francia nevű úr – Paul bácsi, II. Mesájev, Barbosin* (NB. 'o'-val a nevében!), *Barbasin* (NB. 'a'-val a nevében!). A színhelyek: Trosejkin műterme, illetve egy ebédlőül is szolgáló szalon. Időpont: nincs.

A darab holmi fecsegésekkel indul, majd megérkezik Revsin, aki Trosejkinnek egy rendkívüli „esemény”-ről kezd beszélni, amiről Ljubovnak nem szabad tudnia: *Barbasin* visszatért börtönbüntetéséből. Revsin szerint fel kell készülniük arra, hogy beállít hozzájuk. A festő megrémül, menekülni akar, de már késő: Revsin későn értesítette őket *Barbasin* szabadulásáról. Vera próbálja megnyugtanni Ljubovát, talán *Barbasin* nem is akarja megölni. Ez utóbbi azonban Ljubov ablakával szemben már ott áll az utcán. Megjelenik egy Ivánovics Sel nevű úr, aki elmondja: aznap délben egy férfi Browning pisztolyt vásárolt nála – nem, nem *Barbasin* az illető, hanem Arsinszkij, egy eddig még nem szerepelt férfi, aki azonban *Barbasin* cinkosa és bűntársa, aki valamikor hamis váltókat gyártott. A házba ezalatt egy *Barbosin* nevű detektív érkezik: neki kellene megvédenie a háziakat *Barbasin*tól. Az azonos hangzású, de különbözőképpen írandó szereplő nevének hasonlóságából származik a bonyodalmak egy része. Új szereplő bukkan fel: II. Mesájev, aki bevallja, tud tenyérből jósolni; ezt Ljubov rögtön ki is próbálja. Mialatt II. Mesájev Ljubov tenyerét vizsgálja, *Barbosin*, a detektív elkezdí saját tenyerét vizsgálni, majd megkéri II. Mesájevet, mondjon véleményt az ő tenyeréről is. II. Mesájev elmeséli, tíz évvel azelőtt egy férfinak nagyon rosszakat jósolt a tenyeréből, s azt a férfit valóban sok kellemetlenség érte, többek között börtönből is ült. A neve *Barbasin* volt, s az az érdekes, hogy most, a vonatról leszállva, találkozott *Barbasin* külföldre szándékozott menni, de előtte üdvözölni akar egy közös ismerőst, akit azonban szerinte *Barbosin* valósínűleg nem ismer...

Ez a színdarab Nabokov „legoroszosabb” színdarabja, nem a témát, hanem a szereplők jellemvonásait, a jelenetek felépítését tekintve. Sajátos a szereplők *viselkedése*: sokszor felületesen ható beszélgetések fontos dolgokat hagynak figyelmen kívül, hajdanvolt orosz nemesi családokat foglalkoztató jelentéktelen, apró eseményeket helyeznek előtérbe stb. A felületesen ható beszélgetések, beleágyazva a komolyak, sőt életveszélyesnek tűnő helyzetekbe, adják részben a darab *komikumát*, a „drámai komédiát”.

Milyen sorsa van egy találmánynak és feltalálójának egy képzeletbeli államban? Ez Nabokov másik leghosszabb darabjának – *Изобретение Вальса (Waltz/Valsz)*

[*esetleg így írva: Valsz?* az orosz Вальс szóból] *találmánya*) – a témája. itt rögtön pontosítani kell: sok kutató, kritikusa a *waltz* szót *valcer*-ként, azaz *keringő*-ként értelmezi, és a címet így a *keringő feltalálása*-ként fordítja – ez azonban téves!

A megírás időpontja 1938, és ugyanebben az évben jelent is meg. A cselekmény időpontja meghatározatlan, a helyszíne – a dialógusokból ez derül ki – egy hadügy-minisztériumi iroda – Szárdínián(!). Főbb szereplők: a hadügyminiszter, egy ezredes, hivatalnokok, néhány furcsa, komikus nevű úr (Berg, Breg, Grab, Gorb, Burg, Brug és hasonlók), valamint maga a Feltaláló, Waltz/Valsz.

Az ezredes bejelenti miniszterének, hogy egy *Salvator Waltz/Valsz* nevű feltalálót kell fogadnia. Waltz/Valsz bejelenti: feltalált egy *telemor* nevű robbantószerkezetet, amellyel másfél kilométeres körzetben bármit fel lehet robbantani: egy várost, egy országot, sőt egy egész földrész. Ezt a találmányát akarja felajánlani ennek az országnak. Ajánlatát nem fogadják el, ugyanis – örültnék tartják. Waltz/Valsz egy levelet küld nekik, amelyben megfenyegeti őket: amennyiben nem fogadják el találmányát, úgy pont délben egy ismeretlen helyen tartózkodó társai fel fogják robbantani az iroda ablakából látható hegyet... S valóban, délben óriási robbanás hallatszik, s az ablakból látják, hogy a hegy csúcsa semmivé válik, az utcákon pánik tört ki. A szobában uralkodó zűrzavar közepette egy riporter jelenik meg, aki szövetséget ajánl Waltz/Valsz, mert benne saját határozottságát ismeri fel. Az ezredes további kísérleteket vár a Feltalálótól a döntés meghozatalához. Végül Waltz/Valsz három robbantással bizonyítja találmánya hatékonyságát, s most a hadügynek kellene döntenie, mennyiért vennék meg ezt a szerkezetet. Waltz/Valsz azonban „humanizmusára” apellál, melynek az a lényege, hogy a régi világot megsemmisítve egy új, jobb világot teremtsenek! A felajánlott összegeket váratlanul visszautasítja, s már nem hajlandó találmányától megszabadulni. Megfenyegetik, hogy elzárják. Ettől azonban óva inti őket, ugyanis ha éjfélig nem jelentkezik társainál, azok sorban fogják felrobbantgatni az ország városait, sőt, az új, boldog jövő érdekében az egész világot. A hadügyminiszter beleegyezik abba, hogy Waltz/Valsz beköltözzék az irodájába, és onnan ellenőrizze a testület intézkedéseit. Egyszer csak bejelenti: elege van a munkából, és egy szigetre akar elmenni pihenni. Végül tovább folytatja a gyilkolást, a robbantásokat, ugyanakkor beszéde egyre zavarosabbá válik. Az említett riporter ekkor váratlanul az arcába vágja: nincs is semmilyen szerkezete! A hadügyminiszter is erre az álláspontra helyezkedik, amikor kinyitja az ablakot, s a régi hegyre mutatva, gyönyörködve benne és elbűvölve tőle, kimondja: Waltz/Valsz a beígért pusztításait nem ezzel a hegygel kezdi – és elvezeteti a „Feltalálót”, aki bevallja: a szerkezet nem idegen helyen van, hanem a zsebében, a mellén, s vigyázzanak, mert bármikor felrobbanhat!

Nabokov drámának tünteti fel ezt a darabját. Szűk a meghatározás: ezt is nevezhetnénk – csakúgy, ahogyan az *Eseményt* nevezte ő maga – drámai komédiának, vagy miért ne tragikomédiának esetleg mindkét darabját drámai bohózatnak. De maradjunk meg Waltz/Valsz és a hadügynél! A szereplők tettei, viselkedése, szóbeli megnyilatkozásai inkább bohózatba illő fordulatokban nyilatkoznak meg, míg a darab tartalma, a konfliktus alapjaiban tragikus, ijesztő, nyugtalanító. Waltz/Valsz, legyen pszichésen zavarodott vagy sem, egy reális személyiség típus irreális eszméjét testesíti meg, aki – kimondatlanul is – „a cél szentesíti az eszközt” elvének útján halad, s ez az *elv* nem mindig – sőt, talán sohasem – járt-járhat tartósan pozitív eredménnyel. Az emberiséget nem lehet kívülről ráerőszakolt elvekkel és módszerekkel boldoggá varázsolni, a történelemnek és benne az Embernek megvannak a maga törvényei, amelyeket az egész Emberiségre alkalmazni objektíve és szubjektíve lehetetlen! A „történet” másik vetülete a felelős beosztásban intézkedő – vagy nem intézkedő – személyek

felelőtlensége, döntésképtelensége, majd végül korrumpálhatósága nagyzási hóbortjuk teljesítése érdekében. Mi lesz a világból az ilyen állami tisztségviselők ilyen vagy olyan döntése következtében?

Nabokov szindarabjainak bemutatásánál és elemzésénél nem állhatunk meg a fentiekhez hasonló konkrétumoknál! Ugyanis van bennük valami, ami arra készítet bennünket, hogy mélyebbre ássunk – újfent megemlítve, mennyire nem értékelte a freudizmust, a pszichoanalízist (!) –, ez pedig egyfajta titokzatosság, rejtélyesség, ami körülengi, áthatja őket. Nézzük csak: a *Halálban* teljesen biztosak lehetünk abban, hogy az egész cselekmény valóban csak ezen a világon játszódik, nem egy álmvilágban? Tényleg meghalt vagy még él Stella? A *Nagyapában* tényleg az a régi hóhér él tovább és jelenik meg előttünk, aki a francia forradalom utáni években a Giuliettaékhoz betért utast minden áron ki akarta végezni? S mi történt, miután ez a volt, majdnem-kivégzett áldozat Giuliettát kizavarta a házból? A *Vándorokban* a két testvért illetően aránylag biztosabbak lehetünk, a *Sarkvidék* még konkrétabb mind az események, mind a személyek tekintetében, nem így az *Eseményben*, ahol a *Barbosin* és a *Barbasin* nevek hasonlósága zavaró, s bizonytalanok vagyunk e darab végét illetően is, amikor II. Mesájev a börtönből szabadult *Barbosin* tenyerét vizsgálva kijelenti, nem biztos abban, *Barbosin* ismert-e *Barbasin*t. Miért olyan félnéken, óvatosan, lehajtott fejjel várja *Barbosin* a tenyérvizsgálás eredményét? *Barbasin*t látták a szereplők a városban? S végül a *Waltz/Valsz találmánya*: tényleg volt találmánya és pusztított vele? Hogyan láthatta a hadügyminiszter később újra az állítólag felrobbantott hegyet? Mit jelentett *Waltz/Valsz* számára az a bizonyos tintafoltos fedelű füzet, amelyről azt állítja, már látta Korzikán?(!) Nincs felelet.

Befejezésül idézzük magát a szerzőt a cselekménnyel összefüggő konfliktusok fontosságáról: „A konfliktus ideája afelé törekszik, hogy az életet olyan logikával ruhazza föl, amellyel az egyáltalán nem rendelkezik. Azok a tragédiák, amelyek kizárólag a konfliktus logikáján alapulnak, éppoly hamisak az élethez viszonyítva, amennyire a mindenütt jelenlevő osztályharc ideája hamis a történelemhez viszonyítva... Számomra a tragédia legmagasabb formája az élet bármilyen egyedülálló díszének létrehozása, amelyben a különálló ember megpróbáltatásai és szerencsétlenségei saját személyiségének, nem pedig a színháznak a törvényeit követik, ahogyan ez utóbbiakat ismerjük.”

(Egy „berlini orosz” költői világa: *Vlagyimir Nabokov*) Az 1917-es orosz (bolsevik) forradalom kitörése után a Nabokov családnak menekülnie kellett Oroszországból (1919), s meglehetősen kalandos, sőt mondhatni hányatott dél-európai vándorlás után Németországban, Berlinben telepedett le (1920). A német főváros vált Vlagyimir Nabokov pályafutásának bölcsőjévé, itt és Párizsban jelentek meg különböző lapokban és kiadóknál versei, drámái, regényeinek egy része *orosz nyelven*: ezért is kapták az itt született művei az *orosz periódus* besorolást, szemben a későbbi, az Amerikai Egyesült Államokban írt műveivel, melyeket az *amerikai periódushoz* sorolnak az irodalmárok.

Nabokov költészetét ugyanolyan méltatlanul hanyagolják el még ma is, mint drámáit: alig-alig foglalkozik vele az irodalomtudomány, s ezt csak nehezen lehet azzal magyarázni, hogy Berlinben még fiatalember volt (az *új generáció* tagja), vagy hogy emigráns, politikai száműzött volt. A hagyomány, amely évtizedekkel alakult ki, s lényege az volt, hogy regényeivel foglalkozzanak, távolról sem vált „haladó” hagyománnyá. Mi most ezt a hagyományt szeretnénk megtörni, s bemutatni, ki is volt a *költő* Nabokov, milyen *témák* foglalkoztatták, milyen külső és belső világot vetít elénk, milyen érzelmek hatották át poézisét.

A korabeli orosz emigráns diaszpóra megoszlott Berlin, Párizs, Prága, Szófia, Belgrád mint európai fővárosok között, de ott volt a Távols-Keleten és Latin-Amerikában is.

A család Berlinbe érkezésekor, azaz az 1920-as években a szerepek megoszlottak Párizs és Berlin között: az előbbi politikai, az utóbbi az emigráció kulturális és intellektuális központja volt, s Nabokov mindkét fővárosban fokozatosan vált egyre ismertebbé.

Mivel költészete, költői világának érése ifjúkorára esik – melyet Szentpéterváron töltött el –, ezért logikusnak tartjuk, hogy gyermek- és ifjúkorát áttekintsük és bemutassuk; maga Nabokov is rámutat élete e korszakának fontosságára egy 1962-ben adott interjúban:

„Természetesen találom azt, hogy inkább kötődöm régi, gyermekkori emlékeimhez, mint a későbbiekhez: így az angliai vagy az új-angliai Cambridge kevésbé világosak a tudatomban és természetemben, mint oroszországi uradalmunk parkjának eldugott kis sarka.”

Milyen volt tehát Nabokov gyermekora a cári Oroszországban?

1898-ban szülei a pétérvári Morszkj utcába költöztek az Admiraltyejszkaja-partra, azaz a Néva partjára; ez a városrész, a folyó, a hajók azután mind életében, mind költészetében felbukkannak. Ezután a franciaországi Pau következett, ahol anyai nagybátyja révén életének egy részét a lepkékhez kötötte, híres lepkekutató és -gyűjtő tudóssá (entomológus) vált. De amik talán a legerősebben meghatározták gyermek- és ifjúkorát és egész későbbi életét, az az őt körülvevő családi élet, a kimondott jólét, a biztonság, a kultúra szinte minden ágának közelsége: az egész család rajongott az irodalomért (édesapja óriási könyvtárat gyűjtött), a zenéért (házukban gyakran megfordult *Saljapin* és *Kuszevickij*), édesapja ezenkívül a politikai életben is kiemelkedő szerepet játszott, a családban mindenki oroszul, angolul és franciául beszélt, így a fiatal Vlagyimir is kitűnően elsajátította a két idegen nyelvet az angol és francia nevelőnők mellett. Szentpétervár nevén kívül három másik településnév vésődött a gyermek Vlagyimir emlékezetébe: *Rozsgyesztveno*, *Batovo* és *Vira*: a két utóbbi helységben található, a családhoz tartozó házakat tekintette igazi otthonainak. Tanulmányait Oroszország egyik legtekintélyesebb iskolájában, a *Tyenyisevszkij Intézetben* végezte. Első verspróbálkozásainak gyűjteményes kiadásait szülei finanszírozták.

A családot az 1917-es forradalom mindenéből kiforgatta, s – amint már említettük volt – menekülniük kellett, először a Krimbe – ez is felbukkan később Vlagyimir verseiben –, majd 1919-ben Londonba, ahol a fiatal Nabokov egyetemi tanulmányokat folytat – ez is témája lesz a már ifjúkori, lassan már felnőttkori költészetének. Ezután következik Berlin, ahol édesapját terroristák megölik. A család nehéz anyagi körülmények között él, maga Vlagyimir többféle munkával keresi kenyerét és segíti családját, így pl. orosz és francia irodalmat tanít az ugyancsak Berlinben élő orosz iskolásoknak és egyetemistáknak. S itt zárul be a kör, és térünk vissza a címben nevezett *berlini orosz* emigráns költőhöz. Egyik biográfusa – akinek a könyve alapján sikerült fentebb Vlagyimir életrajzát rekonstruálni – érdekes megfigyelésekkel illusztrálja szerzőnk emberi jellemét. Először is rámutat „világpolgári” helyzetére: „Hozzászokott örökös menekülő státuszához”, majd megemlíti a környezetéhez, más emberekkel szembeni viselkedését, „saját méltóságának és tiszta ártatlanságának kifinomult érzését, ami megakadályozta abban, hogy egyáltalán köszönjön azoknak, akik valaha is bemocskolták becsületét”, és: „Egyik legjellemzőbb hibája volt, hogy képtelen volt megbocsátani.”

Hogyan vélekedik maga Nabokov a költészetéről? Elég gyakran nyilatkozott ezzel kapcsolatban, igaz, *orosz periódusa után*, s amikor már költői életszakaszán jóval túl volt. Lássuk tehát! „Az igazi költészet nem kacagást és nem sírást vált ki, hanem határtalan kielégülés ragyogó mosolyát, boldog belső zsongást (szó szerint: „dorombolást”!), és büszke lehet magára az író, ha ki tudja váltani olvasóiban, vagy jobban mondván egyik-másik olvasójában ezt a mosolyt és belső zsongást;” „A »költészet« fogalma

mindenféle irodalmi alkotást magában foglal; én sohasem láttam semmilyen minőségi különbséget költészet és széppróza között. És általában, jómagam bármilyen hosszú költeményt mint jó próza koncentrátumát határoznék meg, függetlenül attól, van-e benne ritmus vagy rím.” Egy két évvel korábbi interjúban a pszichoanalízist támadva jut el a gondolatig: „Az évszázadok során épp a költészet tette a szerelmet kifinomulttá.” S mint tudós, kutató-természettudós, entomológiai kutatásai révén (!) jut el oda, ahová a természettudományokkal nem foglalkozó költő nem juthat el, állítja: „Azt gondolom, hogy a művészi alkotásban kétféle anyag meghatározott egybeolvadása megy végbe: a költészet pontossága és a tiszta tudomány öröme.” Figyeljük meg, milyen érdekesen párosítja a költészet és a tudomány tulajdonságait; az ember pont fordítva jellemezné – és jellemzi is (!) – a két fogalmat!

Ezek után térjünk rá a nabokovi *költői világ* tematikájára!

Legelőször a költő feladatát határozza meg – amit saját magára is érvényesnek tart, hiszen teljes egészében átülteti nemcsak költői gyakorlatába, de prózai tevékenységébe is. Teszi ezt ifjú és romantikus indíttatású költőhöz méltó módon, a személyes líra kereteiben és hangulatában. Indul az *általánosból Egy költőhöz (Поэму)* című versében:

„A kedves szavú zagyva szó ingoványos posványából

Mássz most ki, költő, s ébredj új napra!

Más dalba fogj, kristály-fényesbe s hatalmasba;

tanul meg a röpké s kusza színeket

pontos szavakkal átadni,

s célzások és félhomályok hadd tűnjenek el

...

Világosság kell most és tisztaság és erő.

Üres szót elviselni nem lehet, a fénytelenység untat,

Most új hangot hallok, új határt látok.”

Álljuk itt meg egy rövid kitérőre! Az orosz első emigránshullám az 1917-es bolshevik forradalom következményeként indult el; szerzőit *idős* és *fiatal generációra* osztja az irodalomtörténet. A kritikusok egy része Nabokovot (avagy *Szirint* [*Сирин* – orosz *betűkkel*] Nabokov írói-költői álneve) az *idős generációt* támadó *fiatal generáció* egyik legaktívabb harcosának tartja, míg másik része azt állítja, semmi sem köti ehhez az *ifjú generációhoz*. Az objektív döntés nehéz, talán nem is az igazi probléma az ő esetében, bár a fenti vers felhívása egyértelműen az újat követelő *ifjú generáció* követelése is lehet; de *egyetlen* költemény alapján természetesen nem lehet és nem szabad egy *egész* költői oeuvre-t sem besorolni sehová.

Az idézet utolsó sorával már az *általánosból a konkrétba* lépünk át, vagyis magáról a költőről lesz szó: kinek látja magát Szirin – Nabokov? Kiemelnénk pszichéjének, személyiségének saját maga által bevallott összetettségét, ellentétes, de nem ellentmondó külső források iránti befogadóképességét és -készségét:

„Hisz csak költő vagyok,

a múlt gyötrelem s rövid örömök

állhatatlan barátja, gondúzó álmodozó,

művész, ki sötétet és fényt egyformán szeret”

Sohasem sorolta magát, írói – költői művészetét az átlagoshoz; neveltetése, tanulmányai, veleszületett és az őt mindig is körülvevő különös lelki – szellemi környezet létrehozta számára és támogatta, finomította, élesítette ezt a tulajdonságát: idegensége a világban vagy a világ vele szemben állított – álló idegensége ambivalens magatartást alakított ki benne:

„Fejem fölött a Napot látom
és édes könnyeket sírok
és senkit meg nem sértek
és senkit meg nem szeretek

Más boldogság az enyém
más bánattól szenvedek én
s minden, mi szomorú vagy bűnös,
ott maradt valahol, távol”

Nem követelődző az étellel, a világgal szemben – sohasem volt az sem magánéletében, sem azon kívül:

„Mi kell szívemnek,
hogyan boldog legyen? Oly kevés...
Szeretem az állatokat, a fákat, Istent,
délben a fényt, éjfélnélkor a sötétséget”

... s nem csak ezeket, de szereti hazáját, no nem az újat, a bolsevik Szovjetuniót, hanem Oroszországot, amelyet ott kellett hagynia, s mely már csak emlékeiben őrződik. Ugyanakkor egy érdekes ellentmondás figyelhető meg az óhazából történt kivándorlásával kapcsolatban. Elemzői, kritikusai is felhívják erre a figyelmünket, amikor kiemelik szerzőnk a többi kivándorolt, főleg az *idős generáció* tagjai közül:

„Az emigráció nem volt Nabokov számára olyan nagy tragédia, mint az oroszok többségének: most megmutatkozott európai neveltetése és képzettsége, az, hogy több nyelvet bírt, s hiányzott belőle az a mély belső kapcsolat hazájával, melyet az idősebb emigráns írók magukban hordtak.”

Tehát újra a gyermekkori élmények nyoma és hatása, ahogyan ő maga is megfogalmazza:

„Politikai téren liberális és kozmopolita családom megtanította nekem, hogy nemzetközi klímában éljek, melyben a francia és angol nyelv ugyanolyan helyet foglal el, mint az orosz.”

Két másik interjúban tovább bővíti gyermekkori emlékeit, élményeit, az emigrációval kapcsolatos nézeteit. 1959-ben kijelenti:

„Oroszországgal végeztem... Minden rosszra fordult.”

S 1963-ban a sokak által érthetetlennek tartott, szinte megmosolygott Nabokov az anyagi javakkal szembeni igénytelenségét magyarázza – ugyancsak gyermekkorában kapott kivételes és különleges neveltetésére hivatkozva:

„Nem nagyon szeretem a bútorokat, asztalokat, székeket, lámpákat, szőnyegeket és minden ilyesmit, talán azért, mert mindennel ellátott gyermekkoromban arra tanítottak, hogy könnyed megvetéssel viseltessek az anyagi gazdagság utáni mértéktelen kapcsolódás iránt, s ezért is nem éreztem sajnálatot és keserűséget, midőn a forradalom megsemmisítette azt.”

Ugyanilyen könnyedséggel megelőzi azokat is, akik sajnálni próbálnák kényszerű menekülését hazájából:

„Még ha Oroszországban nem is tört volna ki ilyen váratlanul a forradalom, Franciaországban vagy Itáliában éltem volna.”

Gyermekkor (Детство) című, 16 versszakból álló lírai poémájában a még ekkor is csak tizenkilenc esztendőes fiatalember – költő szelíd nosztalgiával idézi a gyermekkori érzelm- és élményképeket, s így búcsúzik tőlük:

„Múlnak majd az évek, s velük megyek én is,
vidáman, vakmerőn, de titokban érzem, védtelenül,
s talán egy kíváncsi utód,
e csöndes verseket figyelmesen végigolvasva,
fellelegez, és arra gondol: volt szíve e gyermeknek.”

Vlagyimir és fivére Angliába költözött, miután Oroszországot elhagyták. A camb-ridge-i Trinity College-ben Vlagyimir francia és orosz irodalmat tanult: a gyermekkori neveltetés ide is elkísérte, hiszen itt egy helyen találta meg a gyermekkorától tanult nyelveket. Három évet töltött ebben az intézetben, ahol szintén kitűnt zárkózottságával, tartózkodó magatartásával, beilleszkedési zavarai. 1927-ben az egyik párizsi emigráns folyóiratban jelent meg az ezeket az esztendőket idéző hosszú verse, az *Egyetemi poéma* (*Университетская поэма*); meghitt hangulatú képek rajzolják az olvasó elé a kisvárost, ahol lakott, annak hangulatát, hangjait, a toronyóra ütéseit, a lakókat, köztük a vikáriust, egy Violetta nevű lányt, akinél szerelme viszonzásra talált, követhetjük a vizsgaidőszak nehézségeit, de kitérül előttünk a tavasz és a nyár magával ragadó bájos – kedves hangulata, gondolatban beléphetünk lakószobájába, az intézet ebédlőjébe, megtudhatjuk, hogyan büntetik a „mentorok” (a felsőbb évesek) azokat az intézeti társaikat, akik éjjel is nem a hagyományos egyetemi köpenyben járnak a városban. Egy utolsó bálon még találkozik nagy szerelmével, Violettaival, akit ugyan már rég elfelejtett... S végül a búcsú szobájától és tulajdonosától, az öregasszonytól, és miután holmiját összepakolta, végleg elhagyja – átvitt és konkrét értelemben – az egyetemet, a várost, s mindkettő hangulatát. Igen, hangulata van a poémának, keserédes hangulata, amit egyszerű szavakkal érzékeltet, benyomásai, impressziói nyugalmat, megbékélést sugallnak.

E poéma egyik gondolatával térünk át a következő témára, az otthagytott haza, Oroszország témájára. Először az angliai nyári forráságban tör fel benne szülőföldjének emléke:

„Visszatérek egyszer” – mondja,
majd kollégiumi szobájában egy éjszaka
„Azt álmodom, te meg én
oroszul beszélünk”.

Nabokov *akkor még* nem tudta, hogy *soha többé nem* fog visszatérni hazájába, bolsevizmus-gyűlölete, megváltozott politikai rendszerű szülőföldje meg fogja ebben akadályozni.

Európai neveltetése és több nyelv ismerete ellenére a száműzetés mégiscsak idegen, időnként ellenséges, kiszámíthatatlan környezetet, embereket jelent még Nabokov számára is, ezért a múlt, az elhagyott haza felé fordulás logikus reakció a számára, és ez ifjoni pátoosszal jelenik meg költészetében. Híressé vált mondatai összegzik minden ilyen irányú érzését:

„Ó, Hazám, mindenütt velem vagy Te”
„Voltál s leszel”

Haza és múlt, múlt és ifjúság szimbiózisa:
„Ó, látomások – kísérté ifjúság!
Ó, az első dalok”

Oroszországot idézi a hóvihar, ami egyik versének is címe: *Вьюга*, az orosz *kunyhó* (*Изба*), az orosz sztyeppe. A régi Oroszország azonban eltűnt, s most, a forradalom után csak a tragédia, a halál és a pusztulás rémlik föl a költő előtt:

„Oroszország...
a fekete, görnyedő Oroszország!”

Reménytelenség, félelem, erőt-vesztés, aggodás – ijesztő szimbólumokkal és képekkel élénk vetítve:

„Mennyi sírhalom,
 mennyi sírhalom,
 kegyetlen vagy, Oroszország!
 Hazánk, ó, hazánk,
 mi árvák s hűségesek,
 reménnyel telve,
 utolsó lehetünkkel lehelünk meleget
 fagyott lábaidra.
 Lesz-e elég erőnk?
 Lesz-e elég erőnk?”

S a száműzött saját sorsát kiáltja hazája felé:

„Mily egyedül vagy, Oroszország!
 Mily messze mentél tőlem!”
 „Körülvett a sötétség”

Különösen nagy szeretettel, a múlt-támasztotta rajongó nosztalgiával emlékezik Szentpétervárról három költeményében: *Pétervár (Петергоф)* – ez a „sápadt város”; emlékei még nagyon élők, frissek, hiszen az egyik verset 1921-ben, a másikat 1922-ben, a harmadikat 1923-ban, azaz nem sokkal Oroszországból menekülésük után fogalmazta.

Tanulmányunk elején szoltunk a Nabokov-család viszontagságokkal teli Európa-vándorlásáról: gyakorlatilag sehol sem voltak „otthon”, a család egyik vagy másik tagja szinte mindig úton volt valamilyen okból, céllal, míg végül az USA-ban telepedtek le. A már szintén idézett életrajzírója jegyzi meg:

„Az önkéntes vándor, az otthontalan, de már gazdag és sikeres ember sorsa alkotásában folytatódik, amelyben a meg nem érdemelt száműzetés és katasztrófa témája leitmotívumként jelenik meg. Innen ered költészetének zártsága is.” Ő maga egy 1974-ben adott interjújában (amikor már régóta az USA-ban élt) így összegzi ezt a vándoréletet:

„19 évet éltem Oroszországban, 3 évet Angliában, 16 évet Németországban, 4 évet Franciaországban, 20 évet Amerikában, 13 évet Svájcban. Azaz legtovább Amerikában éltem. Amerikai vagyok.”

Nabokov számára a vándorlás nem csak magát a helyváltoztatást, az utazást jelenti. Spirituális vándorlásról van szó, ami nemesíti a lelket, gazdagítja az ember látásmódját, benyomásait, s amely a világ sokszínűségéről mesél. Nabokov, a költő és bölcselő ember hosszú versben ítéli el az öncélú vándorlásba merülő hallgatóját, olvasóját. Az ilyen vándorról szól véleménye:

„Sokat vándoroltál. Hideg beszámolóidat
 nem igaz irigységgel hallgatom immár,
 hanem a bonyolult, süket sajnálat érzésével.
 Keserűséget érzek miattad. Sokáig vándoroltál;
 a mindenütt körülvevő osztatlan szépségnek
 sokszínű jeleit észre sem vetted,
 s az útleírásaidban említett sok-sok város
 neve számodra színtelen.
 De hiszen te nem tapasztaltad meg a kétségbeesés kínját!
 Az évszázados szentélyek sárga márványán,
 a tarkatollú madarak szárnyain,
 s pompás férgek díszeit úgy vetted észre,
 hogy közben nem érezted az Istenséget...”

hazajössz, de csodálkozva nézel, mikor arról mesélek,
 milyen édes a vándorlásokról, az arany múlttól álmodozni,
 s hirtelen izgatottan és kínzó meghatódottsággal visszaidézni
 nem azt, mit bárki tudhat,
 de egy Isten-teremtette részletet, egy színt, egy pillanatot vagy célzást –
 a csillagot fenn, a fák fölött, s a messzeségben fölcsendülő dalt”

„Vándor” és „zarándok” – igaz, nem minden esetben szinonimák, de sok vonásukban hasonlítanak egymásra. *Zarándok (Паломник)* c. költeménye két témát kapcsol össze: az egyik a már tárgyalt 'Haza', a másik az útra kelés, a zarándoklat csábítása. Mert Nabokovot igenis vonzotta az utazás, egy másik ország otthonul választása – erre is utaltunk fentebb:

„O hogy vonz hirtelen egy fényes idegen ország, távolba vezető út,
 s hogy szeretném visszahozni
 a remegést s a tavaszt,
 mi bennem zokogott,
 és a mindennél tökéletesebbet –
 álmomat szülőházamról”;
 „Fukar és világos szavakat
 kérek az úrtól,
 vándorolhassak még s még, s találkozhatnék veszélyekkel,
 s ráleljek egyszer a ferdén tűző fényre
 mély erdőben,
 hol gyökerek szelik át az utat,
 a leveleknek, ösvényeknek és gyökereknek
 árnyas összhangját,
 mit lelkem így nevez:
 Oroszország, hazám!”

És a *puskini hatás* átfénylése a nabokovi „út”-ra: Nabokov ugyanazt az utat keresi, mint Puskin *Vándor (avagy Zarándok – Странник)* c. versében:

„Vezess az igaz útra! Kétségeim oszlasd el...
 Éj nyomasztja a földet és éj van lelkemben.
 Vezess az igaz útra!”

Sorsvállalása a vándorok/zarándokok népével egyértelmű, felhívásszerű, de ő és vándorai nem unalomból, nem öncélből bolyonganak, barangolnak, csavarognak – a világjárók konkrét eredményét hozza fel meggyőzés céljából:

„O vándorok! Mindannyiőtökhoz szólok!...
 A távoli városokban megtanultuk, mi, vándorok,
 szeretni és megérteni egy idegen országot”

A bolyongás, vándorlás egyik drámájának, a *Bolyongók*nak (*Скитальцы*) is témája; a drámáról részletesebben beszéltünk a szerző drámaírói tevékenységét bemutató részben, ezért itt és most nem is térünk ki rá részletesebben. Ugyancsak figyelmen kívül hagyjuk ugyanezen oknál fogva a verseskötetbe is felvett *Halál (Смерть)* c. drámáját, viszont ezzel a szóval – 'Halál' – áttérünk Nabokov szellemvilág-idézésére, ami nem valami horror-témát jelöl, hanem a túlvilághoz, Istenhez és általában a vallásossághoz, túlvilághoz fűződő viszonyát – természetesen úgy, ahogyan költészetében mint téma megjelenik.

Ő maga nemigen nyilatkozott részletesen ilyen irányú beállítottságáról. Ragadjuk ki három rövid gondolatát, amelyeket kapcsolatba hozhatunk ezzel a témával! Az első kető az *orosz periódusból* ered, a harmadik az *angol nyelvű periódusból*.

„Mindent látok, a természetben és a szívekben számomra mindaz világos, ami előttetek láthatatlan.”;

„Mindabban, amit leírok, a lélek játssza a főszerepet, mindaz, ami eltér a tiszta észről.”

Majd amikor egy interjúban feltették neki a kérdést, hisz-e Istenben, ugyanilyen talányosan válaszolt:

„Többet tudok, mint amit szavakkal kifejezhetek, s az a kevés, amit nem tudok kifejezni, nem lenne kifejezhető, ha nem tudnék többet.”

Isten, az isteni gyakran fordul elő költeményeiben, s ha nem ismernénk életét, egyéb műveit, azt is mondhatnánk, mélyen istenfélő, hívő ember volt – pedig ez így nem igaz. Isten nála mindig *kapcsolódik valamihez*, így pl. az élethez: egyik versének a címe is: *Élet (Жизнь)*:

„Itt járt az élet...

de csak ennyit láthattam belőle:

ujjongó két szemét

és ajkait, melyek ezt suttozták: Isten!”

De Istené a természet, az égbolt, az időjárás, az évszakok, Istené a hatalom, hogy hazáját megmentse, az emberi test – minden az égen és a Földön... Hogyan önti Isten-gondolatait versebe? Íme:

„Mindenkiben és mindenben

ott él az örök,

a csendes, titokzatos Isten,

a tavasz virága,

a szellő, a mennybolt,

a gyöngéd felhők szegélye,

s a szikla, a patak,

a lélek, s te magad –

mindez egy, és minden – Isten.”

„Isten! Valóság, csodás a Te világod”

Templom (Храм) a címe a költeménynek, melyben egy arra járóhoz – aki talán egy zárandok, egy vándor, egy bolyongó... – fordul, s felvilágosítja:

„Te, ki erre jársz!

Innen indul minden út.

A lángoló Nap – Isten,

A símogató Hold – Isten fia,

A sötétség kis csillagai –

Isten gyermekei a földön.”

Észrevettük? Az 'út' itt is fölbukkan mint a sok-sok lehetőséghez vezető, választást feltételező és igénylő kiindulópont szimbóluma, s mint minden, ami választást feltételez, az út is szorongást, félelmet, csüggedést, tehetetlenséget is jelent, amit a költő be is vall, s az „arkangyaloknak” kell megnyugtanniuk őt – az *Arkangyalok (Архангелы)* c. költeményében:

„Ne félj, nem egyedül fogod az utat járni,

Nem leszel egyedül...” –

...de hogy mi történik vele, ha letér az igaz útról, arra már nem tud választ adni; a mondat befejezetlen, sejtelmes marad...

Haza (Родина) c. versében Istenhez fohászkodik segítségért hazája megmentéséhez:

„...Istenem,

Te, ki a Paradicsomban pihensz,

halálos, átkozott ágynál érintsd meg, támaszd föl őt, ki enyém!”

Az egyetemista Nabokov szintén fohással fordul Istenhez a már említett *Egyetemi poémájában* – de itt sokkal világibb dolgot kér tőle, mint az imént, vagy mint a kötet bevezető és már említett költeményében, az *Egy költőhöz (Поэму)* címűben:

„Hasznommá vált az igazi élet:
 lelkem felkészült, s mindenben gyönyörködik a Hold alatt,
 régiben s újban.
 Bezzeg a holdvilággal ki nem jövök,
 s kerülöm a bút...
 Ne hagyj, Isten, hogy költő legyek,
 s a földi jókat elmulasszam!”

A *halál* Nabokov által művelt minden irodalmi műfajban jelen van – de micsoda különbségekkel! Míg a prózai munkáiban egyértelműen realitásként jelenik meg, addig költészetében ellentmondásos a róla alkotott képe, hol elismeri létezését, s vele a túlvilági életet, hol tagadja, de legalábbis kételkedik benne, gyakran a mennyei Paradicsommal együtt jelenik meg, majd a kapcsolatot tovább fejlesztve, a Paradicsomot hazájára alkalmazza, létrehozva így a Szellemi Lét és a Valóság különös, költői azonosítását. Verseinek címeiben is gyakran ott szerepel a két szó: halál, Paradicsom, sőt, amint már említettük volt, a verseskötetébe *Halál (Смерть)* c. költői ihletésű drámáját is felvették.

Rögtön egy vers, amelyben a két fogalom egységet alkot, létező valóságot takar. A vers címe: *A Paradicsomban (В Раю)*:

„Üdvözöllek, halál! – és a szárnyas utitárs,
 magyarázkodva a Paradicsomba elvezet...”

Egy másik versben – melynek nincs címe – kategorikusan tagadja a halál létezését:

„...halál nincs.”

Majd egy újabb „véleménye”:

„és világos az élet, s érthetetlen a halál”,

Azután megint másként tekint rá:

„A halál – reggeli fény, tavaszi ébredés”.

S az ellentétek egyre élesebben rajzolódnak ki; vajon miért biztatja az idegent arra –

„túrj, te, ki önámításodban tetszelegsz,
 a halál dübörög a súlyos retesszel,
 s az öröklétbe bocsát téged”

– amit ő maga nem kíván?:

„Angyalok jönnek szembe –
 sűrű hadnép,
 üdvözlésükre így felelek:
 nem akarok meghalni még!”

S hogyan kapcsolja össze a két dolgot, a Paradicsomot és a hazát? *Folyó (Рeka)* c. versében egyszerűen azonosítja őket:

„Oroszországban történt,
 A Paradicsomban”

S hogyan kapcsol össze három dolgot: a halált, a Paradicsomot és a földi létet? Térjünk vissza *A Paradicsomban* c. költeményéhez, s folytassuk a költő gondolatát tovább onnan, ahol abbahagytuk; a halál üdvözlése után mit lát?

„De hirtelen hullámzó, zöld, szelíd
 Erdő ragyog föl előttem.
 S néma, fényes ruhákban
 rohanok, rohanok, s a sűrűben rátalállok

hajdanvolt földi házamra...
és mint régen
felsír az ajtó, mikor belépek...
Újra földi költő leszek”

...a földi létben hogyan látja hazáját? A szép és az ijesztő gyönyörű egymás mellé állításában:

„Az éjféli puszta hóviharában
felrémlt minden nyírfák anyja,
hozza valaki, dér-ruhában
csöndben odalépett, és hozott valamit.
Hozta a vállán, magasztosan, bánatosan
Oroszországotat gyermekkoporsóban”

Majd a személyes szerencsétlen sorsa is belép a fenti láncolatba *Paradicsom (Pai)* c. versében: a természet itt is a hazát jeleníti meg, a Paradicsom pedig az elveszett boldogságot, a gyermek- és ifjúkort, mindazt a kellemeset, jót, óvót, melyről életrajzában beszámoltunk:

„Én is kiűztem a hazai
erdők , mezők Paradicsomából,
de az élet megy tovább, s nem törli ki
emlékezetem képeit.
Halhatatlan a világ, mit e kép mutat,
benne édes illat rejtezik”

A költő és a politika: a XX. század szerzői között ritka az, amelyiknek ne lett volna politikai, ideológiai ars poeticája, hiszen a történelem akarva-akaratlan kikényszerítette azt. Ebből a szempontból Nabokovot sokan elefántcsonttorony-költőnek, a l'art pour l'art művelőjének tartják, mivel a politikától elzárkózott, saját belső világot hozott létre magának, az írásnak, a lepkegyűjtésnek és -tanulmányozásnak, a természetnek élt; mindezt be is vallja, igaz, költői életszakaszánál jóval később, egy 1974-ben adott interjúban:

„Természetesen tudok hihetetlen tökéletességeről. Ugyanakkor azt is tudom, hogy azzal csak meghatározott szférákban rendelkezem... De azt is tudom, hogy reménytelenül profán vagyok a többi területen, úgymint a technika, a pénzügyek, a zene és a vállalkozói szellem.”

Politikai beállítottságáról, egyáltalán a politikához fűződő viszonyáról több helyen is nyilatkozik, megint csak életének költői szakasza után. E megnyilatkozásai, érdekes módon, nem vonták maguk után az aktívan politizáló, elkötelezett írók, költők, irodalmárok, netalán politikusok viharos ellenszenvét, amint az az európai entellektüelek között szokás volt. Pedig időnként ugyancsak kihívóan, keményen fogalmazott, s helyezte az irodalmat, azon belül saját írói-költői munkásságát, az olvasóktól általa elvárt, ugyancsak ilyen bezárkózott magatartást a politikával szemben az irodalom irányában, amelyet ő maga is művelt. Íme:

„Nem szeretem a művészi alkotásokat a környező valósághoz kötni. Annak a ténynek, hogy könyveimet kénytelen voltam nem anyanyelvemen írni és hőseimet nem abba a környezetbe helyezni, melyben én magam nőttem föl, semmi köze nincs mondandómhoz, és ahhoz, hogy ugyanilyen sikert értem volna el, ha nem történik meg a szovjet forradalom.” „Amint tudják, számomra teljesen egyforma a világ összes pártja” – írta 1937-ben az egyik emigráns lap igazgatójához.

Az író és az olvasó viszonya szerinte 1977-ben így állt:

„A szerző teljesen közömbösen viselkedik az iránt, mennyire mélyenszántó és éles olvasójának az esze.”

S az a bizonyos, igaz, lehet, csak egyesek számára kihívónak tűnő véleménye:

„Tökéletesen hiányzik belőlem az öntudat (ti. a politikai), semmilyen osztálygyűlöletet nem táplálok azok iránt, akik jobban élnek nálam, az aranyfogú tőzsdéző iránt, aki a reggelt pezsgővel kezdi, vagy a kommunista titkos társasághoz tartozó jól táplált portás iránt, ezért közelíthetem meg a politikát, a filozófiát, az irodalmat burzsoá vagy más predispozíció nélkül.” Vagy egy lakonikus megjegyzése 1940-ből:

„Sem a Szovjetek (ti. „Tanácsok”), sem semmiféle cár mellett nem állok.”

Ezért azután hiába is keresünk politikai indíttatású költeményeket, meg kell elégednünk a fenti idézetekkel ahhoz, hogy megértsük az ilyen költemények hiányát. Írt viszont egy satirikus versfelét *Karl Marx*ról és az általa *Engelsszel* együtt írt (1845) *A szent család avagy a kritikai kritika kritikája* c. művéről, ami azért röviden érzékelteti a marxizmusról alkotott véleményét:

„...nem kell ahhoz nagy ész,
 hogy észrevegyük
 a kapcsolatot a materializmus
 által a jó irányba tartó
 velünk született hajlandóságáról,
 az emberi képességek egyenlőségéről szóló tanítása
 – képességek, melyeket általában
 szellemieknek nevezünk, aztán
 a külső feltételek emberre hatásáról,
 a mindenható tapasztalatról,
 a szokás hatalmáról, az ipar magasztos jelentőségéről,
 a gyönyörhöz való erkölcsi jogról –
 és a kommunizmus között.

Versben adom vissza, hogy ne legyen olyan unalmas.

Karl Marx: A Szent Család”

Nabokov egyik szenvedélye volt a sakk; s ha *szenvedélyt* említünk, azt nem a nagy szavak iránti tiszteletből vagy a fogalmak inflálódását követve tesszük, hanem mert életének egyik vezéreleme volt: pénzhiányos időszakaiban sakkfeladatok készítésével és beküldésével is próbált a család anyagi helyzetén javítani. Ő maga így vall erről:

„A húszas évek Európájában töltött emigrációs évek során szörnyű sok időt szenteltem sakkfeladatok szerkesztésének... Volt, hogy egy csöndes nap folyamán két tartalmatlan foglalkozás között, egy-egy felbukkanó gondolat nyomán hirtelen, minden előzmény nélkül kellems bizsergést éreztem agyamban, kirajzolódott egy sakkfeladat kidolgozásának csirája, s ez egész éjjelre való munkát és gyönyört ígért... Mindez ellen egyetlen kifogásom volt: az, hogy e feladatok kedvéért legtermékenyebb és lobogó éveimből oly sok órát tettem tönkre, melyeket az egyébként gondtalan írástól loptam el.”

Előbukkan a zárkózott Szírin – Nabokov, akiről dolgozatunk elején már olvastunk jellemzést:

„A [sakk]partik önmagukban nem érdekelnek. Más emberek részvételét feltételezik, engem a szóló parti vonz – így például az olyan sakkfeladatok, melyeket szenvtelen egyedülállók állítok össze.”

Már-már lírai vallomás, amit a sakkról, annak varázsáról, szinte titokzatos mibenlétéről mesél:

„Szeretem a sakkot, ugyanakkor a csalás a sakkban csakúgy, mint a művészetben, csak része a játéknak, a kombinációknak, a magukkal ragadó lehetőségeknek, illúzióknak, a gondolat perspektíváinak – lehet, hogy hamis perspektíváinak. Úgy érzem, hogy a jó kombinációnak a csalás valamely elemét is magában kell foglalnia.”

Regényei közül a *Luzsin-védelem* (*Защита Лужина*) c. erőteljes pszichikai hatásokkal írja le egy sakkmeister sakkszenvedélyét, majd a szó szoros értelmében beleőrülését egy védelem kidolgozására irányuló erőfeszítésébe. Versei között a *Sakk-ló* (*Шахматный конь*) című ugyanezt a szenvedélyt, majd csaknem ugyanazt az eredményt mutatja be: a regény és a vers főszereplője között mindössze annyi a különbség, hogy ez utóbbi nem lesz öngyilkos. Az őrületbe vezető útja egy ivóban kezdődik, ahol művészek, költők, zsvivaját halljuk, s mintegy mellékesen kiderül,

„Lámpa égett, alatta padlót
nagyon szabályos négyzetek alkották”

A „maestro, a hajdani sakknagymester egyedül üldögélt, körülötte egykori nagy sakkpartijait idézgették, amikor agyában valami megmozdult, ő maga sem értette, mi és miért:

„Valaki, de ki...
agyamban mint súlyos bútort
mozdítja a figurákat,
egy gyalogos tegnapról
fekete bábuval jön rám”

Hirtelen rátör valami „sakk-láz” („шахматный бред”), a barátai legnagyobb megdöbbenésére feláll – a lámpa tovább ég, de a padló „szabályos négyzetei” most már egy sakktabla „fekete és fehér négyzeteivé” válnak, az öreg maestro pedig

„ugrálni kezdett a nagy négyzeteken;
át az egyiken, hol balra, hol jobbra –
s ez már nem pusztá multság,
s már nem sokáig nevettek rajta” – ugyanis
„delíriumos kombinációkban ugrált
éjjel s nappal a maestro,
mint fehér ló”

A pszichés átalakulás, a mánia őrületbe torkollásának ábrázolása mesteri fokot ér el, s ilyenkor megint kételkedni kezdünk a költő pszichológiaellenes kijelentéseiben, időnkénti kirohanásainak „komolyságában” s egyre inkább el kell hinnünk azt, amit irodalomkutatók és -történészek állítanak: ne vegyük készpénznek a szerzők elméleti állásfoglalásait, hanem igenis úgy tekintünk a műveikre mint megismerési lehetőségre az *igazi* lelki alkatukba, rejtett pszichés titkaikba... – amit Nabokov egyébként szintén elutasít, amikor őróla van szó: csak a művei elemzését engedné meg, pszichéjét nem!

Megint visszautalunk gyermekkorára, ugyanis olyan témához érünk költészetében, amely szintén abban a korban lépett életébe, s amelynek egyik elismert tudósa is lett: a lepkegyűjtés. Kapcsolódik ez természetszeretetéhez, csavargó szelleméhez, hiszen erdőmezőt járt, hogy hódolhasson e szenvedélyének. Milyen bűvölettel találkozik egy gyönyörű lepkével, s milyen ígérettel kapcsolja össze e teremtményt a természettel, az istenivel:

„Pihen a fatörzsön, lélegzenek gyöngéden-metszett szárnyai,
O, hogy ujjonganak, mily istenien villódnak! Mondanág,
kék-szemű éj két fakó hajnalpír-rámában.

Üdvözet, ó, üdvözet, északi nyírfaliget-ábránd!

Örök ifjúságom remegése, nevetése és szerelme.
Igen, megismerlek a Szerafimban e csodás viszontlátás idején,
felismerem szárnyaidat, e szent dísz!

Nabokov *személyes lírája* nem gazdag, főleg nem szerelmi lírája, annak ellenére, hogy viharos, szenvedélyes szerelmi kalandjai voltak. Első szerelmi „élménye” 16 éves korában „érte”, amikor egyik legkedvesebb tartózkodási helyén, Virben, beleszeretett egy Valja Sulgina nevű lányba, olyannyira, hogy feleségül is akarta venni – ebből azonban nem lett semmi, viszont *Lolita* c. világhírűvé vált regénye kis hősnőjét – erről a Valjáról mintázta. Későbbi találkozásuk Jaltában már semmilyen szerelmi élményt nem nyújtott a két fiatalnak. Következett több ifjúkori kaland, majd – Berlinben – megismerkedett egy Roma Kljazskina nevű lánnyal, akit szintén feleségül akart venni, de aki szintén nemet mondott. Újabb komolyan tűnő kapcsolat, ezúttal „az orosz emigráció első szépségével”, Szvetlana Romanovna Zivert-tel – ezt a kapcsolatot a lány szülei zúzták szét, illetve maga Nabokov is, mert nem tudott komoly munkát végezni sehol, így a lány szülei nem látták biztosítottnak a házasság anyagi fedezetét. Végül mégis sikerült egy olyan szerelmi kapcsolatot találnia, amely azután véglegessé vált. A lányt Vera Szlonyinnak hívták, s annál a kiadónál dolgozott – ugyancsak Berlinben –, ahová Nabokov a kéziratait küldte be; a lánynak nagyon tetszettek a szerző írásai, de a személyes ismerettség-re csak véletlenül került sor, mégpedig egy jótékonyági álarcos bálon. Egy érdekesség, ami házasságuk idején még nem is volt az, csupán a nemzeti szocializmus eszméinek uralkodóvá válása után lett azzá: a lány ugyanis zsidó volt – ami persze Nabokovot abszolút nem zavarta. Szinte mindenben megegyeztek: mindketten tehetségesek voltak, szegények voltak – és nagyon szerették egymást! Vlagyimir *Másenyka* (*Машенька*) c. regényét (egyesekek elbeszélés-ként emlegetik) Verának szentelte – s első nagy szerelmének, Valja Sulginának!

A házasság nem zárta le Vlagyimir szerelmi kicsapongásait – már amennyire annak lehet nevezni egy Párizsban élő költőnőcske, bizonyos Irina Gvadanyinyi iránt érzett, inkább testinek, mint szerelminek nevezhető kapcsolatát, amely még felesége előtti hazudozásra is kényszerítette. De ennek a liaison-nak is vége lett, a fiatal férj mindent bevallott az amúgy is mindent tudó feleségének, aki – megbocsátotta férjének ezt a viszonyát.

Költészetében nem lehet bizonyossággal kimutatni, melyik versében célozhat esetleg valamelyik szerelmére, szerelmi kapcsolatára. Viszont már ifjúkorában (szinte minden, nőről és szerelemről szóló költeménye e korra tehető) ugyanolyan művészettel ábrázolja a szerelmet, a Nőt, mint költészetének többi témáját. Kétféle, Nőt s szerelmet megéneklő költeményei vannak: az egyikben „csak” leírja a Nőt, a szerelmet, a találkozásokat velük, illetve az elválást, mint ahogyan következő idézeteinkben láthatjuk:

„Rá gondolok, a lányra, ott távol,
s látom a folyón a fehér tündérrózsát,
az úszkáló sarlósfecskét...”

Melankolikus – nosztalgikus emlékezés egy lányra és a Névára – minden bizonnyal késő gyermekkori – ifjúkori szerelem:

„Oly gyakran álmodoztam rólad, s oly rég,
sok-sok évvel előtte, míg találkoztunk.
Ültem egyedül, ablakomban az éj már színét bontotta,
s a gyertyák egymásra kacsintottak.
Lapozgattam könyvet a szerelemről, a füstől a Néva fölött
a rózsák-ontotta gyönyörrel s ködös tengerről.

.
. .
.

Hívtalak. Vártalak. Az évek mentek, bolyongtam
 az élet köves hegyoldalain
 s a keserű órákban képed
 egy lelkesült – tiszta versben megtaláltam.”

Az egymásra találás örömét, gyönyörűségét oly gyakran követi a válás, a félelem a válástól... Vajon Nabokov hányszor érezhette át mindezt?

„Elfeledsz majd, mint ezt az éjszakát elfeleded,
 mint ezt a sötét kertet s a hullámok távoli csillogását,
 de gondolatom azt súgja – boldog nem leszel”

A másik fajta – tartalmú – versek ebben a témában intést tartalmaznak a túlzott szeretetével magához láncolni akaró Nő számára – ebben az intésben már könnyebben rábukkanhatunk a költőre, viszonyára a szerelemhez, a Nőhöz:

„Sokat, túl sokat akarsz!
 Szeresd szomorúan és mohón – hiába hiszed, álmaid valóra válnak,
 mikor rád néz...”

Higgy nékem: nem szereti jobban a nőt,
 mint a költők szeretik a tavaszt...

Könyörög, csalogat, de szíve már a szabadságé,
 és csak e szabadságot értékeli...

A hajnalok, a csillagok, a májusi szivárványok
 lesznek vetélytársaid,
 s a mámor éjszakáján mikor téged ölel,
 első szerelmére emlékezik”

Nabokov költői világának áttekintését hagyjuk itt abba, önkényesen, mint amilyen önkényesen végeztük eddig is: önkényesen válogattuk ki a fenti témákat, hagyunk ki másokat, hiszen nem volt szándékunkban részletesebben belemerülni Nabokov költészetébe. Inkább próbáljuk meg összefoglalni az idézett témák alapján Nabokov költészetének alap gondolatait, idézve néhány rövid gondolatot az orosz irodalomtörténetből és -kritikából!

Egyik kritikusa szerint „... e körből [ti. az orosz emigránsok idős generációjából] kiemelkedik, megszabadulva tőle és az érés folyamatában V. Szirin, ez a bizonyos fokig egysíkú költő, de nagyon jó prózaíró.” Egy másik kritikust „...meghökktent a költő – mester. V. Nabokov hang- és szójátékokkal történő ábrázolásmódja”, majd így folytatja:” Nabokov bámulatos és különleges mesterségbeli tudását nehéz értékelni”; e tudástárba sorolja pl. szójátékokba menő rímeit. Többször idézett életrajzírója „kihangsúlyozott mesterkélttségét, elszigeteltségét, a kitalált világnak a valós világgal történő szembeállítását” emeli ki. Mindegyikőjüknek igaza van! Tegyük hozzá a kritikákhoz még néhány gondolatot!

Nabokov költészete az ifjúkor költészete, annak minden romantikájával, túlzásával, stílusbeli fellengzőségével. És mint minden fiatal költő, ő is támaszkodott elődökre, elsősorban Puskinra – akinek óriási kritikai művet is szentelt egyébként, és Anyeginjét is lefordította – igaz, nem a puskinai versformában! – angol nyelvre. Témái, a témák költői kifejezésében alkalmazott szimbólumok, szavak szinte mind megtalálhatók nála azzal az adottsággal együtt, hogy még gazdagabb, még nehezebben érthető sok verse; meghökktentőnek tűnhet, de Puskind, Lermontovot könnyebb eredetiben olvasni, mint Nabokovot, aki az orosz szókincs zseniális kiaknázója, ami viszont témáinak kibontását gazdagítja, de ugyanakkor nehezen „emészthetővé” is válik. Amit viszont nem találunk Nabokov költeményeiben, de ott van Puskin egész életében és művészetében mint téma,

az a politikai indíttatású magatartás, elkötelezettség, s ezt ő maga mindig és mindenütt harsányan vállalta is.

Nabokov mint költő, Nabokov mint prózaíró: többen megpróbálták az összehasonlítást, s az irodalomtörténészek láthatóan a prózaíró, azon belül is a *regényíró* Nabokovot emelték piederasztárra. Említettük mi is, hogy a drámaíró és a költő Nabokovot kevesen ismerik; igazuk van a kiadóknak, amikor ezt a választást ajánlják az olvasóknak? Meggyőződésünk, hogy nincs: Nabokovot csak a regényeiből megismerni felületes, egyoldalú, hiányos eredményt ad. Nabokov *egy személy*, de mennyi arccal!

Befejezésül egy magyarázat az idézetek megjelenítéséhez: valamennyit *szabad fordításban*, azaz *nyersfordításban* adjuk annak minden előnyével és hátrányával – a *professzionális* költőkre és műfordítókra bizzuk a műfordítást, még ha annak eredményétől kicsit tartunk is – ne nekünk legyen igazunk...

(*A regényíró Nabokov*) *Vlagyimir Nabokov* regényírói tevékenységét két részre oszthatjuk: az ún. „orosz nyelvű” és az „angol nyelvű” periódusra; ez a nyelv szerinti megkülönböztetés annak következménye, hogy regényei egy részét Európában *orosz* nyelven, az Amerikai Egyesült Államokban *angol* nyelven írta. Ebben a cikkünkben a filológiai tisztesség és pontosság követelményeinek szem előtt tartásával csak az *orosz* nyelven írt regényeit vizsgáljuk, az *angol* nyelv ismeretének hiányában az ezen a nyelven alkotott regényeit nem, még akkor sem, ha azok *magyar* nyelven meg is jelentek. Az *orosz* nyelven írt regényeit *sem a magyar* fordítások, hanem az eredeti, *orosz* nyelvű kiadások alapján mutatjuk be – mivel *ezt a nyelvet* (szerencsére!) ismerjük!

A szerző írói tevékenységének ez a *nyelvi* megoszlása még előnyünkre is válik, ugyanis, adva lévén az *orosz* nyelvű regények *időbeli elsőbbsége* az *angol* nyelvűekkel szemben, azt a könnyítést adja, hogy első regényeit a maguk gondolati – tartalmi önállóságukban ismerhetjük meg, nem kell azokat az *angol* nyelvűekből levezetni, azokkal föltétlen egybevetni. Az *angol* nyelvű műveinél viszont már elengedhetetlen az „orosz nyelvű” periódus ismerete, természetesen szintén a filológia tisztesség nevében *orosz* nyelven, nem pedig *angol* vagy *magyar* fordításokban!

Nabokov mint regényíró vált ismertté először a Szovjetunió *kívül*, *angol* nyelven írt könyveivel; drámaíróról, költészetéről alig-alig esik szó, aminek elsődleges oka, hogy *oroszul* íródtak, s ugyanígy, *oroszul* írt regényeit is csak az *angolul* írtak után ismerte meg a világ és a Szovjetunióból megmaradt Oroszország, ugyanis a volt Szovjetunióban több ok miatt nem engedték kiadni műveit. Természetesen *nem csak* ezért hagyta el hazáját 1919-ben, s kezdte meg egyébként önkéntes száműzetését először Angliában, azután Berlinben, Párizsban, hogy 1940-ben az Amerikai Egyesült Államokban telepedjen le, s ott amerikai állampolgárságot szerezzen. A halál 1977 júliusában a svájci Montreux-ben érte.

Nabokov az 1917-es orosz forradalom után száműzetésbe vonult ún. „első orosz emigráns hullám” fiatalabb generációjának az emigránsok idősebb generációját legkeményebben, legtudatosabban ostromló tagja volt. Bevallása szerint „Berlinben és Párizsban írta[m] orosz könyve[i]me)t – a verseket, elbeszéléseket, nyolc regényt.” A vele és műveivel foglalkozókat egy, 1969. júniusban megjelent interjúbán így figyelmezteti: „Teljes mértékben megértem azokat, akik a könyveim tanulmányozására törekkenek, de kellemetlenek azok az emberek, akik engem igyekeznek tanulmányozni.” Nehéz magunkévá tenni az író véleményét és intését, annál is inkább, mert élete során sok és sokféle önvallomást tett mind emlékirataiban, mind interjúiban; mindenesetre

megpróbálunk a *regényeinél* maradni, s csak az azokkal kapcsolatban lévő szerzői *én* jelentősebb vonásait kiemelni.

Nabokov műveinek datálása – egyébként csakúgy, mint sok más szerző esetében, most is – komplikált. Első regényének, a *Másenykának* megírását ő maga két helyen két évszámra teszi: 1924-re, illetve 1925-re, az irodalomkritika szintén két évszámot említ: 1925-öt és 1926-ot, a regény copyright-adatai 1926-ot adnak; egyébként ezt a kiadást használjuk mi is.

A kisregény három *alapvető* szálon fut: egyrészt bemutatja a korabeli, személyesen is megtapasztalt Berlin életét, az abban akaratokon kívül részt vevő orosz emigránsokat egy berlini szerény panzióban, azután visszaemlékezés az elveszített Oroszországra, amely most már Szovjetunió lett, de azt a régi Oroszországot nem szabad elfelednie, mert akkor teljesen meghal; s végül – bár az általunk felállított sorrend nem megváltoztathatatlan! – egy régi szerelem emlékképe, Másenykácé, akit az egyik főszereplő, Ganyin szeretett. Véletlenül kiderül, hogy Másenyka most Ganyin egyik panzióbeli társának a felesége, és hamarosan Berlinbe érkezik. Ganyin a vasútállomás előtt várja a most már asszony Másenykát; hirtelen azonban meggondolja magát, és mielőtt találkozna volt szerelmével, feláll, és egy vonattal elhagyja a várost... A mű atmoszférája nyomott, borús, viszont csodálatos módon ötvöződik benne szentimentalizmus („ragaszkodásomban első könyvemhez van egy adag beteges szentimentalizmus” – vallja be Nabokov), impresszionizmus, önéletrajzi elemek, és természetesen a Nabokovra oly jellemző, az egész megelőző történelemnek ellentmondó, már-már csalódást okozó befejezés. Könyvét egyébként egy kezdő író művének tartja, s mint ilyenre, jellemző rá „a szerző saját magánéletébe történő beavatkozásra való hajlam”.

1928-ban, a berlini *Слово* ([*orosz*]: *Szó*) nevű kiadónál jelent meg *Король, дама, вalem* (*Király, dáma, bubí*) c. regénye. Nabokov regényírói pályafutását végigkíséri a nő és férfi kapcsolata, annak legkülönbözőbb formái, tartalma a mélységes lírai szerelemtől a legviharosabb szenvedélyig; mindezeknek a *Lolita* c. regénye a betetőződése. Most is egy ilyen kapcsolat születésének és végkifejletének lehetünk tanúi egy szerelmi háromszög tükrében, melynek három főszereplője Franz, Márta és Dreier, akik egy vonaton (megint Nabokov egyik kedvenc *szimbólumával* találjuk szemben magunkat – a nabokovi szimbólumok egyébként külön tanulmányt érdemelnének...!) ismerkedtek meg, majd Franz Dreierékhez, a házaspárhoz költözött. És itt kezdődik az egész könyvön végigvonuló roppant feszültség: Márta elhatározza, szeretőjévé teszi Franzot, ami sikerül is neki – ám *általában* az életben a történet többé-kevésbé itt meg is áll. Nem így Nabokovnál, aki úgy bonyolítja tovább a helyzetet, hogy Franz pszichésen egyre jobban belebonyolódik, szinte automataként követi Márta eszeveszett gyűlöletét férje, Dreier iránt – gyűlölet, ami hamarosan gyilkolási szándékba csap át: a férjet el kell tenni láb alól! Franzot maga alá gyűri Márta minden más érzelmet és érzést elsöprő végletes és végzetes indulata, lelkileg már nem is ő maga. A kitervelt gyilkosság végül nem teljesebbé: Márta lelkileg teljesen összeomlik, Franz pedig Márta nélkül képtelen végrehajtani a gyilkosságot. A regényben a figyelmes olvasó bizonyos ritmust vehet észre, így a nagyon és a kevésbé feszült momentumok váltakozását, vagy az aránylag tiszta és az eltorzult elme állapotainak, rémképeinek fel- és eltűnését; a leitmotívum azonban mindig a cselekmény feszültsége, annak fenntartása marad.

Ugyancsak a berlini *Слово* *Kiadó* publikálta 1930-ban önálló könyvként Nabokov *Защита Луизина* (*A Luzsin-védelem*) c. regényét. Többen feltételezték, hogy a főhőst, Luzsint, a szerző valódi személyről mintázta; ezt ő maga először tagadta: „Az én Luzsinom teljes egészében a képzelet terméke”, majd beismerte, hogy „Luzsinban van

valami” a XX. század elejének egyik legerősebb sakkjátékosának, egy bizonyos *Akiba Kiveljevics Rubinstein* vonásaiból, a hasonlóság azonban a véletlen műve, mondta, mert „nem ismertem Rubinsteint, és ezt nehezen tudtam bizonyítani, annyira hasonlított Luzsinra.” A regényt „sakk-regény”-nek nevezhetjük, egyrészt azért, mert a Luzsin nevű sakkmeister életéről, a sakk iránti szenvedélyéről – lelki összeomlásig menő szenvedélyéről – és tragikus haláláról, másrészt pedig magának Nabokovnak a (lepkék tanulmányozásán kívül) sakk iránti valóban létező rajongásáról is szól. Itt most nem egy ritmikus felépítést látunk, mint előző regényében, hanem egy *fokozatosan erősödő (crescendo)* pszichés feszültség bemutatását, megismerkedhetünk a már gyermekként is önmagába zárkózó egyéniséggel, akinek egész életét a sakkhoz fűződő látomások és viselkedések töltik ki, ezek a mániákus képzeletek és viselkedések egy olasz nagymester ellen játszandó partival kapcsolatban egyetlen, döntő védelem – innen a „*Luzsin-védelem*” – kidolgozására irányulnak, illetve az ezt igénylő agymunkából erednek. Luzsin lassan mindenben és mindenkiben sakktablákat és sakkfigurákat lát, képtelen a valóságba, a valós életbe beilleszkedni, minden ilyen irányú, nem a sakkal kapcsolatos törekvése csődöt mond – pszichéjét nem tudja becsapni. A tragikus vég: az egyik szobája ablakát kitörve, a mélybe veti magát. Bár a regény roppant nyomasztó légkört teremt, mégsem hiányzanak belőle szép, megragadó *lírai képek*, például az orosz erdő leírása. A cselekmény egyébként megint Berlinben játszódik, Nabokov „*berlini regényei*”-hez tartozik. Még egy megjegyzés: Nabokov bármennyire ellenségesen viselkedik a *pszichoanalízis* iránt, ez a műve kimondottan pszichoanalitikus dekódolást idéz, csakúgy, mint egy későbbi regénye, amelyről szintén szólni fogunk: a *Kamera obckupa (Camera obscura)*.

Továbbra is Berlinben írja „*orosz*” regényeit, így az 1932-ben önálló könyvként megjelent *Подвиз (Hőstett)* címűt. Az idegörlő, gyötrő feszültség itt felenged, hogy átadja helyét egy kicsit „enyhébb”, itt-ott romantikus hangulatnak. A szerző a harmadik legjobb regényének tartotta. Az erősen autobiografikus mese szereplői a fiatal, anyja által nevelt Martin, maga az anya, egy, Angliában megismert barát, Darwin, és egy lány, akivel hol összehozza, hol elválasztja tőle a sors – Szonja. Martin renegeteget utazik, miután Oroszországból el kellett menekülnie a családjával: megfordult Konstantinápolyban, Athénban, Marseille-ben, Lausanne-ban, Cambridge-ben, és természetesen Berlinben. Egész életében a „hőstett” végrehajtására készült: vízum nélkül bejutni Szovjet-Oroszországba, ott egy napot eltölteni, és visszatérni Berlinbe. Sokan lebeszéltek tervéről: meg fogják ölni az új, kommunista országban. Martin hamarosan eltűnik az ismerősök látóteréből, senki sem tudja, mi lett vele. Darwin Rigába is elutazott, hátha ott nyomára bukkan barátjának – de semmi! Visszautazik Svájcba, és elmegy Martin anyjához, hogy beszámoljon arról, amit tud: kb. egy órát van benn, azután kijön, és egyedül vág neki a hazafelé vezető útnak; hogy mi történt, mit mesélhetett el Martin anyjának, ismert nabokovi fordulattal, soha nem tudjuk meg.

A regény, mivel sok utazás történik benne, bővelkedik nagyon szép, impresszionista – lírai leírásokban; Martin, aki önmagának élt, csodálattal szívta be magába minden alkalommal a vagonablakon keresztül a távoli, kivilágított ablakú házakat, sőt egyszer le is ugrott a vonatról, hogy egy teljesen ismeretlen, ilyen kivilágított ablakú házból álló települést meglátogasson, annyira lenyűgözték az utazások során szerzett benyomások. De azért feszültséggel teli kaland sem hiányzik a regényből: Martin egy meredek hegyet mászott meg egyedül, úgy, hogy kevés választotta el a lezuhanástól. De épp a legkritikusabb pillanatokban elbűvölő, szinte látomásszerű látványban volt része – és az olvasónak: a legveszélyesebb pontról lenézve, a mélyben egy szálloda épületének aprófehér képe tárult a szeme elé. A testi-lelki feszültséget rövid időre így ellensúlyozza az

író, aki így beszélt erről a regényéről: „A *Hőstett* hőse Oroszországból érkezett emigráns, az én akkori korombeli és az én körömhöz tartozó romantikus fiatalember, aki a kalandokat önmagukért szerette, büszkén megvetette a veszélyt, megostromolta a senkit nem érdeklő csúcsokat, aki a borzongató érzések kedvéért elhatározza, hogy átlépi a szovjet határt, és vissza is tér onnan. A rettegés legyőzéséről, e hőstett győzelméről és gyönyörűségéről van szó.”

Meddig mehet el az emberi cinizmus és korlátozott gonoszság, az emberi gyengeség, erkölcsi züllés és naivitás – ezek a fő témái a szerző 1933-ban megjelent könyvének, amelyet az író – bevallása szerint – fél évnél rövidebb idő alatt vetett papírra. A mű struktúrája a lépésről lépésre, eseményről eseményre, az egyre gonoszabb gondolatok által előidézett belső – az író által létrehozott – és a külső – az olvasóban – feltörő, fölfelé ívelő feszültségre épül. „Pszichés naturalizmus” – mondanánk, ha lenne ilyen kifejezés az irodalomtörténetben és -elméletben. Az alaphelyzetben itt is szerelmi háromszöget találunk, hozzá kapcsolódó mellékalakokkal. A téma modern momentummal indul: 1925-ben egy Gorn nevű rajzoló megalkotta a „cheepy” nevű tengerimalac figuráját, ami nagyon nagy sikert aratott a képregényolvasók táborában. Megismerkedünk Kretchmárral, aki az első számú főszereplő lesz, a feleségével, aki inkább csak egyike a regény szereplőinek; az említett Gorn a másik főszereplő, majd később bukkan fel kalandos körülmények között a harmadik, legaktívabb főszereplő, a 16 esztendőes Magda Peters, a bemutatás idején egy moziban jegyszedő, és akinek gyermekkorra és fiatal-sága eddig a szülői házban elszenvedett durva, kegyetlen bánásmódban telt. Nevezett Kretchmar megismerkedik a lánnyal – és ezt nem lett volna szabad megtennie! – erre azonban későn jön rá. A lány fokozatosan erősödő lelki terrort kezd el gyakorolni a férfin, meg akarja szerezni a vagyonát, rá akarja beszélni, váljon el a feleségétől, sőt, azt is eléri, hogy odaköltözhessen hozzájuk. A férfi pénzén egy lakást bérel ki, a testi kapcsolatukat is zsarolásra használja föl – a férfi pedig lelkiileg meggyötörve, mindenbe beleegyezik. Magda közben összejött Gornnal, akivel most együtt üldözik és megalázzák Kretchmárt. A két szereplő lelki kegyetlensége akkor éri el tetőfokát, amikor Kretchmar autóbaleset következtében megvakul: ettől kezdve Gorn szinte állandóan velük van úgy, hogy Kretchmár nem látja, és mivel a hallása még nem finomult ki, hogy kellőképpen kompenzálja vakságát, nem hallja, hogy a lány mellett Gorn is ott ül mellette, és gúnyosan grimaszokat mutatnak neki, a lány meztelenül jár-kel közöttük stb. A tragédia és a feszültség akkor éri el tetőpontját, amikor Kretchmár, most már kellőképpen kifinomult hallással meghallja, hogy nem csak Magda van mellette... Elhatározza, pisztolyával lelövi a lányt – az azonban kinevette. A kegyetlenebbnél kegyetlenebb cselekedetek halmozódnak a vakságában tehetetlen Kretchmár körül, míg végül egyik barátja visszavitte feleségéhez. Nem volt nyugta, és a lakásába visszatért Magdát vakon üldözni kezdi, kezében a pisztollyal, amit azonban a lány elvesz tőle – és hidegvérrel lelövi a férfit, azaz a férjét.

A könyv egy boncoló orvos precíziségevel vezeti a történeteket, az embernek sokszor támadhat olyan érzése, hogy tovább már nem lehet a feszültséget fokozni, Gorn és Magda kegyetlensége, végtelen cinizmusa már nem lehet képes több elvetemült tette – de csalódunk: igenis, lehet ad-absurdum vinni két személyiség embertelenségét. És ami elkészeríti és kétségbe ejti az olvasót, az az, hogy mindez *büntetlen* marad, katarzisanak nyoma sincs (ami Nabokovnál szinte „bevett fogás”, itt sem kell csodálkoznunk!) És Kretchmár? Ő egy groteszk figura marad, aki képtelen önálló férfiként nemhogy lépni, de még arra sem, hogy helyzetét felmérje – igaz, ha ezt meg tudná tenni, már nem lenne groteszk (!) ... és a kör bezárul.

A helyszínek, az események, a személyek kavalkádja, az idő és a tér, gondolatok, látomások, az írásnak mint olyannak az elemzése, értelmének megfejtésére irányuló, sokszor töredékes erőfeszítések – Nabokov 1936-ban megjelent regényének, az *Отчаяние* (*Kétségbeesés*)-nek csak mint fel-felvillanó jelzéseit engedik megadni, hogy rögtön minden ki is csússzék a kezünk közül, az elménk munkája alól. Eletrajzi adatokkal, az I. világháborúval indít a szerző, hogy utána hamarosan impresszionista tájleírással folytassa, majd egyfajta írói ars poeticát fogalmaz meg: véleménye szerint „az író álma, hogy az olvasót nézővé változtassa”, így „az irodalmi hősök sápadt organizmusai... olvasói vérrel itatódnak át.” Ez a regény is a „berlini” regényei közé tartozik, még ha a cselekményt és a főszereplőket időnként más vidékre helyezi is át. A történet, amelybe valóban bevonja az olvasót, hiszen többször fordul hozzá egy kommentár, egy kérdés, egy észrevétel kapcsán, sőt, végigvezeti története írásának folyamatán, tehát a történet egyik titokzatos, megfoghatatlan főszereplője egy Felix nevű férfi, akivel véletlenül találkozik sétája közben, és aki, úgy tűnik, nagyon hasonlít rá – mármint az íróra. Ez utóbbi azután ördögi tervet eszel ki Felix számára, aki persze nem ismeri a terv lényegét: ő – ti. az író – megöli az erdőben Felixet, ráadja a saját ruháját, így amikor Felix holttestét (mert tényleg megöli) megtalálják, azt fogják hinni, hogy őt, azaz az író-t ölték meg. Feleségét is bevonja tervébe: öneki az lenne a feladata, hogy bizonyítsa, őt, a férjét, aki tehát maga az író, ölték meg, így felvehetik a biztosítótól az életbiztosításért járó szép summát, és majd valahol külföldön találkozhatnak, és a gyilkolásból származó pénzből fognak kényelmesen élni. Azonban jönnek a víziók, a tudata kezd összedőlni, azt hiszi, börtönben van, majd a tett színhelyén megtalálják az autóját, benne a mindent eláruló sétatöbóját, amit – szerinte – még Felix hagyott ott. És ugyancsak szerinte, ez a feledékenység elrontotta az egész regényt, ezután mindenben kételkedni fog, és az állandó kételkedés ellen csak sikertelen harcot vívhat; ekkor találta ki az *Отчаяние* címet...

Nabokov magas szintre emelte az *elbeszélés* és a minuciózus *leírások* művészetét ebben a műben; nem hiába mondta egyik interjújában, hogy számára a regény csak *leírás* lehet, és minden esetben, midőn egy regény elolvasásába kezd, végigfutja azt, hogy lássa, mennyi dialógus van benne: ha sok, akkor már hozzá sem fog az olvasásához! Az írás és az író művészete fölötti gondolkodás mellett sok más egyéb téma is helyet kap a műben: elmélkedés Istenről, vallásról, túlvilágról (ez utóbbiról külön könyv is jelent meg *Nabokov és a túlvilág* címmel). Nabokov nem hisz a vallásban (csakúgy egyébként, mint a pszichoanalízisben). A Szovjetunió, azaz az új Oroszország iránti megértése, művének az ottani társadalom hasznára fordítása azonban alaposan ellentmond az említett államforma és társadalom iránti, számtalanszor kifejtett ellenszenvének *konkrétan, általában* pedig azon állásfoglalásának, mely szerint nem érdekli műveinek társadalmi fogadtatása: ő – önmagának ír...!

1938-ban Párizsban jelent meg a *Приглашение на казнь* (*Meghívás kivégzésre*) c. regénye, amely alaposan megdolgoztatja megint az olvasót a lehetetlenebbnél lehetetlenebb helyzetekkel, történetekkel, szereplőkkel; itt-ott mintha szürrealista automatikus írással állnánk szemben! Az alaphelyzet: egy Cincinnát nevű halálraítélt többnyire – mert időnként ugyanis különös módon máshol is megjelenik – a börtönben várja kivégzését, pontosabban kivégzésének időpontját, amit a börtönben senki sem akar vele közölni, ideértve a börtönigazgatót is, aki szintén hol itt, hol ott, hol ilyen, hol olyan halmazállapotban bukkan fel. Cincinnát a börtönkönyvtárban talált régi fényképek látván különös érzések szállják meg, de ugyanilyen furcsák azok az emlékek is, amelyek fölébrednek benne gyermekkorából; egyik meghökkentő emléke ahhoz az álmos faluhoz kötődik, ahová egyszer eljutott, és ahol az árnyék csak késve követte a felálló, alvó em-

bert... A börtönfalak egyszerre csak meghajoltak előtte, ágyából csónak lett stb. Lassan tudjuk meg, tulajdonképpen mivel is vádolják: „ismeretelméleti rótság” a vád neve. Megismerkedünk Marfnykával, a feleségével, aki többször megcsalta, Emmocskával, egy „huncut” kislánnyal – mindenki különleges teremtmény, különleges étellel. Cincinnát ír, de fél attól, amit le akar írni, fél az ébredésektől, gyermekkorából újra és újra nyomasztó, félelmetes emlékek törnek elő, éjszakánként titokzatos, érthetetlen zajokat hall, egy Fellini-filmre hasonlító jelenetben a börtönigazgató, Emmocska (a kislány), Marfnyka és egész családja, a börtönőrök, katonák kéz a kézben táncot járnak. Majd jön egy bohózatba illő komikus jelenet: a városi előjáróságok ülésének bemutatása: kivégzés előtt a raboknak tiszteletüket kell tenniük ezen társaság előtt. Az álomszerű bohózat folytatódik, szinte semmi sem az, aminek látszik – Cincinnátot pedig viszik a kivégzésre, ami nem akadályozta meg abban, hogy megkettőződjön és két Cincinnát legyen belőle! A kivégzés azután zűrzavaros leírássá válik, minden és mindenki picivé zsugorodott, Cincinnát azt hiszi, vége a kivégzésnek – de azért le tud mászni a vépadrórl, élve-elevenen, s fut, menekül a gyászos helyszínről, ahol a térbeliség is megszűnt létezni... Az olvasó pedig megkönnyebbülve teheti le a könyvet és elgondolkodhat: nem csupán álmodta az egészet...?

Nabokov „orosz periódusa” utolsó regényének *Дар* (*Tehetség*) különös története volt. 1937–1938-ban folytatásokban jelent meg a párizsi *Современные записки* (*Jelenkori Közlemények*) c. folyóiratban – a negyedik fejezet kivételével, amely fejezet beillesztése a regénybe a szerző részéről izgalmas vállalkozás volt: a regény főhőse itt közli a XIX. századi nagy orosz gondolkodóról, Ny. G. Csernisevszkijről szóló kritikai művét. Ezt a folyóirat szerkesztői a szerző beleegyezésével kihagyták, mivel Csernisevszkij elleni gúnyiratnak érezték. Mindezek figyelembe vételével most mi is elhagyjuk ezt a fejezetet, amely valóban inkább egy kritikai tanulmánynak illik be, semmint egy regény önálló fejezetének; talán még lesz alkalmunk visszatérni ehhez a részhez egy másik alkalommal egy másik szövegösszefüggésben... Maga Nabokov így nyilatkozott erről a regényéről: „Ez a legnagyobb, és feltételezésem szerint a legjobb és legnosztalgikusabb orosz regényem.” A cím eredetileg két betűből állt: „Da”, azaz „Igen” oroszul, és csak 1936-ban kapta a harmadik betűt, az orosz „p” („r”) betűt, így lett belőle „Дар”. (Ezt a magyarázatot Nabokov adta, de vajon tényleg így zajlott a „keresztelés”?). A kritikusok szerint a „Дар” szó Puskin egyik szomorú hangulatú költeményére utal: „Дар напрасный, дар случайный, / Жизнь, зачем ты мне дана...?” Ez a regény is Berlint idézi az 1920-as években az egyik szereplő – aki maga a szerző is lehet! – színes prizmáján keresztül: a várost és főleg annak lakóit, általában a németeket a különböző élethelyzetekben: mesterkélts-affektált viselkedésüket, a „vollmilch”-káprázatukat, pénz- és számimádatukat, közepszerűségüket, kimért pontosságukat, közönségességüket nem bírja elviselni. Gyakran roppant unalmas – mert roppant részletes – leírásai ugyanilyen gyakran megkapó líraiságba csapnak át, különösen amikor egy neves Ázsia-kutató Távol-Keleten, így Kínában is megtett expedícióját idézi. Van egy Fjodor Godunov-Cserincev nevű szereplő, aki költő, és mint ilyen, ürügyül szolgál a regényírónak izgalmas, tartalmas irodalmi viták elindítására a szereplők között, de saját, másutt is kifejtett véleményét itt is feleleveníti, így a freudizmus és a romantika iránt táplált elitélő, megvető nézetét. Nem mulasztja el ugyanakkor tisztázni az említett szereplők és az ő közötti hasonlóságok mibenlétét: „Soha nem voltam Fjodor Godunov-Cserincev. Apám nem Közép-Ázsia-kutató, jómagam sohasem kerestem Zina Merz (az egyik női szereplő neve) kegyeit, nem rajongtam sem a költő Koncsejev (a regény egyik férfi szereplője), sem másmilyen modern író iránt.” Ami a regény struktúráját illeti, itt

is tanúi lehetünk a nabokovi féktelen fantázia félelmetes csapongásainak: a diskurzus hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyt használ, a nevek és a személyek vándorolnak egymás között, idő és tér korlátai sorozatosan ledőlnek stb. Nabokov így búcsúzik „orosz periódusá”-tól e mű kapcsán: „Ez az utolsó regény, amelyet orosz nyelven írtam; soha többé ezen a nyelven nem fogok írni. Hősnője pedig nem Zina, hanem az Orosz Irodalom.” Egyébként pedig a szerző ezt a regényét *A Luszsin-védelem* és a *Meghívás kivégzésre* címűekkel együtt a legjobb regényei közé sorolja, és bár Németországban írta őket, tagadja, hogy „az általa[m] nem is ismert német írók hatottak rá[m]. Hiszen jószerével nagyon rosszul olvasok és beszélek németül.”, „... a [német] impresszionistákat nem olvastam, és még csak fogalmam sincs arról, kifélék – mifélék azok. (E cikk megírásakor még nem állt rendelkezésemre *Hetényi Zsuzsa* professzorasszony nagylélegzetű átfogó munkája Nabokov regényeiről: *Nabokov regényösvényein*. Budapest, 2015, Kalligramm, 986 o.)

Összefoglalásként el kell mondanunk, hogy Nabokov mind színpadi műveiben, mind regényeiben évtizedekkel megelőzte az irodalomtörténet és -kritika által felmagasztalt más nemzetiségű szerzőket; gondolunk itt főleg a franciákra, akik – kis túlzással állítva – uralták a XX. század bizonyos irodalmi irányzatait. De hát akkor Nabokovot miért nem ismerik el előfutárnak, majd pedig az ugyanezen irodalomkritika által elsődlegesnek, egyedülinek tekintett újító szerzőkkel egyenrangúnak?

A tényekből visszafelé következtetve arra a megállapításra juthatunk, hogy ennek több oka is volt: az egyik politikai – a Szovjetunió mint új állam és új *államforma* minden tekintetben (még ha negatívan is) óriási érdeklődést váltott ki a világban, amely szinte ízekre szedte annak társadalmát, művészetét; ki törődött ezek mellett az óriási számú politikai menekülttel, akik elárasztották a világot Kínától Európán át az USA-ig? Azután egy olyan bonyolult író, mint Nabokov, szintén emigráns, kevés embert tudott meghódítani stílusával, arisztokratizmusával. És az orosz nyelv, ami a Szovjetunió *kívül* alkotókat elzárta a világtól – vagy ha nem ezek az írók – alkotók maguk zárták be magukat a saját világukba, mint Nabokov. Ne felejtjük el, hogy ő akkor vált ismert íróvá a világban, amikor áttért az angol nyelvre! Tovább menve: a francia nyelv, kultúra, életmód, életszemlélet éppen azért, mert nagyon ismert volt már évszázadok óta, s mert terjesztői ott voltak az egész világban, mérhetetlen erőszakkal (jó és rossz értelemben!) fenn tudták tartani az érdeklődést maguk iránt. (Mindez persze nem azt jelenti, mintha a francia irodalom meg nem érdemelten kapott volna kiemelt helyet a világban, erről szó sincs!). S még egy: Nabokov írásait az új, a szovjet hatalom évtizedekig nem engedte be az uralma alá hajtott területekre! Képzeljük el csak egy gondolatfuttatás erejéig, ha a francia írók, költők nem publikálhattak volna Franciaországban!

No, de álljunk itt meg, s bizzunk abban, hogy a nemzetközi (s benne a magyar) Nabokov-kutatás lassanként magára talál, és eltünteti, jóvá teszi az évtizedek alatt felhalmozott igazságtalanságokat! Ez a jóvátétel hazánkban már elkezdődött a nabokovi életmű magyar nyelven történő megszólaltatásához, még ha olyan meg gondolatlan módszerrel is, hogy a szerző *orosz nyelven* írt műveit is *angol fordításokból* ültetik át magyar nyelvre – és ez a fentebb említett filológiai tisztesség és pontosság elleni támadás...

A horvátországi szórványmagyarság sajtója – tegnap és ma

(*A magyar nyelvű sajtó kezdetei a dualizmus korában*) Horvátországi magyarságról csak a modern kortól beszélhetünk, hiszen az Árpádok idején mondhatni színmagyar Szerémség, s a döntően magyar Szlavónia csak az 1868-as magyar–horvát kiegyezéssel került közjogilag is a társnemzet fennhatósága alá. A török hódoltság alatt a terület elnéptelenedett, majd a különféle balkáni (szerb, román, albán) népcsoportok betelepítésével, határőr szolgálatával etnikai arculata gyökeresen átalakult. Az őshonos magyarság néhány ezres töredéke a Dráva árterében, Eszék környékén és a Vuka folyó mocsaras vidékein vészelt át a megpróbáltatásokkal teli évszázadokat. A demográfiai robbanás következtében kialakuló megélhetési válság hatására s a kedvezőbb birtokviszonyok és földárak vonzásának engedve azonban a Dél-Dunántúl és a Bácska-Bánság nincstelen agrárnépessége az 1860/70-es évektől sűrű rajokban áramlik Szlavóniába. A horvát vádakkal szemben spontán bevándorlás következménye, hogy az 1910-ben már 100.000 főt meghaladó magyar népesség több mint félezer településen szétszóródva telepszik meg.¹ A horvát sajtó a tömeges bevándorlást „második tatárjárás”-ként² tükrözi a megcsonkulási félelemtől, s a magyar imperializmus veszélyétől is ajzott nacionalista horvát közvéleménynek. A bevándorlók beilleszkedése ezért nem kis nehézségek és súrlódások árán zajlik, és súlyosan megterheli az 1848-as fegyveres konfliktus óta amúgy is mélypontjára jutott magyar–horvát kapcsolatokat. A magyar katolikusság lelki igényeit a horvát vezetésű egyház nem volt hajlandó figyelembe venni. Josip Juraj Strossmayer, diakovári püspök a magyar igehirdetésért folyamodó híveket cinikus módon elutasította, aminek hatására a Szerémségben (Maradékon, Nyéken [Nikinci]) kitérési mozgalom indult.³

Az autonómiát élvező horvátság diszkriminatív nemzetiségi politikája hívta életre azt a titkos nemzetvédelmi akciót, amelyet „Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása” címén Szlavóniában 1904-ben indított el Tisza István első kormánya.⁴ A közoktatási, vallási, közművelődési, jogvédelmi program, amely gazdaságélénkítő intézkedésekkel is kiegészült az asszimilációs folyamatok feltartóztatására a sajtó modern eszközét is igénybe kívánta venni. A tervezett hírharsonát azonban az 1903. évi magyar-ellenes tömegmozgalmak után nem volt tanácsos elindítani.⁵ Ágoston Sándor református lelkész lapalapítási elképzeléseiben a magyar–horvát együttműködés előmozdítása kapott főhangsúlyt, mi több, a választások ilyen irányú befolyásolására is kamatoztatni akarta az állami támogatással elindítani szánt újságot.⁶ A budapesti kormányzat azonban nem kívánta tovább élelni az amúgy is feszült helyzetet, ezért a terv csak 1908-ban valósult meg. Ebben a véletlennek is volt némi szerepe, ugyanis a romániai társ-akcióban⁷ kellemetlen belső viszály miatt át kellett helyezni azt a lapszerkesztőt, aki idegenben nemcsak a magyar, de a román kormány megelégedésére vitte sikerre a *Bukaresti Magyar Újságot*.⁸

Poliány Zoltán munkatervében⁹ szerkesztési elképzelései között különös hangsúlyt kapott annak tudatosítása, hogy a kivándorolt magyarok Horvátországban nem megtűrt idegenek; politikai értelemben viszont a lehető legtapintatosabb módon kívánt működni. Ez azt jelentette, hogy a titkos kormánytámogatás fejében egy hitelesebb szomszédság-kép formálásával igyekszik közelíteni a magyar és horvát álláspontokat.

A lap 1908. októberi próbaszámában¹⁰ a szerkesztő ezzel a hitvallással állt olvasói elé: „A Szlavóniai Magyar Újság az összekötő kapocs kíván lenni a szétszórta élő magyarság közt, melynek erejét és kitartását mindenki érezni fogja.” Egyúttal a „kenyéradó új hazával szemben” lojalis magatartásra intette a bevándoroltakat: „...tisztelje ennek az országnak törvényeit, szokásait, de mint nemzetiség éljen mindama jogával, a melyek a törvényben gyökereznek.” Ez a szerkesztői alapállás kétségtelenül alkalmas volt arra, hogy enyhítse a bevándoroltak kiszolgáltatottság-érzését, s hogy bizalmat ébresszen az anyaország gondoskodását felcsillagító magyar lap iránt. A beköszöntő cikkből – kimondatlanul – az is kiolvasható volt, hogy a magyar kormány a nacionalizmus törésvonalai mentén közös platformba kívánja gyűjteni az uradalmi cselédek és kisbirtokosokat, a vasúti tisztviselőket, s akár a latifundiumok uraival és a tőkés nagybérlőkkel. (pl. Majláthok, Jankovichok, Guttmanok). A nemzeti egység kikovácsolásában központi szerep jutott a modern médiának, jórészt éppen az ellenséges tónusú horvát sajtóhírek szemlézése révén. A magyar újság mértéktartó hangütését a horvát lapok egyáltalán nem tartották követésre érdemesnek (igaz, a magyar lapok sem).¹¹ A *Narodna Obrana* (Nemzetvédelem) címet viselő észéki lapárs, egyenesen arra szólította fel a város horvátjait, hogy ne adjanak bérbé helyiséget a magyar szerkesztőségnek, s a „magyar propaganda lapjára”-nak és „veszedelmes”-nek nevezte Polióny lapját.¹² A magyarságot a zágrábi lapok is rossz színben tüntették fel,¹³ de sajnálatos módon az anyaországi sajtóval szemben is komoly kifogások merülhettek fel, hiszen 1911-ben a magyar közélet szereplői a horvát autonómiára tekintet nélkül követelték a Velika Pisanica-i magyarok egyházi sérelmeinek orvoslását.¹⁴ A két tűz közé került szerkesztő megköszönte ugyan a pártfogó szándékot, de kénytelen volt leszögezni: „... a képviselőnek interpellációjával azonban nem érthetünk egyet, mert az a velikapisanicai magyarokon nem segít, s ismét egy jó alkalom a horvátoknak arra, hogy üssenek egyet rajtunk.”¹⁵ Az anyanyelvi istentiszteletért folyamodó örögi és maradéki magyarok ügyében¹⁶ a lap – félreértésből – csaknem sajtóperbe keveredett az új diakovári püspökkel, s csak Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök közbenjárására menekült meg ettől.¹⁷ Mindez jól érzékelteti, hogy kisebbségi szempontból a horvátországi sajtó szabad működésének a korszakban jelentős korlátai voltak. Ezt húzza alá a Balkán-háborúk idején bevezetett még szigorúbb sajtófelügyelet, aminek indokolatlan terheitől megint csak magas közbenjárásra adott felmentést a királyi biztos.¹⁸

A lap alapításakor 2500-as példányszámával és mintegy 2000 előfizetőjével az *Obzor* mögött a második legnagyobb lapnak számított Horvátországban.¹⁹ Elsősorban a szórványban terjesztették, de jutott belőle az anyaországba is. Mintegy 10 százaléka reklám céllal ingyen került az olvasók asztalára. Csupán a polgárosultabb zágrábi magyarok vásárolták elenyésző számban. Igényszintjüknek bizonyára jobban megfeleltek a magyar és horvát főváros sajtótermékei. A Magyar Újság kétségtelenül egy tömegigényekre tervezett „népies” orgánus volt, amely túltengő nacionalizmustól mentes, mégis határozott hangnemével öntudatot sugárzott.

A Szlavóniai Magyar Újságból bárki értesülhetett a magyar társas összejövetelekről, istentiszteletekről, templom- és iskolaavatókról, a Zágrábi Magyar Társaskör programjairól, sőt – a „Boszniai hírek” rovatban – a szarajevói és mosztári magyar egyesületek életéről.²⁰ S arról is, hogy miképpen lehet jogosultságot nyerni a közföldek használatához, mely vidéken parcelláznak, mi az előnye a belterjes gazdálkodásnak, s mi a tétje a küszöbön álló népszámlálásnak.

A későbbiekben a Szlavóniai Agrár Takarékpénztár hirdetései is megjelentek az újság hasábjain, csakúgy, mint a hitellehetőségekről, az adókedvezményekről stb. írt szakszerű

ismertetések, amelyek a „Közgazdaság” és a „Pénzügyi tanács-adó” című rovatokban kaptak helyet.²¹

A gazdaság mellett nagy hangsúlyt kapott az újságban a magyarság társadalmi és kulturális önszerveződésének ösztönzése. A Julián-naptárhoz hasonlóan Poliány lapja is közölte az olvasókörök megalapításának és bejegyeztetésének feltételeit, ezzel is segítve a hálózat kiépülését.²²

A lap színes riportokat közölt a Julián Egyesület²³ pásztorjátékairól, felolvasóestjeiről, a különböző analfabéta-tanfolyamokról; népszerűsítette a horvátországi magyar felsőbb iskolák létrehozásának gondolatát, s az anyaországi továbbtanulás lehetőségét. („Haza kell menni s vissza kell jönni tanítani a többit.”²⁴)

Poliány lapja ugyanakkor a kisebbségi érdekvédelmi szócső szerepét is képes volt betölteni. „Olvasói levél” formájában számtalan panaszos ügynek adott nyilvánosságot, s jogi szakemberek bevonásával próbált megoldásokat is kínálni honfitársainak.

A bevándorolt magyarságot ért inzultusokról, jogsérelemokről szóló híradások kezdetől szinte elárasztották a szerkesztőséget. A „Horvátországi hírek” rovatban lehetett olvasni az összetűzések nélkül csak ritkán lezajló március 15-ei megemlékezésekről (s e tudósítások a nemzeti érzés ápolására is alkalmasnak bizonyultak).²⁵ Hosszú cikksorozatot szentelt az újság az osekovo-i magyarok merényletekkel és egyházi kegytárgyak nyilvános meggyalázásával lezajló esetének (amely a horvát hatóságok asszisztálása mellett a helység magyarjainak teljes megfélemlítéséig fajult).²⁶

A felkorbácsolt kedélyek légkörében került sor az 1910. évi népszámlálásra. Az eseményt övező sajtóháborúban az eszéki magyar lap is exponálta magát. Egész oldalas vezércikkben hívta fel olvasói figyelmét az esemény tétjére, egy gyűjtőív mintán aprólékosan bemutatva, hogy adott kérdésre miként ildomos válaszolnia egy öntudatos magyarnak. Mindenkit biztosítottak: „Mi a panaszokat összegyűjtjük, s megteesszük a megtorló lépéseket.”²⁷ A felvilágosító kampányban Poliány rámutatott a Dráván túli magyarság számbeli erejének gyarapodására, s honfitársait nemzeti hovartartozásuk megvallására biztatta. Az össznépelességen belüli aránynál kedvezőbb szaporodási arány [3,9% és 5,43%²⁸] viszont az asszimiláció fenyegetésére figyelmeztetett, ezért hosszú jegyzékben sorolta a horvát számlálóbiztosoknak tulajdonított visszaéléseket.²⁹

A lap politikai aktivitásának egyenes következménye volt, hogy a magyarelleses támadásoknak hamarosan maga is céltáblájává vált. Így 1911-ben a csaknem színmagyar Dráván inneni Zsdálán a horvát pap megdorgálta híveit, mivel azok magyar írás-oktatáson vettek részt, s mert a Szlavóniai Magyar Újságot olvasták.³⁰ Két évvel később pedig a pakraci pópa jelentett fel magyarokat a sorozáson viselt nemzetiszín szalagok és magyar éneklés miatt, s megint csak azért, mert az eszéki lapot olvasták.³¹

1914-ben a német[!] színház előadását követő zavargásokban a tüntető tömeg beverte az eszéki magyar iskola ablakait, majd a Szlavóniai Magyar Újság szerkesztőségének épülete elé vonult.³² Poliány sürgetésére a városi hatóság rendőröket és kutyákat volt kénytelen kirendelni a lap védelmére (a tüntetők így csupán a szerkesztőség falait mázolták be).³³ A rendőrkordon azonban csak a feltüzelt tüntetőktől óvhatta meg az újságot, a küszöbön álló sorsfordító események következményeitől nem...

Szimbolikus jelentésű az újság fejlécén bekövetkezett változás, amely mintegy előre vetítette a közeli hatalomváltást. A horvátországi helységnévreform nyomán ugyanis 1914 első napjától a kiadóhely megjelölés Eszékről Osijekre változott. A magyar elnevezés

zárójelbe került.³⁴ A történelem fintora, hogy a lap éppen ekkoriban állt zenitjén. Ezt nem csak a kétszeresére nőtt (ötvezes) példányszám jelezte,³⁵ hanem a számos szórakoztató és közhasznú sajtótermék mellékletként való forgalmazása is.³⁶ A kínálatot aztán a karácsonyi melléklet gazdagította.

A lap nyomdájából kerültek ki továbbá az adó- és földközösségi törvényt taglaló ismeretterjesztő brosrák,³⁷ valamint a horvát vallásügyi és iskolai törvények és rendeletek gyűjteménye,³⁸ amelyet szolgálatuk során haszonnal forgathattak a magyar lelkészek és tanítók. A *Közéleti és házi jogtanácsadó*³⁹ is a szerkesztőség gondozásában válhatott a magyar családok kedvelt „kézikönyvévé”.

Reklám céllal ugyan, de a nemzeti tudat formálását is szem előtt tartva ingyen posztálták a törzs-előfizetőknek az *Ezeréves Magyarország* című történeti összefoglalást.⁴⁰

Mindezek után az elismerésnek és bizalomnak nem is túl meglepő megnyilatkozása volt, hogy a Julián-naptárt számos olvasó a lap szerkesztőségétől kívánta megrendelni, holott azt még csak nem is Szlavóniában nyomtatták.⁴¹ Sok szlavóniai magyar tudatában tehát magától értetődően az eszéki szerkesztőség merült fel, mint lehetséges kiadó.

Mindez nem utolsósorban a kiváló munkatársi gárda érdeme is, akik már foglalkozásukból eredően [tanítók, lelkészek és jogászok voltak] olyan szoros kapcsolatban álltak a horvátországi magyarokkal, hogy első kézből írhattak róluk és nekik.⁴²

A háborús időben fokozatosan csökkent a terjedelem, miközben a lap egyre drágult.⁴³ A beszerzési, nyomdai és terjesztési gondokon⁴⁴ a főszerkesztő új előfizetők toborzásával⁴⁵ és takarékoskodással, az ekkor már vegyes nyelvű⁴⁶ üzleti hirdetések elhagyásával próbált úrrá lenni.⁴⁷ Poliány a háború időszakában mindvégig azonos összegű kormánytámogatást kapott, a jelentős pénzromlás hatásait csupán az 1918/19-es költségvetési év előirányzata próbálta ellensúlyozni.⁴⁸ Ezt az összeget azonban már a lapszerkesztő nem vehette igénybe...

Poliány katonai behívóparancsa a lap megszűnésével fenyegetett (de ezt sikerült elhárítani).⁴⁹ Az újságot olvasó magyarok veszélyeztetettségét viszt a hadijelentések, felhívások és a népies irodalmi szemelvények között helyet kapó politikai elemzések (a délszláv kérdéstről,⁵⁰ Fiuméről,⁵¹ vagy a trializmusról) jelezték.⁵² A világháború kimennetelének latolgatása közben a valóságos kisebbségi sorsra jutás félelme is hangot kapott a lapban.⁵³

A *Szlavóniai Magyar Újság* fennállásának tizedik évfordulóját éppen a háború végnapjaiban ünnepelte. Működésének mérlegét a szerkesztő az 1918. évi első számban vont meg, melyben „új eszmék” és „új világok” megjelenését rögzítve szorongó várakozással írta: „...*ebben a nagy faji küzdelemben a horvátországi magyarság nem maradhat újság nélkül, mely, ha a szükség úgy kívánja, hangosan kiabáljon, vagy serényen dolgozzék a mi nagy érdekeinkért, jövőnk biztosításáért.*”⁵⁴ Csakhogy a Dráván túli magyarság nemzeti létének fontos biztosítékaként működő szócsövet a háborúból kisarjadó új hatalom drámai gyorsasággal elnémította. Megmentéséről a súlyos beteg Poliány,⁵⁵ s a háborús vesztes, forradalmaktól és idegen katonai megszállástól terhelt anyaország sem tudott gondoskodni.

(*A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban*) A világháború után az elszakított Délvidéken számos sajtóorgánium látott napvilágot szerb fennhatóság alatt. Horvát oldalon azonban az első lapalapítási kísérlet csak 1921 novemberében történt. Ebben főszerep jutott azoknak a baloldali újságíróknak, akik a Tanácsköztársaság bukása után a szerbek által ellenőrzött Baranyába menekültek. A belgrádi konvenció értelmében még 1918-ban megszállt területet a trianoni döntés mégsem csatolta a délszláv államhoz. A megszállók és a velük

együttműködő magyar szociáldemokraták és oktobrista radikálisok 1921. augusztus 14-én kikiáltották ugyan a Baranyai [-Bajai] Szerb-Magyar Köztársaságot, a bábállamot azonban az 1921. augusztus 22-én bevonuló Nemzeti Hadsereg felszámolta. A politikai menekültek egy része Eszéken próbált új életet kezdeni. Világnézeti kötődéseiket a délszláv hatalom azonban nem nézte jó szemmel. Az Ormai József által jegyzett *Magyar Újság* fejlécén a lap címét horvátul is feltüntették (*Mađarske Novine*). A politikai jellegű igazodást feltétlenül indokolttá tette a szerkesztők közvélemény-formáló ambícióinak sikeres érvényesítése is, amire már az újság alcíme is utalt: *Független politikai, társadalmi és közgazdasági, képes hetilap*.⁵⁶ A lap tulajdonos jogi és pénzügyi lehetőségeinek javulását jelzi, hogy az újság hamarosan napilapként került a standokra.⁵⁷ Mák Ferenc a horvátországi magyar sajtóról írt tanulmányában megállapítja és igazolja is, hogy a lapot igénytelen megjelenési formája ellenére szakavatott zszurnaliszták tették érdemes olvasmánnyá. Benne politikai kommentárokkal, Eszék környékének lokális híreivel és szépirodalmi betétekkel.⁵⁸

A Károlyi Mihály által is üdvözölt szerkesztők rokon érzelmeikről és céljaikról biztosították a volt köztársasági elnököt: „*mi, itt élő, magyar nyelvű SHS állampolgárok szintén azt óhajtjuk egész lelkünkkel, hogy Hazánk és Magyarország a legjobb békében, teljes harmóniában éljenek egymás mellett...*” Majd ekként folytatták: „*A jelenlegi magyar rezsím bukását mi is várva várjuk. [...] a rendszer ellen küzdünk, [...] a demokratikus Magyarország megteremtéséért. Csupán egyben tér el véleményünk Károlyi Mihályétól. [...] teljesen közömbös előtünk, vajon köztársasági vagy királysági államforma alapján következik be Magyarország újjászületése.*”⁵⁹ Az államformára tett megjegyzést egyértelműen a délszláv állam monarchista berendezkedésének elfogadását hangsúlyozó lojális gesztusnak tekinthető. A kisebbségi és eszmei kívülállóság kettős szorításában a klasszikus érdekképviselet feladatának a szerkesztők csak igen nagy nehézségek árán tudtak megfelelni. A forradalmi, kommunista tanok hirdetésének lehetlenségére éppen a választásokon jelentős sikert arató Kommunista Párt mandátumainak felfüggesztése és a Párt illegálitása szorítása figyelmeztetett.⁶⁰ Az előfizetők bizalmának elnyerése azonban létkérdés volt a lap fennmaradása szempontjából. Nem egészen véletlen, hogy a Dráván túli magyar többséggel szemben a délszláv világhoz nem szokott baranyai honfitársaik nemzeti sérelmeinek hosszabb írást szentelt a szerkesztőség: „*... a baranyai magyarok nem lelik honjukat e hazában. Hozzánk fordulnak, egyedül a Magyar Újságtól remélnék még segédelmet, mert mi állandóan arra tanítjuk őket, hogy a magyarnak szeretnie kell új hazáját. De hát hogy szeressék ők – kérdik –, ha ez a haza rabszolgákká teszi őket?*” A tapasztaltak hatására külön tudósítót rendeltek ki a baranyai magyarság panaszainak feltárására, azzal az ígérettel, hogy a sérelmeket a közigazgatási hatóságokhoz éppúgy eljuttatják, mint az általuk „elfogulatlan”-nak tételezett délszláv lap társak szerkesztőségeibe.⁶¹ Ugyanebben a lapszámban ígéretet tettek a sérelmes ügyek kivizsgálására, jegyzőkönyvek felvételére, s a jogorvoslás érdekében a kormányhoz való felterjesztésére. Ugyanakkor óva intették az érintetteket meg gondolatlan cselekedetektől, s persze, az általánosító, délszlávellenes következtetések levonásától is.⁶² Nehéz eldönteni, hogy a bölcs taktika, vagy a naiv önhitetés adott a szájába olyan szavakat a szerkesztőknek, mint az a következő lapszámban olvasható: „*Áldassék e földnek szabadelvű, törvénytisztelő szelleme, amely nem engedi, hogy a magyar kisebbségnek, vagy bárkinek is torkába fojtsák a szót.*”⁶³ Hiszen ez után a rendszernek kényelmetlen hosszú sérelmi lista következett rekvirálásokról, testi bántalmazásokról, megfélemlítő hatósági presszióról... A kétfelé igazodás kényszere azonban óhatatlanul előidézett effajta, már-már tragikomikus ellentmondásokat. Igaz, a lap munkatársai a

„Szerkesztői üzenetek” rovatban a sértetteknek vigasztos szavakkal és jogi útmutatással is igyekeztek szolgálni.⁶⁴ Talán éppen ez a jogvédő attitűd és közszolgálati hivatástudat lett a lap vesztének okozója. A főszerkesztő 1922 márciusában még a közeljövőre kiállításra helyezendőt bűvölés és műszaki megújulás reményében utasította vissza a rivális lapírtások rosszindulatú ármánykodását.⁶⁵ S a frissen beharangozott sajtótörvényről is úgy vélekedett: „... *babonás hittel vagyunk aziránt, hogy annak paragrafusaiban a legtisztább szándék örökösök a jugoszláviai nyomtatott betű védelmében.*”⁶⁶ Vélhetően mégis a konkurencia rosszszíjú hírverései jártak közelebb az igazsághoz! Az új sajtótörvényt s a délszláv jogalkalmazókat talán mégsem a szólásszabadság és a kisebbségi jogok védelmének „legtisztább szándéka” vezérelte... A laptulajdonos mindenesetre az 1922. június 25-ei lapszámban sajnálkozva állt olvasói elé a hírrel, hogy átmenetileg kénytelen felfüggeszteni kiadói vállalkozását. „*Ahogy nekem is fájó színetet tartani, valószínűleg kellemetlenül fogja érinteni mi olvasóinkat is, akik mindig híven őrizték a magyar kultúrát és érdekelték voltak az én lapom csendes háborújában a magyarságért.*”⁶⁷ A szeptember 1-re ígért lapszám pedig sosem jelent meg. Ebben bizonyára szerepet játszott a kedvezőtlen politikai légkör, s talán hiányzott a fizetőképes kereslet, és olyan „tőkeerős” támogató, mint amilyen annak előtte a budapesti kormányt.

Egy új magyar lap megszűlésének feltételei csak öt évvel később teremtődtek meg. *A Szlavóniai Magyar Néplap A szlavón és horvátországi magyar népkörök hivatalos lapja* alcímmel 1927. december 1-jén látott napvilágot a bácskai Zomborban, heti 4 oldalon. 1928 tavaszán azonban a szerkesztőség Eszékre költözött (a Jäger utca 20. szám alá), míg a nyomda továbbra is a Bácskában működött (a Čitaonička utca 7-es szám alatt). Ekkortól az alcím: *Független politikai és közgazdasági hetilap*-ra változott, majd 1928. április 26-tól megszűnéséig *A szlavóniai és baranyai magyarok független hetilapja* alcímet kapta. Az újság alapítása dr. Vimmer István zágrábi földbirtokos nevéhez fűződik.⁶⁸ Az újságot mindvégig a Magyar Népkör lapjaként emlegették, noha az első lapszám beköszöntője küldetését még ekként fogalmazta meg: „*célja a horvátországi és szerémségi magyarok kulturális, a gazdasági és politikai érdekeinek képviselése, tekintet nélkül a párti elkötelezettségükre.*” Igaz, a szerkesztő megemlítette, hogy a szlavóniai magyarság 100 [valójában mintegy félezer! M. B.] faluban szétszóródva számbeli kisebbségben él, ezért nincs módja érdekei kifejezésére. *A Magyar Népkörhöz való csatlakozás viszont biztosítaná törekvéseik összehangolását, „vagyis egyenlőség, kiváltságok nélkül [...] a szerb és a horvát barátainkkal szemben. Szeretnénk, ha gyermekeink nem felejték el anyanyelvüket, magyar kultúrában nevelkedjenek [...] a szerb és horvát kultúra és nyelv mellett.*”⁶⁹

Az irodalmi és történelmi jellegű közlemények mellett a „Szlavóniai magyarok” cikksorozatban a szórványban élő magyar személyiségek életrajzával ismertették meg honfitársaikat, ami a magyar közösséghez tartozás érzését is erősítette az olvasókban. Félévnyi fennállás után a szerkesztő már indokoltnak érezte, hogy mérleget készítsen: ebben nem titkolt büszkeséggel nyugtázta, hogy tíz év elteltével lapja révén támadt fel a magyar újságírás Horvátországban. (Ez a megállapítás arra utal, hogy Ormai Magyar Újságjától függetlenül a mérce továbbra is az első eszéki lap maradt.) A szerkesztő ez után ekként folytatta: „*A Szlavóniai Magyar Néplap a magyar nemzethez szól [...] Támogatnunk kell egymást és mindent, ami magyar! Nektek kell fenntartanotok a magyar sajtót!*” Majd az előfizetők számának gyarapítására és önzetlen adakozásra szólította fel olvasóit.⁷⁰

A közös anyagi tehervállalásra vonatkozó felhívás által sem sikerült azonban hosszú távra biztosítani a lap megjelenését. Az újság már az év végét sem élte meg. Az 1928. október 30-án megjelent utolsó számból az is kiderült, hogy a megrendelők nagy száma

mondta vissza az előfizetést.⁷¹ Az olvasók talán nem is sejtették, hogy a szépen csomagolt támogatási felhívás kínálta a lap megmentésének az utolsó esélyét. Az újabb magyar orgánium az ígéretes kezdetek ellenére csendben kimúlt...

Már a gazdasági világválság időszakában, 1929-ben próbált a megszűnt lap helyébe lépni Strapkó István szerkesztő a *Szlavóniai Újsággal*, amely *Az SHS magyarságának független társadalmi, politikai, közgazdasági és mezőgazdasági illusztrált hetilapja* alcímet viselte.⁷² Azonban a mostoha megélhetési viszonyok és a királydiktatúrával érvénybe lépő szigorú cenzúra viszonyai között ez a lapalapítás csak múló epizód lehetett a horvátországi magyar sajtó történetében.

(*A Tito-korszak sajtóviszonyai*) A dualista korszakban 1909 és 1914 között már létezett egy magyar nyelvű sajtótermék a horvát fővárosban. Az ottani magyar egyesület hivatalos értesítője, *Zágrábi Magyar Társaskör* címmel.⁷³ A Tito-korszak kezdetén itt egy újabb kérész életű lapalapítás történt *Zágrábi Magyar Újság* néven. A lapot Walter Emil főszerkesztő erőfeszítésein kívül talán az a politikai mögöttes szándék segítette életre, hogy a kommunisták a kezükben összpontosuló hatalom birtokában is demonstrálják békés szándékaikat az uszítások majd a partizánok magyarelleses vérfürdői után. A hetilap azonban mindössze öt számot ért meg 1945. november 1. és december 1. között.⁷⁴ A hatalma megszilárdításában drasztikus eszközöktől sem visszariadó kommunista elit – úgy tűnik – mégsem érte be azzal, hogy a „kirakat-kelléknek” szánt orgánium a dél-baranyai szigetmagyarságtól és a szlavóniai szórványtól távol lát napvilágot. S bosszús szigorát a lap okkal vívta ki maga ellen a háborúban kölcsönösen súlyos vétségeket, tömegmészárlásokat elkövető ellenfelek megbékélését hirdetve. Az újság küldetését egy független, magát a politikai csatáktól távol tartó érdekvédelmi aktivitásban jelölte meg, azzal a céllal, hogy „... utat mutassunk, népünk kisebbségi életét megkönnyítsük, jogaiért síkra szállhassunk, és Tito marsal által körvonalazott szabadsága felett messzenéző szemekkel örködhessünk.”⁷⁵ Ez alatt anyanyelvi és kulturális jogokat és a politikai jogegyenlőség kívánalmát értette, amivel a Jugoszláv Kommunista Szövetsége már az 1943-as jajcei második AVNOJ-konferencián hitegette a véres (polgár)háborúban elfáult nemzet(iség)eket. Csakhogy a legnagyobb politikai erő tegnapi ígéreteit a kollektív bűnösneként kezelt magyarság nem kérhette számon! Még ha fennen hirdette is a két nép, s a két szomszéd ország megbékítésének fontosságát. Bizonyára pártutasításra az újvidéki *Magyar Szó* már a második lapszám megjelenése után idézte annak a szabadkai szakszervezeti fórumnak a nyilatkozatát, amely a zágrábi laptársat reakciós és Népfront-ellenes orgániumnak bélyegezte.⁷⁶ A *Magyar Újság* ezzel a politikai támadások kereszt-tüzébe került – hiába éltette a Tito-vezette népfront választási győzelmét –, a hatalom néhány hét leforgása alatt nemcsak a lapot némította el, de gyorsított eljárásban a népelleses uszítással megvádolt szerkesztőt is bíróság elé állították. A zágrábi *Vjesnik* 1946. február 3-ai száma „*Elítélték a magyar fasiszta-revizionisták kémjét és a Jugoszlávia népei elleni gyűlölet szítóját*” címmel adott hírt az esetről, amelyben az érseki nyomdában előállított „reakciós” *Magyar Újság* szerkesztőjének büntetési tételét is közölte: 20 év kényszermunka, teljes vagyonelekvobzás és tízéves eltiltás a közügyek gyakorlásától...!⁷⁷

A brutálisan megfélemlítő sajtóper után négy évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy egy politikailag kevésbé frekvenciált helyen, a szlavón fővárosban a *Magyar Néplap* legördüljön a nyomdagépről. A magyar nyelvű periodika, már címadásával is jelezte, hogy egy belterjes közösség korlátozott igényeinek kielégítésére szánták a Horvát Köztársasági Magyar Kultúr és Közoktatási Szövetség gondozásában. A szerény (négyoldalas) lap ötezer példányra havi két alkalommal került az olvasók asztalára. Kartalija

Mária felelős szerkesztő beköszöntőjében a lap mértéktartó céljairól a következőket írta: „*A Magyar Néplap állandóan foglalkozni kíván a magyar kisebbségünket érdeklő ügyekkel, úgy kulturális, mint gazdasági kérdéseink megvalósításával, és e téren kivívott eredményeinket kívánjuk visszatükrözni.*” Hiába közölték azonban a kommunista Sinkó Ervin írásait, vagy Gál Tibor Titót dicsőítő versét, az eszéki lap alig több mint egy éves fennállás, és 24 szám megjelenése után 1950 végén megszűnt.⁷⁸

A horvátországi magyarság mindmáig legidőtállóbb, s egyben leghányattottabb sorsú anyanyelvi sajtóterméke a *Magyar Képes Újság* című hetilap, amely 1952. március 15-én látott napvilágot Zágrábban. Kiss Flórián főszerkesztésével a Jugoszláv Szocialista Szövetség kiadásában, de a Horvátországi Magyarok Szövetségének gondozásában. A lap kezdetben 4500, majd 5000 példányban, kéthetente jelent meg.⁷⁹ A főszerkesztő eszmei elkötelezettségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Híd* című újvidéki folyóirat egykori szociográfusa később Malušev Svetozar (Cvetko) néven futott be politikai karriert. S az is beszédes, hogy a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjától kapta megbízását az újság létrehozására, amely a jórészt szórványban, nyelvi-kulturális elszigeteltségben élő agrárnépesség szellemi szükségleteinek megfelel, s leginkább szolgálja erkölcsi felemelését.⁸⁰ A szerkesztő a befolyásos kommunista íróval, Sinkó Ervinnel értekezve jutott arra a voluntarista felismerésre, hogy a csökevényes nemzeti öntudattal és leromlott anyanyelvismerettel bíró szlavóniai szórványnak elsőként vissza kell adni magyar öntudatát, hiszen másképp nem lehet sem a „szép új világ” elszánt építője, sem a magyar kultúra fogyasztója. Kétségtelenül van bizonyos diszkrét bája a „visszamágyarítás” programadásának – néhány évvel a partizánok etnikai tisztogatásai és a zágrábi „független” lapelőd politikai kivégzése után...! Az ekkorra (a baranyaikkal együtt) 52.000 főre olvadt horvátországi magyaroktól azonban a mindenható Pártnak már nem kellett tartania. A közvetlen ellenőrzése alatt álló lapban a szerkesztő ekként biztatta honfitársait: „*Nálunk az alkotmány nem holt betű! Éljetek magyarok az alkotmány adta jogaitokkal, beszéljétek szabadon magyarul! Ne szégyelljétek szép anyanyelvetekeket! Nincs kitől, mitől féljétek, ha magyarul zeng a dalotok! Jártam köztetek, láttam, hogy szabadoknak érzitek magatokat, és tudom, hogy harcoltok is fegyverrel a kézben a jugoszláv népek közösségének ügyéért.*”⁸¹ A bátorító szólam és a nyilvánvaló politikai felhatalmazás hatására nemcsak a zágrábi magyar egyetemisták, de a bácskai író-társadalom néhány tagja (Laták István, Herceg János, Lévy Endre, Petkovits Kálmán stb.) is a lap mellé szegődtek. Így válhatott a lap az 1962-től éveken át használt alcím jegyében „a jugoszláviai magyarság szórákkoztató képes folyóiratá”-vá, amely a kor követelményeinek megfelelően mozgalmi hévvel éltette a szocialista országépítést, és az irodalmi betétek jellemzőjén túl a kiadvány szellemisége is bizonyos szocialista-realista színezetet kapott. Ez azonban szerencsés módon ötvöződött a szakavatott szerkesztők színvonalas munkájával. A lap munkatársai között megjelent a néprajzkutató Penavin Olga, vagy a jeles képzőművész, Hangya András, a mindenes tanár, Baranyai Júlia helytörténész, vagy Burányi Béla is. A magyar egyesületi és iskolai élet híradásain túl a sokszínű ország távolabbi tájairól (pl. a dalmát tengerpartról) is készültek riportok, igaz – ellentétben a Csáktornyáról, vagy a szlavóniai és baranyai magyar falvakról készült beszámolókkal – a magyar vonatkozások elhallgatásával.⁸² 1971-ben nemcsak szerkesztőváltás és jelentős fiatalítás zajlott le az újságnál, de a kiadóhivatal is a magyar tömb peremére, Eszékre költözött. Miközben jelentős terjedelmi bővülés is bekövetkezett: a 12 oldal helyett 1977-re háromszorosára bővült változatát vehették kézbe az olvasók kedvelt olvasmányuknak. Fiumében éppen úgy, mint a Szerémségben, vagy a Bácska-Bánságban. A Horvátországi Magyarok Szövetsége titkáráként főszerkesztővé tett Tausz

Imre a szakmai útkeresés közepette a legmagasabb elismerés részese lett, amikor az orgánomot 20 éves jubileumán Josip Broz Tito, köztársasági elnök a Testvériség és Egység Ezüstkoszorús Érdemrendjével tüntette ki. Nem is indokolatlanul!⁸³ A hetilap gazdag riportanyagában a prominens magyarok bemutatása mellett szociografikus hitelességgel és erkölcsi példaadással tártak fel olyan életsorsokat (természetesen partizánokét is!), amelyek útmutatást adtak, s egyben erkölcsi mércét állítottak az olvasók számára. Különösen a helytörténeti és néprajzi örökség közreadása, s a nyelvművelés ennek az időszaknak a legfőbb értéke. Ugyanakkor a „kemény” társadalomtudományok, vagy a történettudomány eredményei még ismeretterjesztő szinten is csak ritkán és kilúgozva jelenhettek meg a szellemi tartalmak között. Bizonyosan ez is szerepet játszott abban, hogy az alapítás óta eltelt emberöltőnyi idő alatt a horvátországi magyarság létszáma 40%-kal esett vissza! S ebben csak egy kisebb tétel volt a gazdasági nehézségek miatt külföldre költözött, és állampolgárságot szerzett vendégmunkások kategóriája... A lap szerkesztősége a küldetésnyilatkozat és az eddigi közösségépítő erőfeszítéseik szellemében ekkor népszerűsítő körutakra indult, a reménybeli olvasókkal való közvetlen kapcsolatteremtés szándékával.⁸⁴ Ezen az olvasóbarát viszonyuláson, a lap szakmai programján lényegileg három évtized múltán sem kellett változtatni: a baranyai és szlavóniai magyarok életének bemutatása, e régiók szülőiteinek közvetítésével az „önigazgatású szocializmus” erényeinek felvillantásával. A főszerkesztő azonban hitet tett elsősorban az anyanyelvi irodalmi hagyaték, s a délszláv kötődések ápolása mellett is, ám hangsúlyozta a többi magyarlakta régióval, s az anyaországgal, az egyetemes magyar kultúrával való közösség jelentőségét is.⁸⁵ 1983-tól a lap hetilappá alakult, s a szerkesztőség is új munkatársakkal bővült. A kiadói kuratóriumban a helyi önkormányzati képviselők mellett a magyarság társadalmi és kulturális vezetői kaptak helyet (mint Tausz Imre, Troszt Sándor, Csörgits József, Pasza Árpád, az író-költő Kontra Ferenc stb.).⁸⁶ A lapeladás ekkoriban kb. másfél ezer előfizető s csaknem ugyanennyi ügyfél a szabad forgalmazásból. Egy 1983-as kimutatás szerint az olvasók 7,3%-a földműves, 16,0%-a háztartásbeli, 30,5%-a munkás, 8,6%-a értelmiségi, 16,8%-a diák, 12,4%-a nyugdíjas, 8,4%-a pedig hivatalnok volt. Életkor szerint 26,0% a 19–27 éves korcsoportból, 31,0% a 28–50 éves, és 27,0% az 50 feletti nemedékből tevődött ki.⁸⁷ Vagyis minden korosztály és társadalmi réteg szívesen forgatta a lapot. Ebben a megszokott és közkedvelt rovatok is fontos szerepet játszottak: a külpolitika, a szűkebb régió eseményeit tagláló krónika (később *Körkép*), a gazdasági, és művelődési riportok, a fiatalok oldala, a *Szemhatár* című művelődési blokk, a képes néprajzi ábécé, a nők oldala, a sport, majd a tudományos élet újdonságait megjelenítő *Világunk*, gyerekeknek a *Barkóca* rovat, s a mindenki érdeklődésére számot tartó rádió- és tévé-műsor. A sokszínű, tartalmas kínálat szép jövővel kecsegtetett, ám a lap felfelé ívelő pályáját a polgárháború és a szövetségi állam felbomlása derékba törte. A 40. évfordulót már a rommá lőtt Eszéken ünnepelte a szerkesztőség maradéka, Csörgits József vezetésével.⁸⁸

(Az önállósult Horvátországban) A háborús agónia, a kormányzati támogatás befagyasztása és a hozzáértő szakemberek elvándorlása 1995-ben csaknem végzetes kényszer-szünetet eredményezett. A HMSZ helyébe lépő Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége által 1996-ban alapított HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Vállalat mégis átvette a stafétát, ám az állami finanszírozás 1997. évi, majd 1998-as kétszeri felmondása után csak 1999-ben jött kedvező fordulat, amikor is a zágrábi kormány megbízására a régi kiadó gondozásában forgalomba került az Új Magyar Képes Újság.⁸⁹ A lap a nemzetközi kisebbségvédelem számára is fontos impulzusokkal szolgáló dél-

szláv háború után óhatatlanul foglalkozott a nemzetiségi jogok érvényesülésének kérdésével, miközben a túlaradó nacionalizmusok légkörében nehéz volt megtalálnia a közös nevezőt az érintett felek között. Tán az indulatok természetellenes felgerjedésének ellenhatása, hogy a háború alatt rendszertelenül megjelenő, majd átmenetileg elnémuló lap megelégedő formájában a politikai tartalom kevésbé hangsúlyos, s mindinkább egyfajta szórakoztató magazin jelleg vált meghatározóvá, amit az írások lerövidülése, és a tematikus tartalmakat kiemelő (s olykor helyettesítő) gazdag képanyag is jellemez.⁹⁰ Az igény szint nyilvánvaló süllyedésében bizonyosan fontos tényező, hogy a harcok idején végzetesen megritkultak a humán értelmiség sorai, s az olvasók is tartanak a nemzeti ellentétek ismételt kiéleződésétől. A magyar ajkú régiók (Kelet-Szerémség, Bácska) államjogi elszakadása egy sokkal szűkebb médiapiacot hagyott a hasonló organumok számára. Ezt a helyzetet a szemben álló politikai csoportosulások (mint a HMSZ utódszervezete, a Magyar Egyesületek Szövetsége) s az általuk 2001-ben elindított konkurens nyomdatermékek (pl. a *Magyar Napló*) is súlyosbítják. Ezek fényében nem meglepő, ha az eladott példányszám alig haladja meg az ezret.⁹¹

Az elektronikus média viszonyai talán még mostohábbak, s még a maroknyi szlovéniai magyarság fejlettségi szintjét is alulmúlják.⁹² Magyar nyelvű műsort 1954-től sugározott az Eszéki Rádió, napi 15 percben. A döntően hírműsor manapság 25 percen át hallható az éterben, amelynek presztízsét a háború idején betöltött kapcsolattartó jelentősége alapozta meg. 2004-től a Baranya Rádió is sugározott magyar adást Pélmónostorról a Magyar Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésére. A heti kétszer fél órás műsor azonban, a városi önkormányzat támogatásának 2009. szeptemberi megvonása miatt megszűnt.⁹³

A Zágrábi Televízió 1978-tól készített és sugározott nemzetiségi műsorokat, s az újvidéki magyar nyelvű híradót is közvetítette, illetve a *Barázda* című faluműsort. Saját műsora volt a *Láthatár*, amelyet az eszéki szerkesztőséggel közösen készítettek, de ez a program a háború kitörésekor, 1991-ben eltűnt a képernyőről. Az állami televízió jelenleg kínált kisebbségi műsora a *Prizma*, amely azonban aligha tölti be a szerepét, hiszen a többség nyelvén, horvátul sugározzák.⁹⁴

Hiánypótló jelleggel talán ez miatt is fogott hozzá az Illyés Alapítvány eszköztámogatásával megerősített HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft. a *Drávátáj* című kulturális magazinműsor készítéséhez, amelyet horvát aláírással közvetítenek. A 2002. március 15-étől az eszéki Szlavón Televízió által műsorra tűzött fél órás, kéthetente jelentkező program már több mint 250 adást ért meg, ami az állandó anyagi és létszám gondokkal küszködő szerkesztőség áldozatos munkáját dicséri. A műsorok készítői: a magazinműsor főszerkesztője és operátora, Varga József, a Duna Televízió és az MTV tudósítója, Kalajdzic Edita, a Szlavón Televízió munkatársa, valamint Kriják Krisztina, a Magyar Televízió és a Magyar Távirati Iroda zágrábi tudósítója.⁹⁵

A horvátországi magyar sajtó itt áttekintett évszázados történetének van néhány tanulsága, amelyeket a szórványgondozás feladatát ellátni hivatott hatóságoknak és médiaszakembereknek feltétlenül érdemes szem előtt tartania. A legfontosabb mozzanat, hogy az itteni magyarság, még a százezret meghaladó létszáma idején sem tudott saját anyagi és szellemi forrásaiból önálló médiateret teremteni, s ennek egyik legfőbb ke-rekkötője kétségtelenül a mindenkori gazdaállam túltengő nacionalizmusa. A *Szlovéniai Magyar Újság* is csak részben lehetett a saját nyomdászattal rendelkező Polányi Zoltán személyes vállalkozása. A főszerkesztő anyagi bázisát és politikai védelmét a budapesti kormány szavatolta. Éppen a politikai hatalom nacionalista és intoleráns viszonyulásának lett áldozatává a baloldali zsrnaliszták által szerkesztett, s a kisebbségvédelmi

igényeknek is megfelelni kívánó *Magyar Újság* 1921-ben. Eltérő eszmei alapokon állva, de nagyon is hasonló okokból vetélt el a szocialista korszak elején Walter Emil ígéretes *Zágrábi Magyar Újságja*. Amely üzleti szempontból talán életképes lehetett volna, azonban erre esélyt sem hagyott a titói pártállam: néhány szám után brutális módon számolta fel az érdekvédelmi karakterű magyar kiadói vállalkozást. A megfélemlítő processzus kijózanító hatását példázza, hogy ezt követően, már csak a párt jóváhagyásával, mi több közvetlen szerepvállalásával lehetett a szórványmagyarság megfoglyakozott közönségének anyanyelvű tájékoztatását és kulturális önazonosságának építését is szolgáló orgánomot alapítani. Annak a súlyos engedménynek az árán, hogy a nemzeti identitás ápolását, megerősítését leghatékonyabban szolgálni képes történeti és szociológiai tényeket tabuként kellett kezelnie. Csupán az ártalmatlan nyelv művelés, s a néprajzi hagyománykincs és helytörténeti vonatkozások feltárása és a politikai mondanivalótól mentes irodalmi közlemények kaphattak helyet a lap hasábjain. Ezen tilalomfák ellenére a *Magyar Képes Újság* a kiváló szerkesztői és munkatársi gárdának köszönhetően egy tartalmas, informatív és közkedvelt sajtóterméket kínált a döntően mezőgazdasági szubkulturában élő magyar olvasóknak. Ez a vívmány attól tűnik még értékesebbnek, hogy ez az orgánus a szórványvidékeken rohamosan szerveződő anyanyelvi iskoláztatás hatásrendszerének részleges pótlását is képes volt biztosítani, noha e feladat a XXI. században sokkal inkább az elektronikus médiumokra hárul.

A horvát médiapiacra azonban a magyar nyelvű rádió- és televízió szolgáltatás olyan minimális területet fed le, hogy az anyaországi csatornák ez irányú célzott műsorai nélkül még részlegesen sem tudnák ellensúlyozni a gazdanemzet média-túlsúlyát. Amit sajnálatos módon a feltartóztat(hatat)lan beolvadás prognózisaként ábrázol ki a nyers politika valóság...

JEGYZETEK

- 1 Makkai Béla: Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920) Budapest, 2003. Lucidus 8 [Kisebbségkutatás Könyvek] p. 23–25.
- 2 Hrvatska, 1909. ápr. 9.
- 3 Kósa László: Maradék. Vallás és anyanyelv konfliktusa egy szerémségi községben a XIX–XX. század fordulóján. In: A Magyarországi Kutató Intézet Évkönyve, 1989. Fel. szerk.: Kiss Gy. Csaba. Budapest, 1990. p. 7–22.
- 4 Ld. Makkai Béla: i. m. (2003).
- 5 Margitai József, a Julián Egyesület iskolafelügyelője 1903-ban mérte fel a helyi viszonyokat és jelezte, a lap megjelenését a horvát közvélemény kihívásnak tekintené, ezért a lap-tervek elnapolását tanácsolta a Miniszterelnökségnek. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 26 Miniszterelnökség iratai 854. csomó 1163. 1904 XVII. tétel 82. alapszám. A továbbiakban: MNL OL K 26 ME 854. cs. 1163. 1904 XVII. t. 82. asz.
- 6 MNL OL K 26 ME 854. cs. 4783. 1907 XV. t.
- 7 Vö. Makkai Béla: „Magyarok temetője” – Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában. (Megjelenés alatt.) MNL OL K 26 ME 854. cs. 583. 1908 XVI. t. 1364. asz. A „...magyarságra jó hatást gyakorol...” – szöveget a munkáját értékelő jelentés. MNL OL K 26 ME 604. cs. 901. 1904 XVII. t. 4.800 korona évi fizetést, és a lap előállítására évi 5.000 korona támogatást kért, továbbá horvát betűk beszerzésére 1.000 korona kamatmentes hitelt és ingyenjegyet a társországok minden vasútvonalára. MNL OL K 26 ME 854. cs. 583. 1908 XVI. t. 1364. asz.
- 10 Szlavóniai Magyar Újság, 1908. okt. 4. A továbbiakban: SZMÚ, 1908. okt. 4.
- 11 Lásd az SZMÚ, 1909. szept. 26-i és 1908. okt. 18-ai számait.
- 12 Idézem az SZMÚ 1910. febr. 6-ai számából.
- 13 Idézem az SZMÚ 1908. okt. 18-ai, nov. 29-ei és 1909. máj. 16-ai és nov. 29-ei sajtószemléiből. A Hrvatsko Pravo „arcátlan”-nak, a Hrvatska 1909. máj. 16-i számában „felkapaszzkodott ázsiai csordá”-nak nevezte a magyarokat.

- 14 A képviselőházban Nagyatádi Szabó István bírálta szigorúan a horvát egyházi hatóságokat. MNL OL K 26 ME 967. cs. 6610. 1911 XVI. t.
- 15 SZMÚ, 1911. jún. 25.
- 16 MNL OL K 26 ME 918. cs. 7444. 1910 XVI. t. 6884. asz.
- 17 Uo. és SZMÚ, 1910. dec. 18.
- 18 Az ellenzéki sajtó megfűkezésére Slavko Cuvaj preventív cenzúrát vezetett be, s a magyar újságot (3.000 koronás) kaució letételére kötelezték, Unkelhäuser Károlyt (későbbi horvát miniszter) és Lukács László miniszterelnök nyomására azonban Cuvaj a letét díját 100 koronára mérsékelte. MNL OL K 26 ME 945. cs. 2802. 1912 XVI. t. 90. asz.
- 19 MNL OL K 26 ME 854. cs. 666. 1909 XVI. t.
- 20 SZMÚ, 1915. máj. 23. és 1911. jan. 1.
- 21 SZMÚ, 1911. dec. 10., 1909. júl. 4. és 1912. jan. 1.
- 22 SZMÚ, 1909. jún. 6.
- 23 Az egyesületet 1904-ben gróf Széchenyi Béla elnöklétével prominens személyek közreműködésével alapították a horvátországi magyarság kulturális szervezésének céljával. Az állam fedőszerveként működő egyesület szerteágazó tevékenységét tíz éven át gróf Klebelsberg Kuno ügyvezető igazgató fogta össze. Ld.: Makkai (2003).
- 24 SZMÚ, 1910. jan. 1.
- 25 SZMÚ, 1910. ápr. 10. és 1909. márc. 21.
- 26 Az esetet a váltotta ki, hogy a magyarok 5 év halogatás után Julián-iskolához jutottak. Tanítójukat azonban – nyilvánvalóan az elrettentés szándékával – lakásán nyakba szúrták, majd még felgyógyulását megelőzően többször rálöttek. – SZMÚ, 1913. ápr. 27., máj. 11. Kriza Márton több száz szőlőtökéjének május 10-i kivágását megelőzően és utána is a falu (és a szomszédos Potok) magyarjait természetük felégetésével, ill. kivágásával fenyegették. – SZMÚ, 1913. máj. 18. Mindezzel párhuzamosan Osekovon a templomban feltűzelt horvátok a magyarokat inzultálták, az ablakokat beverték, egyházi zászlajukat, örökmécsüket és Mária-képüket a templomból eltávolították, s a tettet a Julián-tanító fogták. – A hatóságok mindezt tétlenül szemlélték, s a tetteseket rendre felmentették, (akik így felbátorodva kijelentették, akcióikat a magyar iskola bezárásáig folytatják). – SZMÚ, 1913. ápr. 27. és Margitai József: A horvát-szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség. Budapest, 1918. p. 87. A Hrvatska c. lap minden felelősséget a magyarokra hárított, s nyíltan „rendcsinálás”-sal fenyegette meg az iskolájukhoz és tanítójukhoz ragaszkodó osekovóiakat. – Idézem az SZMÚ 1913. ápr. 27-i számából.
- 27 SZMÚ, 1910. dec. 11. és dec. 18.
- 28 SZMÚ, 1911. jan. 15. és 1913. júl. 20.
- 29 SZMÚ, 1911. jan. 15. és 1911. jan. 29.
- 30 MNL OL K 26 ME 967. cs. 1287. 1911 XVI. t. 163. asz.
- 31 SZMÚ, 1913. jún. 15.
- 32 SZMÚ, 1914. ápr. 19.
- 33 Uo.
- 34 SZMÚ, 1914. jan. 1.
- 35 SZMÚ, 1912. dec. 22.
- 36 A Népűjság és a Család című sajtó mellékletén kívül [SZMÚ, 1908. okt. 4.] Vasárnapi könyv című anyaországi kiadványról van szó, ami az Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő melléklete volt, s amelyet a Miniszterelnökség „igen bizalmas” átiratban kért a kultuszértékelő megrendelni. A 2.500 példányt ingyen bocsátották Polányi rendelkezésére. MNL OL K 26 ME 1184. cs. 854. 1918 XVI. t. és 1184. cs. 4618. 1917 XVI. t.
- 37 SZMÚ, 1910. máj. 15. és 1912. szept. 29.
- 38 A kiadványt Vásárhelyi Pál magyar-rétfalusi református lelkész állította össze. SZMÚ, 1913. ápr. 20.
- 39 SZMÚ, 1913. dec. 15.
- 40 SZMÚ, 1912. febr. 18.
- 41 SZMÚ, 1918. jan. 6.
- 42 Winter Vilmos eszéki jogász, a Bárd Aurél néven publikáló Benisch Arthúr, szarajevói gimnázium-igazgató, később Klebelsberg oldalán VKM-államtitkár, Hild László Julián-tanító, Ágoston Sándor, a későbbi bácsfeketehegyi református püspök, stb.
- 43 Az újság évi előfizetése 5 koronáról 6-ra nőtt, miközben a 8 oldalas újság először 6, majd 1918-ra 4 oldalasra fogyott.
- 44 SZMÚ, 1916. jan. 16., 1918. febr. 3. és 1918. júl. 7.
- 45 SZMÚ, 1918. febr. 3.
- 46 SZMÚ, 1911. aug. 6.
- 47 SZMÚ, 1918. ápr. 14.
- 48 1917/18-ra 9800 K, 1918/19-re viszont 12.200 K volt előirányozva. MNL OL K 26 ME 1233. cs. 2390. X. t. 1919 555. asz.
- 49 MNL OL K 26 ME 1037. cs. 1308. és 1687. 1915 XVI. t.
- 50 Klebelsberg cikke. SZMÚ, 1918. jún. 23.
- 51 SZMÚ, 1917. dec. 2.
- 52 SZMÚ, 1918. júl. 11.
- 53 SZMÚ, 1917. okt. 18.
- 54 SZMÚ, 1918. jan. 6.
- 55 MNL OL K 26 ME 1248. cs. 3596. 1921 XIII. t. 2564. asz.
- 56 Njari Denis: Az eszéki magyar sajtó a 20. század elején. Eszék [Ošijek] 2013. (Kézirat) p. 6.
- 57 Njari szerint a „Građi za bibliografiju” eszéki kiadványban tévesen szerepel, hogy nevezett orgánium napilap lett volna, s hogy a főszerkesztő Milán P. Alksandrov[ić] volt. Uo. Mák Ferenc viszont nemcsak alátámasztja, de hitelesíti is a horvát bibliográfia megállapítását. Mák Ferenc: A horvátországi magyar sajtó 1914–1989. In: A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig.

- Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Szerk.: Apró István, Paál Vince. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. p. 254. Ugyanő a lap felelős szerkesztőjeként 1922-ben Halász Pápics Lajost nevezi meg. Uo. p. 259.
- 58 Mák (2014), p. 254.
- 59 Uo. p. 255.
- 60 „Az Obznana drákói szigora dacára akadtak emberek, akik megkísérelték a kommunizmus esztelen tanaival lángba borítani az országot.” *Az Osijeken leleplezett kommunista összeesküvés – hirdették a szerkesztők, mintegy önmaguk és a képviselni kívánt magyar olvasók „eligazítására”*. Magyar Újság, 1922. jan. 28.
- 61 Baranyai hangok. Magyar Újság, 1921. dec. 3.
- 62 Szerkesztői üzenetek. Uo.
- 63 Magyar Újság, 1921. dec. 6.
- 64 Magyar Újság, 1921. dec. 4.
- 65 Magyar Újság, 1922. márc. 12.
- 66 Magyar Újság, 1922. márc. 23.
- 67 Magyar Újság, 1922. jún. 25.
- 68 Botlik József, Csorba Béla, Dudás Károly: *Eltévedt mezszyekövek*, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994. p. 113.
- 69 Szlavóniai Magyar Néplap, 1927. dec. 1.
- 70 Szlavóniai Magyar Néplap, 1928. jún. 7.
- 71 Szlavóniai Magyar Néplap, 1928. aug. 30.
- 72 Njari, Denis: (2014), p. 8.
- 73 Igaz, indulásakor még négy oldalon, s kézzel írott formában terjesztették. Szerkesztője az egyesület titkára [Mák Ferenc szerint elnöke], Sági Ernő volt. Mák (2014), p. 251.
- 74 1945. december elsején szűnt meg. Uo. p. 260.
- 75 Indulj el lapocskánk... Zágrábi Magyar Újság, 1945. nov. 1. Idézem Mák Ferenctől, i. m. p. 262.
- 76 Magyar Szó, 1945. nov. 16. A határ menti nagyvárosban található lapszámokat pedig elkobozták. Mák (2014), p. 262–263.
- 77 A kárörvendő kórushoz a Magyar Szó renegátjai is csatlakoztak. Uo. p. 264.
- 78 A lap 1949. november 29-e és 1950. december 30-a között jelent meg. Uo. p. 265.
- 79 Molnár Ljubić Mónika: A horvátországi magyar sajtó és a „Képes Újság”. In: Drávaszög és Szlavónia : Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához Szerk.: Gasparics Judit, Ruda Gábor. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2014. p. 46.
- 80 Mák (2014), p. 266.
- 81 Uo. p. 268.
- 82 Uo. p. 268–269.
- 83 Uo. p. 269–270.
- 84 1977-ben a szlavóniai és dél-baranyai magyarság együttesen már csak 32 000 főt tett ki. Uo. p. 270.
- 85 Uo.
- 86 Uo. p. 275.
- 87 Uo. p. 270.
- 88 Uo.
- 89 A kiadó gondozza a *Horvátországi Magyarság* című folyóiratot és a külön rovatból önálló életre kelt *Barkóca* című gyermekújságot. Molnár Ljubić (2014), p. 46.
- 90 Uo. p. 45.
- 91 Uo. p. 46–47.
- 92 Kriják Krisztina, az MTVA zágrábi tudósítójának szíves közlése.
- 93 Uo.
- 94 Uo.
- 95 Uo.

Nők, női szerepek a református egyházban a mai Szlovákia területén és Kárpátalján a két világháború között

„Minden korra nézve a legjellemzőbb s a kor lelkét a legmeghatározottabban az adja, hogy hogyan értékeli a nőt s hogyan gondolkodik róla. Ha egy kort meg akarunk ismerni, keresnünk kell, hogy milyen a női ideálja, milyen az a kép, amelynek szeretné akarná láttatni a nőt.”

(Zsemlye Lajos református lelkipásztor)

(Bevezetés) Csehszlovákia a két világháború közötti időszakban kiemelkedően teljesített a demokrácia intézményének fejlesztésében, valamint a gazdasági és szociális ágazatokban, bár tagadhatatlan, hogy az egyes országrészek eltérő fejlettségi szinten álltak, ami maga után vonta a szociális igények kielégíthetlenségének problémáját, mely legjelentősebben a magyar lakta területeket érintette.¹ Ezek a kielégítetlen szociális igények (és a háború miatt még inkább felerősödő vallási igények) hívták életre azt az élénk belmissziós tevékenységet, melyben új, formabontó módon kapcsolódtak be a különböző női generációk. A következőkben egy kutatás eredményeit foglalom össze, amely egy idáig feltáratlan nézőpontból közelíti meg a két világháború közötti csehszlovákiai magyarság történetét. A nőtörténet szempontjából, tanulmányom célja, hogy egy általános képet vázoljon azokról az egyházon belüli szereplehetőségekről, melyek jelen voltak az első csehszlovák állam időszakában. Munkám fókuszában a női emancipáció kérdésköre áll: hogy milyen formában nyilvánult meg az egyházi közbeszédben, miként kommunikálta az egyház saját közlönyeiben keresztül az abban a korban erőteljes változásokat mutató női szerepekről kialakított álláspontját. Hogyan gondolkodott a nők egyházi munkába való betagozódásáról, valamint, hogy a keresztyén nők, maguk, hogyan látták saját szerepüket a megváltozott társadalomban. A kutatás forrásanyagát a két világháború között megjelent református sajtóanyag áttanulmányozása jelenti, mely cím szerint a következő kiadványokat takarja: *Református Egyház és Iskola (1921–1938)*, *Szeretet (1923–1927)*, *Református Leány (1931–34)*, valamint doktori disszertációk és egyéb publikációk, kiadványok. Ezen lapok szerkesztői között éppúgy találunk püspököt és teológiai előadót, mint egyszerű vidéki lelkészfeleséget. A cikkek írói azonban az egyházi társadalom jóval szélesebb rétegét fedik le: külföldön tanult lelkipásztor, lelkészfeleség, tanítók és tanítónők, diakonisszák, leánykörü tagok, magukat keresztyénnek valló kamaszlányok. Továbbá az újságok közöltek írásokat az anyaország és más elcsatolt területek szerzőitől is. A már felsorolt sajtótermékek közül a *Református Egyház és Iskola* volt az egyház hivatalos közlönye, ezen keresztül fogalt állást, nyilvánított véleményt azokban a témákban, melyek az egyházi vezetőket és társadalmat foglalkoztatta. A *Szeretet* egy lokálisabb kiadvány volt, melyet a mai Kárpátalja területén adtak ki és terjesztettek. Ebben a két lapban leginkább az egyházi élet meghatározó férfi személyiségei formáltak véleményt. Ennek szöges ellentétéként a *Református Leány* egy lelkészfeleség szerkesztésében jelent meg. A cikkek írói között (néhány férfi példát leszámítva) tanítónőket, fiatal hívő lányokat, leánykörök tagjait találni. Közülük jó néhányan az írásaikban megjelenő véleményükhöz nem kívánták a nevüket adni. A kiadvány

megjelenésekor leszögezte, hogy nem tartozik az egyház hivatalos közlönyei közé, de ennek ellenére hasábjain nem igazán enged teret a hivatalos egyházi állásponttól eltérő vélemények megnyilvánulásának. Az egyéb szakirodalom felhasználása mellett az áttanulmányozott sajtótermékekből 128 cikk lett kiválasztva, melyekből hétféle nő szereplehetőség rajzolódott ki: *kálvinista leány*, *konferenciázó leány*, *leánykör*, *református nő*, *református tanítónő*, *református diakonissza*, *református lelkészné*. Ezek voltak azok a platformok, amelyeken keresztül a nők kivehették részüket az egyház munkájából. A hét szereplehetőségről más-más véleményekkel találkozhatunk a sajtó hasábjain. Vannak közöttük elismerésnek örvendő szerepek és olyanok is, amelyeket egyes cikkek írói a nő Istentől kapott feladatával ellentétesnek tartottak.

Kálvinista leány

A rendelkezésemre álló református sajtó nagyon jelentékeny propagálást mutatott az erős kálvinista hagyományokkal és értékekkel bíró református lányok életvitelének népszerűsítésére, mintegy alternatívát felkínálva a világban jelenlévő aktuális bűnös trendekkel szemben. Gyakorlatilag száz százalékban elítélte és elvetette korának modern női ideálját. Tette ezt arra a véleményre alapozva, hogy a fiatal lányokat csábító világi dolgok a Kisértőtől valók. Ez a vélemény egységesen jelen volt, akár férfi, akár nő nyilvánult meg ezzel kapcsolatban az újságok lapjain. Azonban teret engedett a fiatal lányok egyházon belül megnyilvánuló egyfajta részleges emancipációjának. A narratíva a fiatal lányok egyházi munkába való betagozódását egyértelműen szorgalmazta, azonban sem az egyház, sem pedig az abban szerepet vállaló lányok nem tekintettek erre úgy, mint a nőjogi törekvések érvényesítésére, annál inkább, mint Krisztustól való elhívásra.

A kálvinista leány jellemábrázolása

A kálvinista leány lelkiéletének legfontosabb vonása, hogy feltétlenül elismeri Isten szuverenitását, Istennek feltétlen alárendeltjeként él. A kálvinista leány számára Isten Jézus által lesz megismerhető, Jézuson át nézi Istent, Jézust személyes megváltójának fogadja el. Életét, gondolatait parancsai szerint rendezzi be. Az Isten fogalmából alakul ki a kálvinista leány önmagáról alkotott fogalma. Ő Isten gondolatainak hordozója a földi világban, tehát nem emésztheti őt fel a mindennapok küzdelme, szenvedése, életének rendeltetését abban látja, hogy Isten nevét megdicsőítse. A kálvinista leány karakter. Élete azért komoly és mély, mert minden cselekedetét és szavát az Isten törvényén méri meg. Az egyetlen szabály az életében, hogy mit követel tőle Isten. Egész lényét áthatja egyfajta komolyság, amely által távol tudja tartani magától a felületességet, léhaságot és tiszta légkört tud teremteni maga körül. A kálvinista leány kultúrája túlmutat a külső életformák elsajátításán, ő inkább a belső élet finomítására törekszik. Intenzív lelki életet él, életében formáló és alakító szerepet játszanak a csendes órák. A kálvinista leány lelke a Bibliából táplálkozik, abból Istennek hozzá intézett szavát halja. A kálvinizmus teszi szabaddá a női lelket. Észreveszi a szegényt, az elhagyatottat, az egyház szeretetmunkájába bekapcsolódva hirdetheti az evangélium üzenetét. A református leány viselkedésének és magatartásának tükröznie kell, hogy tisztában van a kísértésekkel és tudja, hogy miként védekezhet ellenük. A szabadtéri játékok önfegyelemre tanítják a kálvinista leányt, amennyiben mindkét nem képviselteti magát, úgy kifejezetten alkalmas a keresztyén úri lelkület érvényesítésére. Azonban vigyáznia kell a különböző ismert társasjátékokkal, oda kell figyelnie azokra a korlátokra, amelyek egy keresztyén fiatal számára átléphetetlenek. A kártyázásra kedvesen tekint a református leány, akkor, ha nagyszüleit látja esténként játszani, azonban idegen és visszataszító kell, hogy legyen számára az a

festett arcú, cigarettázó egyén, aki életéhez ez hozzá tartozik. A református leány nem táncol, mert református keresztyénnek lenni annyit jelent, mint minden tekintetben következetesnek lenni Isten kijelentéséhez. Életének egyetlen zsinórmértéke a Szentírás. A református leánynak kötelességei vannak. Kötelezettségei vannak családban, az utcán, az iskolába és a társaságban is. A református leány, otthon és a családban egyformán engedelmes, szót fogad szüleinek, testvéreivel figyelmes és megértő. Nem erőszakos és nem arra törekszik, hogy mindig neki legyen igaza. Abban az esetben, ha a leány valahol alkalmazásban van és ott méltatlanul bánnak vele, akkor ő nem goromba vagy feleselő. Keresztény mivoltából adódóan alárendelteként is felsőbbrendűséget sugároz. Az utcán sétálva szerény, nem keresi a feltűnést, nem viselkedik kihívóan. A református leánynak szabad társaságba járni, de fontos, hogy feltegye ott magának a kérdést, miként cselekedne Jézus.

A kálvinista leány emancipációja

A Református Leány havilap köszöntőjében olvasható, hogy számos férfi ellenezte, hogy egy ilyen jellegű lap elinduljon. Ebből arra lehet következtetni, hogy egy bizonyos réteg számára, már túlmutatott az elfogadhatón a csak nők által összeállított sajtótermék. Az, hogy ez mégis megtörtént, bizonyítja, hogy a női hangnak sikerült utat törni a vallással és egyházzal foglalkozó közbeszédbe. Azonban fontos hozzátenni, hogy a folyóirat teljes fennállása alatt a kálvinista irányzatot képviselte, és elutasított minden nemű eltérő véleményt. A részleges emancipáció elfogadásáról tesz tanúbizonyságot Zsemlye Lajos református lelképásztornak a II. Országos Leánykörti Konferencián elhangzott azon tétéle, amely szerint a kálvinista leányok új típusa lesz az egyház belső életének megváltoztatója. Ők lesznek azok, akik az egyház segítségére sietnek, hogy az az egész társadalmi élet megújító erővé tudjon válni. A Református Egyház és Iskola hasábjain formál hasonló véleményt Czibor József református lelképásztor, aki elengedhetetlennek tartja, hogy foglalkozzanak a nők egyházban való szerepvállalásával. Előrevetíti, hogy a nők idővel az egyházban olyan ez idáig csak férfiak által ellátott szerepköröket is betöltenek majd, mint a presbiter és a lelkész tisztsége.

Konferenciázó leány

Az országostól a lokális konferenciáig

Összesen 5 olyan konferenciát szerveztek, melyet a sajtó az *országos* jelzővel illetett. Ezekre 1926 és 1931 között került sor. Az első négy konferencia (Komárom, Léva, Negyed, Nagysálló) több naposak voltak, míg az utolsó *országos* név alatt jegyzett konferencia már négy különböző helyen került megrendezésre (Nagykálna, Kamocsa, Csap, Tornagörgő) – ezek azonban már csak egy-egy naposak voltak. Az első két országos leánykonferencia megrendezésében nagy szerepet vállalt Galambos Zoltán komáromi lelképásztor, aki végig aktív tagja és pártolója maradt a konferenciáknak. Ő maga a konferenciázó leányok között nagy népszerűségnek is örvendett. A konferenciákon kezdetben csak férfi előadókkal találkoztunk, míg a III. országos konferencián *Csekes Béláné* (lelkészné) személyében megjelenik az első női előadó, akit később más női résztvevők is követnek. Az országos leánykonferenciák mellett megrendezésre kerültek kisebb lokális konferenciák is, melyekről 1926 és 1934 között aktívan tudósított a sajtó. Bizonyosan állítható, hogy 1932-től már hivatalosan nem beszélnek országos leánykonferenciáról, felváltották őket a lokális konferenciák, melyekről már eltérő részletességgel számol be a sajtó. (Lásd 1932-ben a Deákin, Hetényen és Pozsonyban megtartott egynapos konferenciákat illetően a *Református Egyház és Iskola* csak a pozsonyi vonatkozásában

tett közlést, míg a *Református Leány* mindháromról). A *Református Egyház és Iskola* 1935-től nem tesz említést konferencia témakörben (a kegyes Tábithákat leszámítva) egyetlen kivételt képez az 1938-as számban megjelent *nagyszőlősi konferenciára* való felhívás. A konferenciák egynaposra és lokálissá válását a kiadványok alapján egyértelműen a gazdasági válság következményének lehet tulajdonítani. Kijelenthető, hogy a fiúkonferenciákéhoz hasonló törés a lányok esetében nem történt, sőt a lányok nagyon is szorgalmazták a konferenciák szervezését. Így az országos leánykonferenciák nem megszűntek, hanem a gazdasági válság hatása miatt idővel olyannyira lokálissá váltak, hogy a sajtó nem tartotta számon valamennyit.

Konferenciák Kárpátalján

A *nagyszőlősi* református leánykonferenciát az 1927 augusztusában rendezett II. Országos leánykonferencia ihlette, ahol is elhangzott egy óhaj arra vonatkozólag, hogy a konferenciák áldását a keletiek felé is ki kellene terjeszteni. Ezt követte egy ígélet, miszerint a következő évben Ruszinszkóban (ma: Ukrajna, Kárpátalja) rendezik az országos konferenciát. A konferencián jelen lévő szőlősi leánykör vezetője és annak két tagja azonban már két hónapon belül szerették volna megvalósítani saját konferenciájukat. A konferenciát sikerült is 1927-én októberében megrendezni. A nagyszőlősi konferenciát az 1929-ben *Técsőn* rendezett konferencia követte.

Kegyes konferenciák – Tábithák Kiskoszmályon

A *Béthel árvaházi mozgalom*, másik megnevezésén *Kiskoszmályi mozgalom* evangélicizációs munkája hívta életre *Timótheus Szövetséget*, melyek a kegyes lelkiség terjesztéséért és a fiatalok közötti munkáért feleltek. A mozgalomhoz tartozó fiatal lányok és asszonyok tömörítésére jött létre 1935-ben a *Tábitha Szövetség*. A szerveződés megalkakulása az 1932-ben, Kiskoszmályon megtartott konferenciához nyúlik vissza, ahol is felvetődött, hogy a bibliakörökön túl ki kellene terjeszteni az evangéliumot minden, az iránt érdeklődő leány számára. A kezdeti lelkesedést azonban nem követte jelentős munka és az 1936-ban Kiskoszmályon tartott konferencián a szövetség tagjai maguk ismerték be, hogy a mozgalom kifulladt, azonban újraélesztésére tesznek kísérletet. A leánykonferenciát követő kétnapos asszonykonferencián döntés született arról, hogy a lelkiség felélesztésének érdekében konferenciák helyett inkább *Tábitha kurzusokat* (ezek nyaranként 50 főt számláló összejevetelek voltak) fognak tartani, melyeken a résztvevők egy héten át egyedül a lelkükkel tudnak törődni. A két konferenciát követően a Tábithák megkezdték a nők között végzett intenzív missziójukat. A *Hajnal* (Külmissziói folyóirat) 1936 novemberében, *Tábitha* néven külön rovatot indított *Leskovits Mária* (diakonissza) szerkesztésében. Ebben kaptak helyet a szövetség munkájával kapcsolatos hírek. Néhány hónappal később újabb rovat indult *Kis Tábitha* néven, melynek célja az utánpótlás megteremtése volt. A *Tábitha Szövetség* egészen az első bécsi döntésig végezte tevékenységét. (Egy rövid időre sikerült a lábukat Kárpátalján is megvetni, 1937-ben konferenciát rendeztek *Csapon.*)²

A konferenciázó leány emancipációja

A sajtó (és abban Zsemlye Lajos lelkipásztor) kiemelt helyen kezeli a konferenciáknak az anyaszentegyházra gyakorolt pozitív hatását. A leánykonferenciák résztvevőit a kálvinista értékek büszke felvállalóinak tartja, akik ellenállnak a modern kor megromlott erkölcsének. Büszke arra, hogy a konferenciák által életre hívott leánykörök aktívan veszik ki részüket az egyház szociális feladataiból. Az újságok lapjairól kiviláglik, hogy

a konferenciázó lányok büszkéek tevékenységükre, elszántak és nem félnek a kiadványok hasábjain megvédeni tevékenységüket a kritikus hangokkal szemben, melynek az egyházi sajtó nem is vet gátat. A leánykonferenciákról elmondható, hogy az egyházi keretek között megnyilvánuló részleges emancipáció szinterei, melyet a nőjogi törekvések érvényesítésével szemben, a Krisztus általi szolgálatra hívás inspirált.

Leánykör

A leánykör témakörben vizsgálat tárgyát képezte a rimaszombati és a komáromi leánykör tevékenysége a sajtóban nyilvánosságra hozott éves jelentések alapján. Az újságok hasábjain találkozhatunk olyan formabontó jelenséggel is, mint leányköri vezetők részére oktatott ószövetségtan. A köri munkában ugyancsak jeleskedtek a már előző részben említett kegyes Tábíthák és a Református Leány szerkesztője sem volt rest abban, hogy a köri munka fontosságát és jelentőségét külön rovatban propagálja. Ugyanakkor megszólaltak olyan hangok is, akik úgy vélték, hogy a leánykörök tagjai nem elég lelkesek, amelynek okát a világi dolgok és az egyszeri örömeik túlzott igényében jelölték meg.

Rimaszombat vs. Komárom

A komáromi és rimaszombati leányköri jelentések kimutatták, hogy a két leánykör más-más profilt képviselt (véltetően az adott profilok a leányköröket lelkiekben vezető lelkipásztorok szellemiségét tükrözték). Míg a rimaszombati leánykör tevékenysége látványos programok szervezésében nyilvánult meg leginkább, addig a komáromi leánykör a lányok belső lelki elmélyülésére fektetett nagyobb hangsúlyt. Ebből adódóan a leánykörök eredményei nem rendelkeztek egymás felé vagy alá, eltérő profiljukból és erőforrási lehetőségeikből adódóan. Mind a két egyesület felmutatott eredménye tisztelet tárgyát képezte az adott időszakban. *Kanda Mária* rimaszombati leányköri vezető személye pedig kiemelten nagy elismerést élvezett a sajtóban.

Leányköri vezetők tanfolyama Komáromban

Az 1928-ban rendezett tanfolyamot a leánykörök vezetői maguk kezdeményezték. A tanfolyam célját három pontban határozták meg. Az első a bibliai és vallásos ismeretek gyarapítása, mivel sok leányköri vezető nehezen boldogult főként az Ószövetség magyarázatával. Második célként a pedagógiát határozták meg. Fontosnak tartották, hogy több mindent megtudjanak a célközönség, a serdülő lányok lelkületéről, problémáiról, korukkal járó sajátosságairól. A harmadik cél pedig a gyakorlat volt. A kurzuson tiszteletet tette *Balogh Elemér* püspök és *Szilassy Béla* egyházkerületi főgondnok is. A tanfolyam rámutatott egy érdekes aspektusra, mint, hogy egy olyan kiemelten férfiak által művelt tudományt, mint az Ószövetségtan, lányok részére oktattak.

Tábíthák és köri munka

A Tábíthák bibliköri munkával kapcsolatos havi összejöveteleiről, időpontjairól rendszeresen tudósított a *Hajnal*. A kiskoszmályi mozzalmon belül, egy fontos döntés született, miszerint az árvaház valamennyi lányokat/nőket érintő munkáját a Tábíth Szövetség teszi magáévá. A szövetség egy 17 pontos programban határozta meg céljait. Ez alapján a szövetség a következő feladatokat kívánta volna ellátni: *Leány és asszony biblikörök létrehozása és országos szövetségbe tömörítése. Szegénygondozás. Beteg gondozás. Béthel diakonissza anyaház, Tábíth diakonissza kórház és Tábíth agghemhely felépítése. Bölcsődék, óvodák létesítése. Saját misszionárius munkába állítása. Iraterjesztés. Cseléd, cigány és női fogház misszió.* Programjukat csak részben

sikerült megvalósítani, tevékenységük leginkább a Tábita találkozókra, női bibliakörök szervezésére, vasárnapi és leánykori munkára, imádkozásra, iratterjesztésre, valamint a kiskoszmályi és lévai árvák támogatására terjedt ki.³

Köri rovat

A köri rovatot a Református Leány 1933. januári számában vezették fel. A rovat a leány és ifjúsági köröknek négy-négy összetevőjére adott programot. A felkészülésre, beszélgetésre, a diskurzus megindítására és az imádkozásra. A rovat létrejöttében szerepet játszottak mind a kerületi belmissziós lelkész-előadók, mind pedig azok a lányok, akik egyenként fordultak a szerkesztőhöz egy ilyen jellegű rovat kezdeményezésével. A rovat az újság 1935-ös megszűnéséig megmaradt.

Leánykör Kárpátalján

A Református Leány 1933. januári számában teszi meg egyetlen közlését Kárpátalja leánykori vonatkozásában. Eszerint leány és asszonykör 33 helyen működik 1500 taggal. Valamennyinek fő profilját a bibliatanulmányozás adja, ezt követi a szeretetmunka, de kiállításba volt helyezve ifjúsági körök létrehozása is. A cikk szerint a jövőre nézve fontos cél a leánykori vezetők képzése, melyet tanfolyamok szervezésével kívánnának megvalósítani.

Leánykör és az emancipáció

A Református Leány és Református Egyház és Iskola hasábjairól kiviláglik, hogy a leánykori munkát csak mélyen kálvinista lelkületű lányok tevékenységeként tudták elképzelni. A lelkészek leánykori vezetők irányában tanúsított tiszteletéről és munkájuk elismeréséről árulkodik, hogy nem találtak kivetni valót abban, hogy fiatal nők is műveljék az ószövetségi magyarázatok tudományát. Annak ellenére, hogy bár nem voltak tudatában annak, hogy a leánykori tevékenységük az egyházi munkában megnyilvánuló emancipáció jele, mégis képesek voltak megvetni akár saját tagjaikat is olyan jellegzetesen női dologért akár, mint az öltözködés kérdése, melyből kitűnik, hogy kálvinista szellemiség harcot viselt a nőiesség ilyen ártatlan megnyilvánulása ellen.

Református nő

Az áttanulmányozott sajtóanyag arra mutatott rá, hogy míg a fiatal kálvinista lányokról való diskurzus egyfajta emelkedettséget és magasztosságot mutat, addig a felnőtt nőkről már sokkal reálisabban és erősebb kritikai hangot megütve szólnak.

Református lány vs. református nő

Kimutatható, hogy míg a fiatal lányok egyházban betöltött gyakorlati munkáját kifejezetten pártolja a sajtó, addig a felnőtt nőkről már úgy nyilatkozik, hogy leginkább anyaszerepben lehetnek egyházuk szolgálatára, egyéb egyházi megbízásokat csak akkor vállaljanak, ha a családban betöltött kötelezettségeik után még időt tudnak rá fordítani. Az újságokban hangot kapott olyan mai szemmel meglehetősen provokatív vélemény is, mely különbséget tett abban, hogy a nők között kicsoda, milyen intenzitással veheti ki részét az egyházi munkából. Elsősorban, tanítónőket, tanítónéket és lelkésznéket tartottak jogosultnak erre.

A nő szociális feladatai a családban

A kálvinisták azt a nézőpontot képviselték, miszerint a 20. század társadalma, és annak alapja a család már sokkal nagyobb követelésekkel lép fel a nőkkel szemben. Már nemcsak háziasszonyt keres a férfi, hanem lelki társat, egy intelligens másik embert

szeretne, aki egyszerre egyesíti magában a régi asszonyok követendő jó tulajdonságait és a modern lány felkészültségét és letisztult nőiességét, amelyhez erőt a Megváltótól kap. Egyúttal hangot kapnak olyan vélemények is, hogy amennyiben a nők nem teljesítik családi kötelezettségeiket, akkor letaszíthatnak arról a kiemelt helyről, ahová Jézus emelte őket. Egzisztenciát pedig csak gyakorlatilag teljesíthetetlen feladatok kitűnő elvégzésével érhetnek el.

Nőmozgalom Kárpátalján

Az első lelkész, aki felhívta a gyülekezeti asszonykörök fontosságára a figyelmet, *Bácsy Gyula* volt. 1928 végéről már nyolc működő és négy induló asszonykőről lehet tudni, azokból a gyülekezetekből, ahol már megindult a belmissziói munka. A nőmozgalom felvirágoztatásában kiemelkedő szerepet játszott *Nagy-Idayné, Szabóné, Budayné* és *Pumné*. Az asszonykörök feladatai közé tartozott az özvegyek és árvák gondozása, árvaház segítése a gyermekek és az egész család református nevelésének támogatása. *Budayné* maga képviselte az 1929. október 8–9. között Técsőn a nőmozgalom ügyét. Úgy vélte, hogy eljött az ideje, hogy a nőmozgalom egységes vezetés alatt alakuljon meg. A megalakulás erősítette a nőmozgalom helyzetét a kárpátaljai kerületben. 1930-ban a szövetség *Szeles Katót* választotta meg a szövetség utazó titkárának, melyet megerősített *Nagy-Idayné* nőszövetségi elnök. Feladatai közé tartozott a leánykörök vezetése és a hitoktatás.⁴

A református nő emancipációja

Az emancipáció kérdéskörében meglehetősen nehéz konklúziót vonni, abból kifolyólag, hogy a vizsgált cikkekben túlnyomó többségében férfiak vagy erős kálvinista szellemiséget képviselő nők nyilvánítottak véleményt. Nem találtam olyan megnyilvánulást, amely a fő véleményformálók körén kívülről érkezett volna, és amely képet tudott volna adni arról, miként is vélekedtek a református nők saját szerepüket illetően. Ugyanakkor érdekesség, hogy a református nő témakörben olyan cikkekkel szintén találkozunk, melyek nyíltan elemzik a kor klasszikus értelemben vett feminizmusát, női emancipációját. Az ilyenfajta nyílt véleménynyilvánítással ebben a témakörben találkozunk először a sajtó hasábjain.

Református tanítónő

Az áttanulmányozott írásokból arra lehet következtetni, hogy az 1930-as években a nők tanítói szerepben való megnyilvánulása még nem teljesen volt társadalmilag elfogadott (legalább is a vizsgálatot érintő területeken). Annak ellenére, hogy a lelkészek elismerték őket, és kiemelt helyen kezelték azon nők között, akik aktívan bekapcsolódtak az egyházi munkába, mégis valószínű női mivoltukból adódóan az emberek nagyobb kritikával éltek velük, mint férfikollégáikkal szemben.

A református tanítónő kritikája

Az erre a témakörre kiválasztott sajtóanyagban figyelemre méltó az az írás, amely a tanítónők nehézségeit fejtegeti. Olyan nehézségekről olvashatunk, mint, hogy a tanítónőknek egyedül, egymástól távol kellett megküzdeniük az őket ért bírálatokkal, a vidéki élet minden bizonytalanságával, továbbá tanítónőknek voltak olyan kötelezettségeik, melyet nem az emberek tetszésért tettek, ebből adódóan nem járt együtt az emberek elismerésével. A közvéleménytől annyit szerettek volna csupán, hogy engedjék dolgozni őket és csak akkor foglalkozzanak velük, ha a munkájukban valós kifogásolnivalót

találnak. Kivételt csak lelkészek jelentettek abból adódóan, hogy egyedülként támogatták és biztatták őket munkájuk folytatására. Nem elismerésre és dicséretre vágytak, hanem megértésre, szeretetre és együttdolgozásra.

Egy református tanítónő lelki élete

A tanítónők egy része a szolgálatot kétféleképpen tudta csak elképzelni. Úgy mint lélekkel vagy anélkül végzett munkát. Mivel, hogy a lélekkel való közösség egyet jelentett számukra az élet és a békesség kettősével, ezeket pedig elengedhetetlenek tartották a munkájukban. Zsemlye Lajos lelkipásztor nyomán a lelki életnek három kiemelt fázisát különböztették meg: *csendes óra, Bibliaolvasás, imaélet*. A csendes órát úgy definiálták, mint a teljes elcsendesedés és az Úrtól való tanításhoz vezető idejét. Egyfajta előkészítő-óráként is értelmezendő, amikor lehetőség nyílt imában Jézus elé vinni a tanított gyermekeket. A csendes óra segített továbbá abban, hogy türelemmel és a megfelelő lelki erővel rendelkezzen a tanításhoz. A Biblia olvasását nemcsak magukban, hanem a tanulókkal együtt is gyakorolták. Jelentősége abban állt, hogy abból merítettek ihletet a tanítás, fedés, megjobbítás, igazságra való nevelés elsajátításához. Az aktív imaéletre úgy gondoltak, mint egy összekötő kapocsra a világ többi részén élő keresztyénekkel. Ez által érezhették magukat Krisztus egyházának tagjaiként és ismerhették meg lelki testvéreiket. Akármennyire is küzdelmes volt az életük, a lelki életben mégis örömmel tudtak találkozni, Istentől erőt meríteni. Úgy vélték a lelkiélet e három aspektusának művelése révén sokakat tudnak gazdagítani akár az ismeretlenség homályában is.

Tanítónők baráti köre

Az átanulmányozott sajtóanyagban, három olyan evangéliumi találkozóról olvashatunk, amelyet kifejezetten fiatal tanítónők részére szerveztek. Az elsőre 1932. február 1–2. között Komáromban került sor. A másodikra a következő hónapban, 1932. március 22–23-án szintén Komáromban. A harmadik alkalmat pedig Kiskoszmályon az árvaház felavatásának alkalmából május 25-én rendezték. A találkozók intenzív és színvonalas programmal bírtak. Előadások és közös lelki programok segítségével igyekeztek a résztvevőkben elmélyíteni azon készségeket és egyéb gyakorlati információkat, amelyeket fontosnak tartottak a tanítás vonatkozásában. A kiskoszmályi találkozó abban különbözött a két Komáromtól, hogy programjába az árvaház átadásának alkalmából tombolagyűjtést, valamint nyári bazárt is szerveztek egy leányszoba kialakítása és az árvák támogatása okán. A találkozók kiemelt alakjai voltak Galambos Zoltán és Zsemlye Lajos lelkipásztorok.

A református tanítónő emancipációja

Az emancipáció kérdéskörével kapcsolatban elmondható, hogy a tanítónők evangéliumi találkozói annak megnyilvánulásai voltak, hogy ezek a fiatal nők igyekeztek még inkább képezni magukat és kialakítani egyfajta tanítónőket tömörítő hálózatot a professzionálisabb munkavégzés érdekében, azáltal, hogy megosztották egymással személyes élményeiket, nézeteiket mind a lelkeség, mint pedig a gyakorlati tapasztalatok terén. Ebből adódóan a tanítónői állás létét tekinthetjük az egyházon belül megjelenő részleges emancipáció egyik legnyilvánvalóbb formájának.

A református diakonissza

A diakonissza tevékenység volt az egyetlen olyan munkakör, amit az anyaságon kívül az egyetlen igazán női hivatásként teljesen elfogadhatónak találtak. A közvélemény viszont nem feltétlenül tekintett jó szemmel erre a hivatásra, az életvitellel együtt járó lemondások

okán. Inkább úgy gondolták, hogy az válassza ezt a hivatást, akinek nincs más boldogulási lehetősége az életben. Ezzel ellentétben, az egyházi sajtó azt a véleményt képviselte, hogy diakonisszák csak a legtehetségesebb és legkiválóbb lányokból válhatnak, elutasítva minden olyan jelentkezőt, akinek bármilyen testi vagy mentális problémája volt. Ez egyfajta sorrend felállítására utal arra nézve, hogy kiből válhatnak az egyház kitűnő és kiből kevésbé eredményes szolgálattelvői. Területenként eltérő képet mutat, hogy milyen mértékben vehették ki részüket a belmissziós munka kézbe tartásából.

Közvélekedés a református diakonisszáról

Meglehetősen gyakori jelenségnek számított, hogy azok a nők, akik a diakonissza életvitelt választották családjuk tagjaiból felháborodást és sajnálkozást váltottak ki. Ennek oka, hogy a köztudatban az a felfogás élt, miszerint a diakonissza életvitel örömtelen, szomorú mártíromság, amely elveszi a nőtől mindazt, ami boldoggá és széppé tehetné az életét. Sajnálták azokat a csinos, fiatal, egészséges lányokat, akik erre az életpályára léptek. A köztudatban leginkább az a felfogás élt, hogy az menjen diakonisszának, aki csúnya, elkeseredett és úgy általában az életre alkalmatlan.

A református diakonissza hitvallása

Egyházi vonatkozásban a diakonisszaszolgálatra úgy gondoltak, mint hitvallásra, amelyet az asszonyi és anyai hivatás mellett az egyetlen olyan lehetősége a nőknek, hogy az Istentől kapott értékeiket kamatoztassák. Úgy vélték, hogy ha Isten nem házasságra hívott el egy nőt, akkor a legteljesebben, mint diakonissza élhette ki önmagát. Ugyanis számukra ebben a hivatásban összpontosult a nő igazi feladatának lényege, a szeretet és a szolgálat párosa. A diakonissza hét tulajdonság mentén kellett, hogy élje az életét: tisztaság, bizalom, megbocsájto készség, engedelmesség, igazság, vidámság és a Krisztusba vetett erő. Ugyanakkor voltak olyan tényezők, amelyek kizárták ennek az életvitelnek a lehetőségét. A testi fogyatékkal vagy idegrendszeri problémákkal rendelkező lányok egyike sem nyerhetett felvételt a diakonisszaképzésre.

Béthel Diakonissza Intézet

A Béthel Diakonissza Intézet felállítására 1934. augusztus 15-én került sor. Az önálló intézmény létrehozását segítette elő az a tény is, hogy nem volt lehetőség magyarországi diakonisszák alkalmazására a Béthel árvaház keretein belül. Ezen a napon már beköltözött az első két diakonissza: *Balla Rebeka* és *Sinkovits Etelka*, akik már az ezt megelőző öt-hat évben is az árvaházi mozgalom szolgálatában álltak. A két nő diakonissza státuszát nem egy diakonisszaképző elvégzése adta, hanem a mozgalomban az évek során szerzett tapasztalatuk. Az intézet igazgatói posztját kezdetben *Salga Jenő* töltötte be, őt követte 1937-ben *Nehézy Károly*, a „vezető testvér” *Leskovits Mária* lett. Diakonissza-jelölt lehetett minden olyan 18–34 év közötti erkölcsileg tiszta lány vagy özvegy, aki jól ismerte a Bibliát. Elutasításra került mindenki, aki testi fogyatékkal bírt vagy esetleg gyenge idegrendszer jelei mutatkoztak rajta. A jelentkezéshez szükség volt orvosi és lelkesítő igazolásra egyaránt. Fontos volt továbbá, a magyar nyelv ismerete, mind szóban, mind pedig írásban. A felvételt nyert nők diakonissza-jelölt státuszba kerültek és három év próbaidőt kellett eltölteniük, az első év végén azonban elbocsájthatták őket, ha úgy ítélték meg, hogy alkalmatlanok a választott hivatásra. Az elméleti képzések nagy része *Kisújfalun* zajlott, míg a gyakorlati ismeretek (pl. ápolás, nevelés) elsajátítására az árvaházban volt lehetőség. A kibocsájtást követően a diakonisszák egy része a Béthel árvaházaiban szolgált, míg mások gyülekezetekben vagy iskolákban

tevékenykedtek (a negyvenes évek elejétől a diakonisszák nyaranként két hónapos kurzusokon vettek részt, melyek az egész éves munka okozta testi és lelki fáradtság kipihenésére szolgáltak).⁵

Diakonisszák Kárpátalján

Szabó Béla missziói lelkipásztor már 1928-ban több alkalommal hangot adott abbéli meggyőződésének, hogy komoly diakónia nélkül nincs misszió. Célul tűzte ki, hogy a diakóniai munkát megerősítse a gyülekezetekben és az árvaházban. A cél elérése érdekében sürgette a nőszövetség megalakulását, hogy a nők által minél hamarabb gyökeret verjen a diakóniai munka a gyülekezetekben. Meggyőződése volt, hogy a nőmozgalom és az árvaház csak együttes erővel tud életképes lenni. A nőmozgalom és diakóniai munka összekapcsolása az elkövetkező években gyümölcsöző tevékenységet eredményezett. Kárpátalja első diakonisszája, *Etelka nővér* a nagydobronyi öregotthonban és gyülekezetben végezte szolgálatát. Az otthonhoz csatolt diakonisszaképzőben a nővér 1936 szeptemberétől három növendék képzését tervezte. A három növendék közül, egy, *Bartha Ilona* személyes okok miatt visszamondat jelentkezését. A másik két fiatal nő *Herpay Ilona* 1932–1934, míg a másik *Takács Edit* pedig 1934–1936 között vett részt a tanfolyamon. A kárpátaljai kerülettől mindketten anyagi támogatásban részesültek. *Ilona nővér* a lelkész híján a püspök jóváhagyásával a gáti gyülekezetet missziói munkáját látta el. A két nő belmissziói tevékenységre való kiképezése azonban kivételt képzett Kárpát-Ukrajánban, mert a belmissziói munkát leginkább a gyülekezeteken belüli különböző körök és egyesületek látták el.⁶

A diakonissza emancipációja

A diakonissza életvitel, bár az egyházon belüli részleges emancipáció megnyilvánulásának jele, melynek elfogadásához a társadalmi változások is hozzásegítettek, mégis az egyházi felfogásban a diakonissza hivatás semmilyen módon nem kapcsolódott össze a nők munka iránti igényének gondolatával.

A református lelkészné

A mindezidáig áttanulmányozott női szerepkörök közül a református papnékat ítélte meg legkritikusabban a sajtó. Kiemelten hangsúlyozták a rájuk háruló felelősséget és hogy a gyülekezet számára tragikus kimenetelű is lehet, ha nem viselkednek pozíciójukhoz méltóan. A sajtó kritikus szemmel nézett korának azon lelkésznéire, akikre hatással volt a kor modern szellemisége. Nem feltétlenül tartottak alkalmasnak papnéknak olyan nőket, akik maguk nem pápi családból valók vagy más vallásúak.

Régi papné vs. modern tiszteletes asszony

A sajtó hasábjain több olyan cikkel találkozunk, melyek szembeállítják az adott kor papnéit az ötven évvel korábbi, sőt azt megelőző lelkészfeleségek generációjával. A régi papnékat leginkább úgy jellemezték, mint nagyon szerény, csendes, tiszta lelkű nemes asszonyokat, akik szorgalmasak voltak a házimunkában, gondosan nevelték gyerekeiket és nem utolsó sorban, megnyitották házuk ajtaját a szegények előtt. A jelen kor papnéiról kritikus hanggal éltek, miszerint ők nem érezték át, hogy mit jelent hozzámenni egy lelkészhez és házasságukat csupán a jobb társadalmi elhelyezkedés reményei inspirálták. Úgy vélték koruk papnéi idealizálták a rájuk váró szerepet, a gyülekezetben betöltött pozíciójukból adódóan munkájuk anyagi juttatásokat von majd maga után, holott a lelkészlakok minden időben a nélkülözés, a kemény munka és a küzdelmek hajlékai voltak.

Kiből lehet ideális papné?

Elterjedt nézet volt, miszerint az igazán érdemes papnék csak olyanokból válhatnak, akik maguk is lelkészcsaládból valók. Azonban a nélkülözések ismeretében a lelkészcsaládok leánygyermekai nem mind vágytak a lelkészfeleség szerepkörre. További problémaként vetődött fel a műveltség kérdésköre. A lelkésznék között voltak négy elemivel rendelkezők, de földműves családból való nők egyaránt. Ennek okán olyan abszurd elképzelések is nyomdafestéket kaptak, miszerint szükséges lett volna egy három osztályos papnéképző intézet felállítása. Az elgondolás szerint az iskolába csak a négy elemi meglétével lehetett volna jelentkezni és csak azok léphettek volna át egyik osztályból a másikba, akik minden év végén sikeres vizsgát tettek az adott év tananyagából. A tananyag maga pedig egyháztörténetből, ének-zenéből, a Biblia tanulmányozásából, bel és külmiszió tanulmányozásából és egyéb olyan tananyagokból állt volna, melyek a teológia elméleti és gyakorlati vonatkozásait igyekezett volna átadni a növendékeknek. Az abszurditást csak fokozta az az elképzelés, miszerint az egyház azon rendelkezését miszerint egy református lelkész csak református vagy ágostoni hitvallású nőt vehet el, szigorítani kellene. A felvázolt szigorítás szerint a lelkészek csak olyan nőket vehettek volna el, akik református vallásban születtek és nevelkedtek, valamint elvégezték a papnéképzőt. Mindezen elképzelést az a felfogás ihlette, miszerint az olyan papnék, aki más vallás szerint nevelkedtek, azt elfelejtetni nem tudták, így a református vallásba soha bele nem éltek magukat. Ennek a felfogásnak mondott tökéletesen ellent *Tárnok Gyula* marcelházi lelkész felesége, *Ivánfi Margit*, aki a katolikus vallásból tért át és ő szerkesztette a *Református Leány* havilapot.⁷

A református lelkészné emancipációja

Úgy vélem a lelkésznék szerepköre nem hasonlítható össze feltétlenül a többi már említett női szerepkörrel az emancipáció problematikáját illetően. Ennek oka, hogy a református papné szerepköre a reformátorok kora óta létezik és leginkább azt várták el tőle még az 1930-as években is, amit a reformátorok korában. Az a református papné, aki valamely módon megpróbált kitűnni a papnék hagyományos szerepköréből azt inkább övezte megbélyegzés, mint megbecsülés.

(Befejezés) Valamennyi területről, amelyen jelen volt a részleges emancipáció elmondható, hogy nem egy-egy nőjogi törekvés érvényesítése, hanem kizárólag a Krisztustól való elhívás ihlette azt. Azok a nők, akik ezeken a területeken szolgáltak, teljes mértékben elítélték a modern nőmozgalmakat, egyáltalán nem voltak tudatában annak, hogy saját tevékenységükkel is formálták a kor nőképét. Az, hogy az egyház teret engedett a nő munka ilyen nagy területen való megnyilvánulásának, egyszerre táplálkozott bibliai alapokból és a modern kori társadalmi változások hatásaiból. Ugyanakkor valamennyi megnyilvánulás a nőkérdés témakörében a történelmi kálvinizmus szellemiségét tükrözte.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Korabeli sajtótermékek:

Református Egyház és Iskola, 1921–1938, I–XVIII. évfolyam. Szerkesztő: Dr. Magda Sándor (1921–1927); Zsemlye Lajos (1928). Kiadás helye: Nagykapos (1921–1934); Rozsnyó (1935–1937); Hetény (1938)
Szeretet, 1923–1927, I–V. évfolyam. Szerkesztő: Bertók Béla (1923–1937). Kiadás helye: Beregszász (1923–1927)
Református Leány, 1931–1934, I–IV. évfolyam. Szerkesztő: Tárnok Gyuláné (1931–1934). Kiadás helye: Marcellháza (1931–1934)

Hivatkozott szakirodalom:

GALO, Viliam 2017

Galo Viliam: Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – Kitekintéssel a második világháború végéig. Doktori disszertáció, kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészstudományi Kar, 2017.

PEYER-MÜLLER, Fritz 1994

Peyer-Müller, Fritz: A kárpátaljai református egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1994.

„A KÉSŐI IDŐK EMLÉKEZETÉBEN ÉLJENEK...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Szerkesztette: Kránitz Zsolt. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.

JEGYZETEK

1 GALO VILIAM: Református Karitatív Intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – Kitekintéssel a második világháború végéig, 2017, p. 11. (Kézirat.) 2 GALO VILIAM: i. m., pp. 61–63. 3 GALO VILIAM: i. m., pp. 61–63. 4 FRITZ PELYER-MÜLLER: A kárpátaljai református egyház története a két világháború között	– kitekintéssel a jelenre, Református Zsinati Iroda, Bp., 1994, pp. 217–220. 5 GALO VILIAM: i. m., pp. 65–66. 6 FRITZ PELYER-MÜLLER: i. m., pp. 213–235. 7 KRÁNITZ ZSOLT (szerk.): „A KÉSŐI IDŐK EMLÉKEZETÉBEN ÉLJENEK...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013, pp. 340–342.

Kodály és Trianon: „Ne bántsod a magyart!”

A magyar nép számára felejthetetlen naphoz, a történelmi Magyarország megcsonkításának századik évfordulójához érkezvén – „száz év magány” után – minden hazáját szerető és féltő magyarnak el kell gondolkodnia azon, mit vesztett, milyen veszteséget szenvedett a nemzet, hány százezer kis-magyar nem született meg, hány százezer magyar ember halt erőszakos halált a két világháború során, milyen anyagi és szellemi értékek és alkotások nem jöhettek létre az elmúlt évszázad folyamán. Nem tehetjük, hogy nem idézzük meg a kor szellemét, nem tehetjük, hogy nem emlékezünk és nem emlékeztetünk azokra a gondolatokra, amelyek máig élő múltunkból igaz magyar hazafiaktól származnak és maradtak ránk. Gróf *Apponyi* Albert 1920. január 16-án elmondott versailles-i „védőbeszédét” ugyanis – számos megnyilatkozás, hitvallás, fohászkodás követte mind a hazai politikai élet képviselői, mind a magyar tudomány és a magyar művészet jeles alkotói köréből. A történettudomány művelői közül *Szekfű* Gyula *Három nemzedék és ami utána következik* című munkájának Öt könyvét kell mindenekelőtt megemlítenünk, amelyben mind a mai napig egyedülálló nagyívű történelmi panorámát rajzolt Magyarország trianoni katasztrófájáról és annak előzményeiről, az amputált nemzet traumájáról. Valamint a Hóman Bálinttal közösen írt és 1936-ban megjelent *Magyar Történet* Hetedik könyvét, melyben Trianon kapcsán Szekfű a következőképpen összegezi történelmi tapasztalatait és meglátásait: „Társadalmunk... szervezetlenségben lépett be a világháborúba, de ezt elfödte az állami diszciplína, mely az atomizált tömegeket nemzet és ország fenntartására gigantikus szervezetbe fogta össze... Ez a társadalom továbbra is lomha szervezetlenségben terült el, s öntudata, mely csak az állam behatása alatt, nem pedig szerves fejlődésben jött létre, mindinkább gyöngült, tünedezett... A társadalom tehetlensége hozta ránk a bolsevizmus szegényét, történelmünk örök mélypontját. Hogy a nemzet nem tudott ellene védekezni, ez nem a bátorság hiányából következett, hanem a társadalom tökéletes atomizált voltából.” Majd záró gondolatként a továbbiakban – némi bizakodással hozzáteszi: „Ma megint van magyar állam, mely a Trianontól meghagyott területen összefogja ezt az individualizált, egységre szóban, legfeljebb vágyban és kívánságban, de cselekedetben még nem eléggé érett népet...”

A *Három nemzedék* első Négy könyvének megjelenését követően, vagy vele egy időben az 1920-as, az 1930-as években és később – vélhetően Szekfű írásainak hatására is – a magyar művészek színe-java emelte föl szavát, és a megalázott, meggyalázott nemzet feltámadásának, újjászületésének ethoszát hirdette. A festők: Aba-Novák Vilmos, Bernáth Aurél, Czóbel Béla, Márfy Ödön, Szőnyi István, Vaszary János; a szobrászok: Beck Ö. Fülöp, Borsos Miklós, Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Vedres Márk; az irodalomban: Babits Mihály, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Németh László, Reményik Sándor, Szabó Lőrinc, Tamási Áron – és sokan mások. Nem maradtak szótlanok zenei életünk géniuszai: Bartók Béla és Kodály Zoltán sem.

Művészeti, zenei életünk képviselői közül Kodály Zoltán vonatkozó vallomásai és gondolatai talán kevésbé ismertek a széles közvélemény előtt. Ezért szántuk rá magunkat, hogy róla és vele kapcsolatban részletesebben szóljunk.

Úgy hisszük, Kodály Zoltán életútja, életműve nyitott könyv mindenki számára: valomias sorsvállalás, tudatos sorsközösség a magyar néppel. *Visszatekintés* című, *Bónis* Ferenc zenetörténész által szerkesztett „hármaskönyvének” első két kötete első kiadása

(1964) előszavában maga is érteni, értelmezni, megfejteni kívánja életének rejtélyét, amikor a következőképpen fogalmaz: „Mi lehetett a hajtóerő, amely minden akadály ellenére máig egyenes úton hol röpítette, hol vonszolta ennek az életnek szekerét? Egy reménytelen, vizonzatlan, vizonozhatatlan szerelem. A néphez, melynek ezeréves látható története és talán még jobban nyelvében, dalában élő többezer éves láthatatlan élete ellenállhatatlanul vonz magához vérségi kötelék nélkül is.” A „vérségi kötelék nélkül is”, amint ezt Kodály egyik 1965-ben elhangzott nyilatkozata és *Eősze* László zenetörténész kutatásai nyomán tudjuk, azt jelenti, hogy ősei apai ágon flamand posztokészítő takácsok voltak (apai dédapja Mathiasz Kodal), akik valamikor, a hugenotta időkben a XVII. század végén, Brüggéből Brünn környékére települtek át, majd 1850 táján Magyarországra érkeztek. Anyai ágon pedig a családi hagyomány szerint lengyel nemesek voltak az ősök (anyai ükapja Michal Jalowiecky), akik Lengyelország harmadik felosztása után a XVIII. század második felében, az 1770-es években Magyarországra, Bajára költöztek.

Mіндеzt azért szükséges előrebocsátanunk és hangsúlyoznunk, mert Kodály szembeülve a magyarság drámai sorsfordulóival, azonosulva megmaradásunkért folytatott megpróbáltatásainkkal, pályája kezdetétől vállalja magyarságát, vállalja a küzdelem.

Úgy véli, a magyarság „Félben maradt nép, teljesületlen nagy ígéretek hordozója. Ilyen nép lantosa csakhamar ráeszmél, hogy időnként le kell tennie a lantot. Így voltam én is fél kézzel lantos, másikkal néptanító, kubikos, téglahordó, pallér, orvos, ami csak kellett, és szerettem volna minden egyéb lenni, amire csak szükség volt.” Egy jeles esemény kapcsán, 65. születésnapján, 1947-ben, barátai, tisztelői köszöntésére egyebek között a következőket válaszolta: „Egy kiránduláson Dömösön, amikor a dobogókői hegyi patak úgy megáradt, hogy elsodorta a hidat, az átkelni akarók egy öreg parasztot kértek arra, hogy egy deszkát tartson a vízbe addig, amíg átmennek rajta. Így érzem én is, hogy bementem a vízbe deszkát tartani, miután a híd leszakadt és rám bízta, hogy tartsam. Kicsit soká tart, amíg átmennek rajta – de hát éppen én álltam ottan”. Kodály a művészeti kultúra vonatkozásában valóságos szellemi hidat akart építeni a magyarság múltja, jelene és jövője között, amelyről így ír: „minden nagy művészetnek kettős arca van: minél régibb századokra nyúlunk vissza gyökereit, annál messzibb jövőbe sugárik... A magyar zene is minél mélyebbre bocsátja a gyökereit a magyar lélek talajába, annál magasabba nő a koronája...” Az időhíd metaforájához hozzákapcsolja a térbeli híd képzetét is, amikor a következőképpen fogalmaz: „Kultúránk egy nagy keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen megmaradt sarja... A régi magyarság őskeletről valami emberszerető humanizmust, összekötő szeretetet hozott, szolidáris szervezetet.” „A magyar ezer év előtt már régi keleti kultúrából került ide, s hozott magával valami keleti humanizmust, ami az európai léleknek egy és más tekintetben felette áll.”

Amikor az első világháború győztes hatalmai a magyarságot pusztulásra ítélték, és a történelmi Magyarországot Trianonban darabokra szabdalták, (népünk egyik fő ellenségének, a szabaddóműves Edvard Beneš követeléseit is teljesítve, aki az első világháború idején folyamatos kapcsolatot tartott a központi hatalmak vezetőivel, egyfolytában hangoztatva: „Detruisez l'Autriche-Hongrie!” = Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! – 1916) – *Hátra hagyott írásai* tanúsága szerint – Kodály kegyetlenül pontos képet rajzol a magyar haza tragikus helyzetéről: „A magyarság aláírja tulajdon halálos ítéletét, és engedelmesen hajtja a fejét a tőkére.” Bizonyára gróf Apponyi Albert „alázatos” védőbeszédére és Károlyi Mihály gyáva jellemére utalva. „Nincs már annyi ellenálló erő a nemzetben, hogy a hóhérral birokra kel és ha már halni kell, meghal, de életét drágán adja... Valamit tenni kell, akármit, csak nem tétlenül túrni, hogy mások tegyenek velünk, amit akarnak. Ehelyett marakodás,

törtetőik öncélú küzdelme, fejezsztettség. A nemzet nincs megszervezve, érdekeit nem látja egységesen.” „Még eddig nem találták föl azt a halálnemet, amellyel a magyarság kiirtható lett volna. De holnap kitalálhatják.” „A magyarság a lét vagy a nemlét kérdésével küzd.” Kodály eme súlyos mondataiban mintha Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műve Negyedik könyvének záró gondolatai visszhangoznának: „A gátakat is, amelyeket Tisza István emelt, elvitte az ár, mert anyaguk... omló homok: illúziókkal átitatott idegen liberalizmus volt. Nem adatott meg a hanyatló kor e legnagyobb magyarjának, hogy – amire egész erkölcsi lényé és gyökeres magyarsága folytán hivatva lett volna – reformmunkát végezhesen a romlott korszakban s apostoli hévvel szerezzen hitelt és érvényt Széchenyi tételének: vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkban kisebb kezdemény nem, de lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet.” Kodály következő szavai hasonlóan drámaiak: „Vajon van-e csonka hazánkban még egy talpalatnyi hely, ahol egymás gyilkolása nélkül megállhat egymás mellett két politikai ellenfél? Nem látok sehol, mert még a templom sem az. A zene világa lehetne a tiszta torony, ahol a magyar és a magyar a politikát félretéve nem egymás kiirtásán gondolkodik.” Bátor kiállítását zárandó, az 1930-as évek elején azt írja: „A hitviták idején, amikor élethalál kérdése volt egyik vagy másik felekezethez tartozni, az énekeskönyvekben szent békeességben sorakoztak fel a zsidó zsolnárok mellett az ókeresztény himnuszok és az új keresztény népénekek.”

A zene világa felé fordítva figyelmét, úgy véli: „A zeneileg műveltebbeket magyarrabbá, a magyarságot műveltebbé tenni... Csak így lehet megteremteni azt a lelki közösséget, amelynek tevékeny részvétele nélkül eleven nemzeti művészet nem jöhet létre.” Hitvallását a következőképp összegezi: „A magyarság nem faj, hanem kultúra. Az igazi népdal eredetiségünk ősforrása.” 1934-ben *Zenei belmisszió* című nyilatkozatában ismételten leszögezi: „A magyar tömegeket közelebb kell hozni a magasabb művészi zenéhez. Ennek kizárólagos hívei pedig nem élhetnek elefántcsonttoronyban: tudomásul kell venniük, hogy van külön magyar hagyomány... Tudniok kell, hogy további magyar zenei élet csak e hagyomány alapján, annak levegőjében fejlődhetik... Lelki vazallusai nem lehetünk egy népnek sem.” Még a fentieknél is erőteljesebben fogalmaz, amikor azt írja: „Az első szent királyok óta szakadatlan védekező harc a magyar történelem. Egyszer össze kéne számolni, hány magyar halt meg erőszakos halállal ezer év alatt...” A magyarság „megmaradása csoda, de egyben bizonyosság, hogy életerejét ezer év szenvedése sem tudta megtörni.”

Kodály Zoltán természetesen nemcsak szavakkal, mondatokkal szállt szembe Trianon szörnyetegével, nemcsak írásaival, értekezéseinek, vallomásainak hangján kívánja erősíteni a magyar nép nemzeti összetartozásának eszményét és önértetét, hanem egész művészetével és zenei nevelési programjával.

Kórusműveinek döntő többsége, különösen az 1930-as és az 1940-es években írottaké, a magyarság sorskérdéseinek ügyéhez kapcsolódik: Székely keserves – 1934, Akik mindig elkésnek – 1934, A magyarokhoz – 1936, Liszt Ferenchez – 1936, Ének Szent István királyhoz – 1938, Balassi Bálint elfelejtett éneke – 1942, Szép könyörgés – 1943, Rab hazának fiai – 1944, Isten csodája – 1944, Zrínyi szózata – 1954(!), Sík Sándor Te Deuma – 1961, és még sorolhatnánk. Ezekben a kórusművekben Kodály a magyar költészet legjelesebb képviselőinek legnemesebb gondolatait az énekes zene eszközeivel és lehetőségeivel erősíti fel. S ha csak egy pillanatra megállunk és elgondolkodunk *A magyarokhoz* nagy kánon *Berzsenyi* Dániel verssoraira írt üzenetén, melyet Bárdos Lajos a „szabadság kánonjának” nevezett: „Forr a világ bús tengere, ó magyar... Ébressz fel alvó nemzeti lelkedet... Szabad nép tesz csuda dolgokat...” – és az ugyancsak

1936-ban *Liszt Ferenc*hez *Vörösmarty* Mihály versére fogant kórusművének üzentén: „Érekarokkal győzni a viszályon... Allj közénk! És mondjuk: hála égnek, Van még lelke Árpád nemzetének!” – teljesen tiszta kép tárul elénk: a kijelentő módok felszólító módokká lényegülnek, és szemléletváltásra, összefogásra serkentik a magyarságot. De ha lehet még tovább fokozni az üzenetek sugárzását, Kodálynak az *Isten csodája* – *Petőfi* Sándor versére írt kórusműve az, amely messiási történelmi idők magasába emeli tekintetünket: „Isten csodája, hogy még áll hazánk... Életedet mindig csak a jó sorsra bízod-e? Ne csak Istenben bízunk, mint bizánk; Emberségünkben álljon fönn hazánk!”

Kodály Zoltán – a trianoni „békepaktum” elleni lázadás jegyében – hosszú hallgatás után élete delének kezdetén, 1923-ban írja meg Budapest Székesfőváros Tanácsának felkérésére – Pest és Buda egyesítésének 50. évfordulójára – a magyar zeneszerzés történetének vélhetően legmaradandóbb oratorikus művét, a *Psalmus Hungaricus* – a Magyar Zsoltárt, az 55. Zsoltár kecskeméti *Végh* Mihálynak a XVI. századi magyar viszonyokra formált szabad átköltését, parafrázisát. Ebben a műben a magyarság és Kodály sorsazonossága szétszakíthatatlanul véglegessé, és a történelem megidézése erkölcsformáló tényezővé válik.

A *Psalmus Hungaricus*ról a legérzékenyebb elemzések egyike *Szabolcsi* Bencétől, a kortárs zenetudóstól származik, aki 1924-ben egyebek között a következőket írja: „Mint a XVI. század számos magyar verse, ez a zsoltár is tele van az üldözött költő keserű önvallomásával, és robusztus, izzóerejű, gazdag nyelve ennek a csodálatos ígérekkel teljes, vívódó magyar századnak irodalmában is külön helyre állítja. Nem véletlen, hogy ez a zaklatott életű század annyira mélyre hatol a magyar sors lényegének – és nem véletlen, hogy Kodály épp ebben a korban találja meg legnagyobb alkotásának szövegét.” A bemutatót követően *Tóth* Aladár, a XX. század első felének egyik legavatottabb zenei szemleírója a *Pesti Hírlap*ban Kodályt a teljes magyarság szószólójának, Európa küldöttének nevezi, és így folytatja: „... feltámadt közöttünk az az Úr, akit a magyar költő panaszszava idézett közénk, mindnyájunk vigasztalására... A magyar költő lelkében a vallás, mint egyéni élmény legtöbbször a nemzet balsorsából fakadt... Ezt az Istent idézte le közénk Kodály Zoltán, aki megtalálta népét és megtalálta népén keresztül annak Istenét... Korszakalkotó, az egész mai Európában egyedülálló jelentősége ez ennek a csodálatos műnek... Bach vallásossága ez, az emberiség apoteózisa.” Egyik 1942-ben írt tanulmányában pedig az alábbiakat olvashatjuk: „A magányos próféta hangja összezsenedült a magára hagyott nép hangjával... Az a töretlen emberség – melyet eddig magányos embersorsok magányos utakon idéztek – most egyszerre az utak és sorsok összetalálkozásának víziójában, mint valami nagy beteljesedés bontakozott ki.” Kodály zenéjének *esztétikai* sajátosságait tekintve, a népdalok világa, a pentatónia és a középkori zsoltáros dallamok összeölelkezését figyelhetjük meg – a magyarság sorsszerű katarziséban. *Filozófiai-teológiai* megközelítésben pedig azt látjuk, hogy a *Psalmus*ban a *doxológia* – a keresztény istendicséret fohásza a nemzeti összetartozás érzésével párosul. *Szinte egyedülálló pillanat ez a magyar zene történetében, amikor a nemzeti eszme és a keresztény-keresztény hitvallás művészi szimbiózisában – transzcendensen egyesül a lélek.*

A másik örök életű oratóriuma Kodálynak a *Budavári Te Deum*, amely 1936-ban, Eöszte László szavaival „a magyar kultúra valóságos csillagórájában”, Budavárnak a töröktől történt visszafoglalása 250. évfordulójára íródott. S ha a Magyar Zsoltár a könyörgés, a jajongás és lázadás hangján szól, a *Te Deum* a megújulás, a hálaadás himnuszát zengi. Eöszte László 1996-ban írt értekezésének kódája pontos leírását adja a mű művészi jelentőségének: „A *Budavári Te Deum*, e hatalmas zenei freskó, egyetemes európai összefogást hirdet. Teljesebbet, mint amilyenre az 1686-os Szent Szövetség képes volt: egységbe foglalja a gregoriánumot, Palestrinát, Lassust, Bachot, Händelt és némely

harmóniafűzésében Schubertet, Debussyt. És teszi mindezt félreismerhetetlen magyar nyelven, az ősi parasztdalok hangján.”

Nyilvánvaló és egyértelmű az is, hogy két csodálatos zenekari műve, az 1927-ben bemutatott *Marosszéki táncok* – amely az egykori Tündérország képét idézi fel – és az 1933-ban befejezett és előadott *Galántai táncok* – ez a két mesés zene-ragyogás – az elcsatolt területek magyar népdalainak, egyes színeiben Galánta népies műzenéjének és cigány táncainak motívumvilágából született, melyekben ott lüktet Kodály galántai és nagyszombati gyermek- és ifjúkora éveinek élménye. Miként többleteles, hatalmas, varázslatos népdalszimfóniája, a *Székely fonó*, amely a népi szenvedély, az öröm és a bánat rapszodiás-balladás emanációja, s amelyben a magyarság sorsának drámája, mint valami természeti törvény mutatkozik meg a maga élet-halál harcában – tüneményesen – egy élő ezoterikus népi színpadon. Kodály a *Székely fonó*-ban tulajdonképpen meghatározhatatlan műfajú zeneművet alkotott, melynek „szövegkönyvét nem egy ember írta, hanem a nép. Helyét: a fonót a nép életkedve választotta. Idejét: a téli alkonyatot a munka, mely elveszi a nappalt és a nyarat. A történetet is maga a népdal írta, melyben minden megtörténik, ami a néppel megtörténhetik...” – írja Németh László 1932-ben, a bemutatót követően.

Kodály Trianon-kiváltotta patrióta műveinek vonulatára a *Zrínyi szózata* teszi föl a koronát, melyet 1954-ben, a magyar társadalom történetének egyik legsötétebb, legelviselhetetlenebb korszakában írt – azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy ráébressze népet, a magyarságot: van értelme a megaláztatás elleni küzdelemnek. *Zrínyi* Miklósnak, a *Szigeti veszedelem* barokk-eposz költőjének *A török áfium ellen való orvosság* című prózai művéből válogatta össze a kórusmű minden mondatát. Közülük íme a legfontosabbak: „Látok egy rettenetes sárkányt, mely méreggel, dühösséggel teli, elragadja s ölében viseli a magyar koronát. Én, csaknem mintegy néma felkiáltok, ha kiáltással elűzhetném ezt a dühös sárkányt, kiáltván: Ne bántsda a magyart!” – „Szegény magyar nemzet! Annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden, hogy senkinek ne keseredjék meg szíve romlásodon?” – „Hallj meg engem élő magyar! Ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Ez a rettenetes sárkány a török...” „Sehol másutt Magyarországot meg nem találjuk...” – „Az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol sincs, hanem Pannóniában...” – „Hic vobis vincendum vel moriendum est. Győznöd vagy halnod kell!” – A magyar nyelvű mondat itt nyilvánvalóan Vörösmarty Mihály *Szózatának* „Itt élned, halnod kell” megidézését jelenti. A „rettenetes sárkány” emésztő tüze 1954-ben természetesen nem az oszmán-török megszállás idejére vonatkozik... A kórusműben a főhangsúly tisztán és egyértelműen a „*Ne bántsda a magyart!*” felszólításra esik, amely *8-szor hangzik föl*, 8-szor ismétlődik, nem véletlenül. S végül a záró gondolat: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.”

Kodály vissza-visszatérő metaforája, mint már említettük, a „zenei székely kapuk” világa, melyeknek csodáit 1919-ben a következő szavakkal méltatja: „... ódon tűzben ragyogó ékszerke a székely dalok. Ami a régi kalotaszegi himzés, a székely kapu a népköltészetben, az a székely dallam a népzeneben.” Arra kérdésre, hogy mit akar a székely dalokkal? – 1927-ben így válaszol: „Ha kimutatják is a tudósok, hogy a magyarság tízféle szilánkból állott össze: aki közelebből látta, tudja, hogy a magyar lélek egy ugyanaz Somogytól Szatmárig és Csíktól Nyitraig. Ilyen volt valaha a magyar zene nyelve is... Ma a székely a legnagyobb magyar, és a magyar csak úgy lehet újra magyar, ha mennél székelyebbé is mer válni. Ez a megújulás útja...” *Németh László Székelyek* című írása jellemzi talán legszemléletesebben a zeneszerző lélek- és sorsazonosságát a székelységgel és nemzetével, amikor 1932-ben *Tamási Áron Ábel a rengetegben* és Kodály *Székely*

fonója egyidejűleg megjelenik: „Ábel a rengeteg magányos székelyéről szól; a Székely fonó az örök közösségről, melyből egy-egy Ábel neki vág ifjúságnak, zöld rengetegnek, világmegváltásnak...” – „A székelyek világát hegyek veszik körül, melyeket itt-ott tör át egy hágó vagy folyó. Ezt a sok nagy hegyet a két mű szerzője sem tolta el. Zene és szó, mint a székely folyók, egy zárt katlanból tör elő. Európában mostanában nem népszerűek a katlanok. Az emberbarátok azt mondják, el kell tolni a Hargitát, mert akadályozza a népek testvéri ölekezését. Kodály Zoltán jóvoltából a katlan perem-hegyeit áttörte a zene.”

Kodály Zoltán apostoli életműve, mélységesen mély humanista művészete bizonyosság, amelyből mindenkor erőt meríthetünk, és tanúbizonyság arra is, hogy a magyarság létében hordozza küldetése talentumát, hitében a jövődjét, eszményeinek ontogenezisét: keresztény és nemzeti mivoltában európaiságát. Miközben időnként úgy érezhetjük, hogy Trianon szellemiségének brüsszeli „vadmadarai” ott köröznek ma is – miként 1919-ben és 1920-ban, a magukat magyarnak hitető „szabad madarakkal” szárny-öltve – a magyarság nemzetteste fölött. Nemzeti önbecsülésünket és hitünket azonban a Kárpát-medencei összetartozásban senki a világon nem rendítheti meg.

IDÉZETT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

- KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés*. 1–3. Sajtó alá rendezte BÓNIS Ferenc. Bp., 2007, Argumentum Kiadó.
- KODÁLY Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szerk. és sajtó alá rendezte VARGYAS Lajos. Bp., 1989, Szépirodalmi Kiadó. /*Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*./
- BÓNIS Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Bp., 2011, Balassi Kiadó – Kodály Archivum.
- BÓNIS Ferenc: *Kodály Magyar Zsoltárának születése*. In: *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*. Bp., 1992, Püski Kiadó, 138–213. p.
- EÖSZE László: *Örökségünk Kodály*. Bp., 2000, Osiris Kiadó.
- EÖSZE László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Bp., 2000, Editio Musica.
- HÓMAN Bálint és SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet*, V. Második bővített, teljes kiadás. Bp., 1936, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- NÉMETH László: *Székelyek*. In: *Két nemzedék*. Tanulmányok. Bp., 1970, Magvető és Szépirodalmi Kiadó. 526–530. p. /*Németh László munkái*./
- SZABOLCSI Bence: *Kodályról és Bartókról*. Bp., 1987, Zeneműkiadó, 37. p.
- SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1989, ÁKV – Maecenas Kiadó.
- TÓTH Aladár: *Kodály Zoltán költői világa énekkari szerzeményeinek tükrében*. In: *Válogatott zenekritikái*. Bp., 1968, Zeneműkiadó, 580–620. p.
- TÓTHPÁL József: *Csillagok és cédrusok. Művészetfilozófiai esszék és más írások a művészet és a zene ethoszáról*. Bp., 2013. Szerzői kiadás a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával.

Korunk, a „vallás és filozófia utáni kor” szellemi válsága

Az európaiság spirituális dichotómiája

(*A posztmodernitás spirituális krízise*) Korunk világi társadalmának tudata *ateista tudat*, „mely nemigen bízza magát az abszolútum méltatlan ábrázolásaira”¹ – mint Karen Armstrong írja vallástörténeti könyvében. A posztmodern nyugati civilizáció eszerint már olyannyira világivá vált, hogy *tudatát* nyugodtan nevezhetjük *istentagadónak*, hisz még *filozófusai is elfordultak Istentől*; de általában is, sokkal inkább a tudomány (értsd: a természettudományok) és a technika istenítése dívik manapság, a vallást és a (hagyományos) filozófiát ma nemigen veszik komolyan. Mint fentebb írtam, még civilizációink filozófusai is elfordultak *az abszolútumtól*, az angolszász filozófiában csakúgy, mint a kontinentálisban. Nem csak a fizikus tehát az, aki szerint *Istennek nincs helye a tudományban* – mint Hawking hangsúlyozta² – hiszen már Heidegger is beszélt erről.

„Éppen ez Hegel alapintenciója a totalitás értelemszerű eszméjének feltevésével szemben, hogy az abszolút identitás egy reális totalitás, ami azt jelenti, hogy az abszolútumnak mint olyannak valósága döntő. Ezáltal azonban az az ezen kitüntetett létező létmódjára irányuló kérdés, hogy az minden mástól abszolúte különböző, habár minden mást, mint valóságost éppenséggel meghatároz. (Az abszolútum, végtelenség, örökkévalóság. – Abszolút idealizmus – minden kérdés – de éppen sajátlagos abszolútságában lehetséges, hogy kiveti a létkérdést, jobban mondva egyáltalán nem ismeri. E felejtés által teszi lehetővé azon mulasztást, s azon mulasztást abszolutizálja és ezáltal a felejtést megerősíti.) Az abszolútum létének problémája: nem az, hogy az »van« – ez Hegel és Schelling számára egyáltalán nem kérdés (és ugyan milyen megmondolás alapján? [...] Ismét ugyanazon eredetből: »bizonyosság« –, hanem eredetibb módon, hogy a »létnek« mit kell itt jelentenie, és hogy vajon ez abszolút fogalomként van-e és lehet-e.”³

Heidegger itt – a *Deutsche Idealismus*ban – azzal kezdi, hogy miután Hegel „*reális totalitásként*”, *valós teljességként* definiálja az *abszolút identitást*, ezáltal önellentmondásba kerül a létkérdés értelmében. A „*minden mástól abszolúte különböző*”, *vagyis a minden létezőtől mint létezőtől abszolúte különböző* létező, amely ugyanakkor *minden létező létét meghatározza, teremt*; közvetlenül veti fel a létkérdést. Aztán úgy folytatja, hogy Hegelnél fel sem merül e probléma. Holott – mint fentebb hangsúlyozza Heidegger – alaptalan az abszolútum létének *előfeltevése*. Az abszolútumnak az *abszolút léttel* való azonosítása folytán az igazi kérdés szerinte pedig az, hogy 1. Mit jelent itt a 'lét' egyáltalán? 2. Az abszolútum mint (*abszolút*) lét azonos-e az *abszolút fogalommal*, illetve hogy ez utóbbi azonoság egyáltalán lehetséges-e?

Heidegger – itt is – problematizál, kérdésessé tesz, de nem ad választ. Persze, ha jobban belegondol az ember, a kérdéseiben valahol már ott bujkál a válasza is. Ergo: 1. Itt – *abszolútként* – nem jelent a lét *semmit* (*valamit*). 2. Az abszolútum abszolút létként nem lehet azonos az abszolút fogalommal.

A fentebbiekből következően Heidegger *szembefordult* a Hegelben kulminált keresztény-platonikus filozófiai tradícióval általában, de túl ezen a *hagyományos istenkép* – s az ő esetében Isten *léte* általában is – problematikussá vált.

Mi a helyzet az angolszászoknál? Ott dívik manapság a metafizika, ám Isten nélkül... Na és a neopragmatizmus?... *Rorty számára a vallás helyét a humanizmus vette át.*

„[...] Az a javaslatom, a fentebbit méltányolva, hogy Rortyt helyesebb humanistaként, mint posztmodernistaként pozicionálni. Végtere is megjelenik látásmódjában a vallás pozitív eleme – ti. a vallás eszméje mint társadalmi evangélium –, s elmélyedt és transzformálódott egy utópikus küzdelemben, amelyet a humanisták a demokrácia ideáljával asszociálnak. Ékképpen pedig a vallás elavultnak minősülhet. Így anélkül, hogy explicite felidézni a szokásos episztemikus alapokat, Rorty érvei a vallásnak a közéleti szférából való kizárására meglehetősen gyengék maradnak, és a vallás reformálásában – inkább mint kizárásában – való érdek konzisztensebb lenne általános szemléletmódjával.”⁷⁴

Grigoriev interpretálásában Rorty inkonzisztens, amennyiben szembefordul a vallással – amely utóbbi persze az aktuális vallást, vagyis a keresztény vallási hagyományt jelenti számára –, mint, hogy „megjelenik látásmódjában a vallás pozitív eleme”; s e „társadalmi evangélium” Grigoriev szerint Rortynál jogtalanul fordítatik szembe a humanizmussal.

Ez tényleg jó kérdés. A Nyugat domináns vallási tradíciója, a kereszténység *szellemsége* vajon humanistának tekinthető-e, avagy sem?

„Atyám, nem azt kérem, hogy vond ki őket a világból, hanem óvd meg őket a világtól, ettől a mentalitástól, ettől a humanizmustól, amely a valódi ember, Jézus Krisztus helyét akarja átvenni, elvéve a keresztény identitást, és a kizárólagos gondolkodáshoz vezet. [...] A lassan belopódzó világiasság növekszik, igazolja magát, és fertőz. Növekszik, mint a gyökér, mindig igazolást talál – mondván: »de hát tegyünk úgy, mint mindenki, nem nagyon különbözünk tőlük« –, és végül megfertőz, és sok rossz dolog származik ebből – mutatott rá Ferenc pápa.”⁷⁵

Nos, – a fentebbi, magától a pápától származó sorok alapján – egyértelműen *nem*. Olybá tűnik, mintha a humanista *hatású* keresztény „*felebaráti szeretet*” és maga a *humanizmus* mint olyan *ellentétesek* volnának. Elégge ellentmondásos. Ha lefordítjuk a szót: *'emberelvűség'*, persze rögtön érthetővé lesz, mi a gondja a kereszténységnek a humanizmussal: az *'egyedi ember'* elfoglalja az *'abszolút ember'*⁷⁶ helyét az *értékpantheon csúcán*... Mit is írt Heidegger ezzel kapcsolatban?

„Istenre nézve *nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értékke emelik.*« [...]”⁷⁷

(*Kereszténység és humanizmus*) Ha az egyik legfőbb keresztényi értéknek tartott „felebaráti szeretetet” közvetlenül fordítjuk szembe a humanizmussal magával, rögtön szembesülünk a keresztény szellemség humanizmushoz való viszonyának mindenestre *ellentmondásos* módjával.⁸ Eszerint a látszólag nagyon is humanista „*felebaráti szeretet*” (értsd: *az idegenek szeretete*) valójában *inhumánus*, embertelen (*nem-emberi*) érzelmi viszonyulás. Valóban, a legkevésbé sem tűnik *természetesnek*, de általában is, az *emberi az, ami egyszerre racionális és ugyanakkor természetes* (nem természetellenes) is. A természetes és ugyanakkor racionális az idegenek esetében a *semleges*, vagyis az *enyhén negatív (bizalmatlan) érzelmi viszonyulás* lenne. A kereszténység mást tanít. Valamiféle *egyetemes emberi testvériséget* hirdet, amely utóbbi tehát mint *irracionális és természetellenes* mert *veszélyes* emberi viszonyulás emberellenességként, embertelenségként, *inhumanizmusként* lepleződött le.⁹

Ennél is világosabb azonban Ferenc pápa üzenete: *ne az ember legyen a legfőbb érték*,¹⁰ mert az ember mint olyan – az egyedi, konkrét ember értelmében – mint *egyén* értéke végtelenül eltöprel a „*valódi ember*”, az „*Istenember*”, „*Jézus Krisztus*” mint az

„ember igaz lényege” mellett.¹¹ Az ember igaz lényege a kereszténység szerint tehát az *Istenember*, a *Megváltó*, a *Példakép* mint „legfelsőbb érték”,¹² aki tehát valamiképpen az egyedüli, egyszerű ember *ellentéte*.¹³

Heidegger szerint e keresztény istenfelfogás Istenre nézve „a legkeményebb csapás”, s „istenkáromlás”.¹⁴ Mert mi is a humanizmus a keresztény vallás szempontjából? „Világiasság” – mondja a pápa.¹⁵

Ha elfogadjuk tehát – mint Grigoriev fogalmazott –, hogy Rortytól konzekvensebb lett volna, ha a vallás mellőzése helyett inkább annak *megreformálására* törekedett volna, akkor itt első körben a heideggeri meg gondolást kell tekintetbe venni.¹⁶ Heidegger persze nem fogalmazott teljesen egyértelműen, mégis, ha más írásait is tekintetbe vesszük, annyi mindenesetre bizonyossá lesz, hogy a *legfelsőbb értéként felfogott valóságos isten* – szemben az elfelejtett „léttel” – *valamiféle gyalázat Istenre nézve*.¹⁷ Mondom, nem egyértelmű, mire gondolt itt Heidegger, ám lehetséges, hogy maga sem tudta, vagy akarta világossá tenni gondolatait. A *léte* hangsúlyozza – szembeállítva a vallás (a kereszténység) *istenével* –, s ekképpen a „lét” válik nála *Istenné*.¹⁸

(Az abszolút identitás és a lét) Mint az előző alfejezetben idéztem tőle: „[...] Ezáltal azonban az az ezen kiténtetett létező létmódjára irányuló kérdés, hogy az minden mástól abszolúte különböző, habár minden mást, mint valóságost éppenséggel meghatároz.”¹⁹

Itt azt mondja Heidegger, hogy Isten léte abszolúte más, mint a létező léte, amely utóbbit egyébként Ő maga teremti. Így *létmódja kérdésessé válik* – ami azt jelenti, hogy tulajdonképpen *lehetetlenség, hogy létező módjára létezzon*. Innen pedig már csak egyetlen lépés annak belátása, hogy *Isten maga a létezőtől különböző lét (ipsum esse)*, vagyis az „Egészen Más”, amely utóbbi pedig mint ilyen – a létezősége (entitás) való tekintettel – az *abszolút semmivel (purum nihil)* azonos.²⁰

Ez utóbbit persze – mint korábban már több ízben is hangsúlyoztam – az *alanyi mindenség (Omnitas Subiectivum)* értelmében kell felfogni, s így egyrészt értelmet is kap a fentebbi – a létre mint *tárgyiságra*²¹ vonatkozó – megnevezés, másrészt az általam elfogadott abszolút idealista abszolútumdefiníciókkal²² is konzekvensen egybevágh az abszolútumnak e meghatározása. Hiszen a lényeg a végtelenség itt, hogy ti. az abszolútum mint *maga a végtelenség* mint olyan fogandó fel²³ – vagyis *par excellence* mint *abszolút identitás*, s meg is maradtunk az abszolút idealizmus egyik abszolútumdefiníciójánál.

A fentebbiek szerint tehát az abszolútum mint a *tárgyiság abszolút negativitása* kap értelmet, s nyilvánvaló, hogy ekképpen – mint *feltétlenség* – az *abszolút alanyisággal kell azonos legyen*.²⁴ Itt kétségkívül visszamegyünk ama bizonyos Hegel–Schelling vitához, ti., hogy az abszolút identitás a meghatározottság totalitása-e, avagy a totális indifferencia?²⁵

Heidegger számára kérdés maradt a totális indifferenciaként felfogott abszolút identitás *mi-sége (quidditas)*, s teljesen érthető módon; a schellingi opció ugyanakkor megmaradt nála a hegeli értelemben, a „*puszta megsemmisítés*” értelmében.²⁶ A feladatunk így most már az, hogy felfedezzük a *Semmiben* annak tágasságát, amely minden létező számára biztosítja, hogy van. Ez pedig maga a lét – mint Heidegger írja.²⁷

Nyilvánvaló itt, hogy el kell fogadni, a létfogalom általában érvényes megfelelése – a heideggeri tételezéssel ellentétben – a *tárgyiság* (objektivitás) fogalma.²⁸ Am itt a lét (esse) a létezés (existentia) értelmében fogandó fel. Heidegger sajnos sosem csinált ebből problémát, holott éppen neki kellett volna...²⁹

Ez azt kell jelentse, hogy az *esse* (a lét) csak az *esse purum* (a tiszta lét) értelmében különbözik az *ensőtől* (a létezőtől), mint ahogyan ekképpen az *existentiától* (a létezőstől) is *különbözik*.

Az igaz ugyan, hogy a tiszta lét a tiszta semmivel azonos, s mint ilyen *látszólag* a „*puszta megsemmisítés*”³⁰ értelmét kapja; ám, hogy az *ontológiai differencia* érvényességét kikezdi az *esse* és az *existentia* általános való összemossa, az fel kellett volna, hogy tűnjön Heideggernek is... Mire gondolok? Természetesen az *existentia* és az *essentia* azonosságára, annak *suárezi* értelmében³¹ –, s ekképpen a *meghatározott lét*, a *létezés* (*existentia*) mint *lényeg* (*essentia*) azonos lesz a *létezővel* (*ens*). Itt az *existentia*, az *essentia*, az *ens*, a *res* és az *esse* mind-mind a *realitas* fogalmában azonosulnak. Erről Heidegger is ír *A fenomenológia alapproblémáiban*.

„*Ens és res, létező és dolog, különböző jelentésűek, mégis felcserélhetők. Minden létező ens és res, azaz léte van, és mint ennek és ennek van léte. A rest pontosabban mint essentia realist, vagy röviden mint essentiát ragadjuk meg, mint tárgyi lényt, mi-séget, dologiságot (realitást).*”³²

A *dolgot* (a *létezőt*) mint *dologiságot* (*valóságot*) ragadjuk meg tehát, épp ezért tagadja Heidegger a *lét* és a *valóság* fogalmak értelmi azonosítását,³³ holott a *meghatározott lét* (*esse determinatum*), az *existentia* értelmében – s ez az a „*véges lét*”, amelyről mint ilyenről beszél – joggal teszi.³⁴

Tudjuk azt is, mit mond Hegel a létfogalom e *kettősségéről*, amelynél a meghatározatlan és közvetlen létet „figyelmen kívül hagyja a tudomány”, amely „*kifejezetten a lényegből kiindulva, amaz egyoldalú közvetlenséget mint közvetettet fogja bemutatni, ahol a lét mint egzisztencia és e lét közvetítője, az alap, tételezve van*”.³⁵

Tehát – mint Hegel írja – a lényeket, mint „*tételezést*” veszi csak tekintetbe a tudomány, minthogy a *tételezeten lét* mint „*egyoldalú*” (dialektikátlan) „*közvetlenség*” *nem-önmagának* bizonyul. Az abszolút lét (abszolút valóság, az abszolútum) *csupán önmaga tagadása-ként reális* (valós), *s e negativitásba való átfordítást nevezí Hegel spekulatív dialektikának*.

Az abszolút tagadás tehát az *abszolútum mint valóság*, vagyis a *valós abszolútum* a hegeli elgondolás szerint.

„A megkettőzött tagadás mint önmagára való vonatkozás csak úgy gondolható el, ha kétszer kerül elgondolásra. Hegel nyelvében így hangzik e mondat: »Az abszolútum csak másletében van önmagánál.«”³⁶

Ekképpen a lényeg mint *szellem*, azaz *tudat* a *tulajdonképpeni valóság* a hegeli (Eckharttól származó) meghatározás alapján. Így a lényeg (*essentia*) fogalma a kulcsfogalom, amelyben azonos a *tételezett*, *meghatározott lét* (*esse determinatum*) és a *létező* (*ens*); azaz a *létezés* (*existentia*) azon lét (*esse*), amely azonos a *létezővel* (*ens*). Itt, ezen a ponton igaza van Hegelnek, s itt *téved* Heidegger, vagyis *itt kell korlátozni az ontológiai differenciát*. *A lét (esse) tehát csakis a tiszta lét (esse purum), vagyis meghatározatlan és közvetlen létként differens a létezőtől – amint a létezésről (esse determinatum, existentia) is differens*.

Az abszolút identitás tekintetében tehát mégiscsak Schellingnek volt igaza – ám itt *nem a „puszta megsemmisítésről”, hanem az esse purumról, mint az abszolút szubjektumról* beszélünk.

A tiszta semmivel azonos tiszta lét tehát Isten, s így Isten igaz meghatározása elmentmond a világvallások istenképének, amelyek rendre *antropomorf létező lényként* képzelik el az Urat. Egyedül a Zóhár kabbalista isten-értelmezése helytálló, hiszen az egybevág az általam kikövetkeztetett tudományos definícióval.

(*Vallás és szellem*) De lassan visszatérhetnénk az e tanulmány címében meghatározott főtémához, méghozzá úgy, hogy kiderüljön, miért is volt szükség fentebb a metafizikai kitérőre. Nos, határozott meggyőződés, hogy a vallás *szellemisége* nem korlátozódik

azon marginális szerepre, melyet korunk s civilizációnk jelenleg szán neki.³⁷ A *religio* eszerint pusztán a jéghegy csúcsa, *valamely* szellemiség recepciója és reprezentációja – ám e szellemiség ugyanakkor mélyen bele van ivódva az adott civilizáció mint szellemi közösség *természetes spiritualitásába*, vagyis *ateista jellegű ideológiák esetében is érvényesül hatása*.³⁸ E hatás érvényesülése *kényszerű*, hiszen a *valóságfelfogás természetes metafizikai és etikai dimenzióit nem nélkülözheti egyetlen átfogó politikai ideológia sem*³⁹ – ezeket pedig a *keresztény létértelmezés*⁴⁰ az európai kultúrkörben nagymértékben áthatja, és ezáltal *determinálja*.⁴¹

Az dívik manapság, hogy e kultúrkört, a nyugati civilizációt zsidó-keresztény civilizációként definiálják, azt sugallva, mintha e két vallás a maga lényegét illetően kvázi azonos lenne.⁴²

„A keresztény ember nem lehet antiszemita”⁴³ – jelentette ki nem oly rég a pápa, ám e kijelentése nyilvánvalóan olyan *kereszténységképre* és *keresztényképre* vonatkozik, amely sosem állt meg *önmagában*.⁴⁴

„A mai kérdés az, hogy a katasztrófa amiatt következett-e be, amit Nietzsche a nihilizmus fő okának, illetve a nihilizmus fő ok-szövevényének tartott, vagy az okokat másban kell keresnünk. Elsősorban a *Wille zur Macht*, a *Der Antichrist*, a *Zur Genealogie der Moral* Nietzschejének felfogása szerint az európai nihilizmus fő oka a kereszténység, mindenekelőtt a keresztény morál, a kereszténység felbomlása, s a kereszténység bomlástermékei, nevezetesen a liberalizmus, a szocializmus, a demokrácia és a nacionalizmus meddő dominanciája, végül az azáltal kiváltott egyetemes szituáció, amely a dekadencia számtalan válfaját indukálja. A kereszténység felbomlása a nietzschei összefogás szerint a kereszténység legbelsőbb logikájából következik: az igazság, a nagylelkűség kifinomult és meg nem alkuvó keresztény szeretete fordul a hazugságoknak és hamisításoknak az ellen a konstrukciója ellen, amely a kereszténységben alkati, s Nietzsche szerint az európai krízis legbelső magja, végső rugója.”⁴⁵

Mint Kunszt írja Nietzschéről, Nietzsche szerint „*az európai nihilizmus fő oka a kereszténység*” –, s ez már önmagában valami *negativitás*, ám felismerése éppenséggel arra a következtetésre juttatta Nietzschét, hogy *nem tagadni kell a nihilizmust, hanem az élére állni...*

(*Kereszténység, Nietzsche és a nihilizmus*) „» [...] sikerült-e Nietzsche metafizikájában, amely elsőként élte át és gondolta el a nihilizmust, valóban leküzdeni a nihilizmust, vagy sem? (Neske, 34. o.)«

Heidegger válasza erre a kérdésre kategorikus: »nem«. »Nietzsche nihilizmusa sohasem küzdheti le a nihilizmust« – mondja a 238. oldalon –, mert »Nietzsche metafizikája [...] a végső belegabalyodás a nihilizmusba« és éppen metafizika-volta miatt az, mert »a metafizika a tulajdonképpeni nihilizmus« (241. o.)⁴⁶

Metafizika alatt Heidegger a *rossz metafizikát*, a *régi metafizikát*, vagyis a *metafizika-történetet* értette.⁴⁷ E metafizika jórészt *keresztény* és *platonikus*, ami mutatja az ógörög – főként a Platon utáni – filozófiai szellemiség és a kereszténység metafizikai rokonosságát; s később, a középkorban való összefonódása e két szellemiségnek is érthetőbb így.⁴⁸ Heidegger e *szellemiséget* nevezi „*létfeljöttnek*”, illetve – mint fentebb elhangzott – „*nihilistának*”.⁴⁹

Ám miért van az, hogy az *ancilla theologiae* mint *prima philosophia* inautenticitása mögötti *spiritualitást* és *kultuszt* – a *platonikus kereszténységet* – tagadó és támadó filozófus (itt Nietzsche) maga is beleragadt az általa olyannyira negligált szellemiségbe?

Mint ismeretes, *Nietzsche Pált támadja*, s vele azonosítja az általa csak „egyházként” aposztrofált kereszténységet, míg *Jézus személye maga abszolút pozitivitásként jelenik meg nála*. Nyugodtan kijelenthető tehát, hogy *Nietzsche magát a jézusi szellemiséget nem tagadja, csupán azt állítja, hogy követői meghamisították azt*.

„Abban, hogy a zsidó-keresztény vallás ide jutott, Nietzsche Krisztusnak vajmi kevés szerepet tulajdonít. Úgy tartja ugyanis, hogy az Evangélium egészéből hiányzik a bűn és büntetés fogalma, miképp a jutalomé is. »A bűn, – illetve bármiféle distancia, ami Isten és az ember között áll fenn – eltöröltetett: épp ez az örömhír. Az üdvösséget nem ígérik, nem kötik feltételekhez: az az egyedüli realitás – minden egyéb pusztá jel, hogy erről szóljon...«⁷⁵⁰

Ez a *jézusi szellemiség lényege* tehát, vagyis az *igaz-keresztény*, a *judaizmussal szembeálló Jézus „Krisztus”* tanítása: nincs se bűn, se bűnhődés (vagyis büntetés), de jutalom sincs – vagyis Óáltala immár nincs különbség jó és rossz között, s így ki Őbenne hisz, nyugodt lélekkel bűnözhet...

„»A megváltó élete ez a gyakorlat volt, nem egyéb – halála sem volt más. Már semmiféle formulát, semmiféle rítust nem tartott szükségesnek az Istennel való érintkezéshez – még az imát sem. Leszámolt az egész zsidó bűnbánat- és kiengesztelés-tannal, tudja, hogy csupán az élet gyakorlata az, melynek révén az ember »isteninek«, »üdvözültnek«, »evangélikusnak« s mindenkor »Isten gyermekének« érzi magát. Istenhez nem a bűnbánat, nem a »megbocsátásért könyörgő ima« vezet: hanem egyes-egyedül az evangéliumi gyakorlat, s épp ez »Isten«. – Amivel az Evangélium leszámolt, az a »bűn«, a bűnök »megbocsátása«, a hit, a »hit általi megváltás« fogalmainak judaizmusa volt – »az örömhír«-ben az egész zsidó egyház-tan megtagadtatott.«⁷⁵¹

Azon *jézusi hitvallás* tehát, amelyet Nietzsche üdvözölt – és amely *megtagadta a zsidóságot* – magát az *erkölcsiséget* tagadta meg, vagyis a Nietzsche által „*zsidó-kereszténynek*” nevezett „*rabszolgamorált*”, amely az „*Übermenschnek*” – *kinnek archetípusa tulajdonképpen Jézus személye* – útjában van.

Ez tehát az igazi nihilizmus, az „igaz-keresztény” jézusi erkölcsi nihilizmus, amely eltörli a különbséget erkölcsi érték és értéktelenség között.

„E sorokból pontosan rajzolódik ki Nietzsche értelmezése Krisztusról és általában a zsidó-egyházról. Ebben az értelmezésben Krisztus – mint ahogy a továbbiakban erről még lesz szó – egy anarchista reformer, akit Nietzsche, mondhatni, fennhangon üdvözöl. Az öröm-hírben tehát semmi kivetnivaló sincs, sőt, amennyiben az a zsidó egyház dogmái ellen lázad, annyiban nem mellékesen Nietzsche maga is krisztusi kereszténynek tekinthető *Az antikrisztus* ide vonatkozó és idézett 33. passzusa szerint.

Nietzsche úgy véli, hogy a megfeszített Krisztus szavai, melyeket a latorhoz intézett, teljes egészében magukban foglalják az evangélium lényegét. »Nem védekezni, nem haragudni, nem tenni felelőssé... Hanem még a rossz embernek sem ellenállni – szeretni őt...«⁷⁵²

Jézus valójában *nem Krisztus (nem a Felkent)*, hanem az *Antikrisztus (a Felkent elensége)*. Miért?... Mert Krisztus, a Messiás, a *Felkent* Dávidnak sarja, ki a férfiągából támadó Mag, a zsidók királya, a megszabadító és uralkodó király és pap egyszersmind, ki ezeréves békét és harmóniát hoz el a Földre, mikoron az Úr még a „*fertelmes lelket*” (a Sátánt) is kiszagatja a Földről. Ezzel szemben Jézus nem békét hozni jött a Földre, mint maga állította, hanem békétlenséget, azáltal, hogy lerombolja a *morált*, s ezáltal romba döntse a *Templomot* és a *Birodalmat*.

Az „anarchista reformer” Jézus, „akit Nietzsche mondhatni fennhangon üdvözöl”, el is hozta tehát a káoszt és az anarchiát – na és a szenvedést és a boldogtalanságot a Földre.

(*Nietzsche, az igaz keresztény*) Ami Nietzschének fontos, sőt, a legfontosabb, az az életigenlés. Az „anarchista reformer” Jézus a Nietzsche által életidegennek tartott zsidó (egyházi) szellemiséggel, a „*farizeus képmutatással*” szállt szembe – így *Jézus életigenlő volt Nietzsche értelmezésében*. Miért? Mert az élet nem ismeri az erkölcsöt – így Nietzsche. Az élet, a *βίος* számára így nincs jó és rossz, csak erős és gyenge létezik. Az erkölcs és az etika ekképpen álság, és az élet ellensége. Nietzsche biologizmusa azonban naiv biologizmus, hiszen az *állatvilágban is létezik az erkölcs*.

Az erős az állatvilágban sem mindig pusztítja el a gyengét (*gyenge fajtársát*), csak ha a faj túlélése és ereje szempontjából a gyenge életét károsnak véli. Nietzsche az általa „rabszolgamorálnak” nevezett zsidó erkölcsiség állítólagos hamisságát a zsidók anno aktuálisan „gyenge” helyzetéből vezette le – minthogy például Egyiptomban a fáraó rabszolgái voltak. A gyenge *helyzetűt* automatikusan azonosítja az *eleve* gyengével – ekképpen nyilvánítja a gyengét „kevésnek”, az erős, a „sok”, vagy „több” ellenségének. Nincsen igaza azonban, amit Izráel népének csodálatos megszabadulása is bizonyít. Egy actualiter gyenge szociális pozíció tehát önmagában nem a gyengeség bizonyítéka, Nietzsche tévedett. Kijelenthető ugyanakkor, hogy az erős keresztény-vallási nevelésben részesült Nietzsche – Hegelhez hasonlóan – keresztény-vallási apologeta volt a maga *pszeudo-antichristianus* módján.

A kereszténységet *dichotómiaként* éli meg – mint ez a fentebbiekben már hangsúlyozásra került –, s így amire igazán (és látenszen) törekszik, az tehát egyfajta *vallásreformáció*, noha ezt nem igazán artikulálja, sőt, deklarálja *ateizmusát* és *immoralizmusát*.⁵³ Úgy gondolja – legalábbis olvasatomban –, hogy az *igaz kereszténység életigenlő, ám meg kell tisztítani az élettágadó hamis kereszténységtől*.⁵⁴

A fentebbi Kunszt-idézet velege segíthet megvilágítani, mire gondolok itt.

„A kereszténység felbomlása a nietzschei összefogás szerint a kereszténység legbelsőbb logikájából következik: az igazság, a nagylelkűség kifinomult és meg nem alkuvó keresztény szeretete fordul a hazugságoknak és hamisításoknak az ellen a konstrukciója ellen, amely a kereszténységben alkati, s Nietzsche szerint az európai krízis legbelső magja, végső rugója.”⁵⁵

Mit jelent ez? Beismerést és felismerést – vagyis artikulációt, kifejezést a látenciának, az „álságtól” való megszabadulást; vagyis nem mást, mint azon „gyengeség” eltasztását, amelyet az *erkölcs, a morál létének „hazugsága”* teremtett.⁵⁶ A nietzschei filozófia legfontosabb gondolatai eszerint az *ateizmus* és az *immoralizmus* volnának.⁵⁷ Ennek ellentmond azonban bizonyos pontokon Nietzsche maga, s az sem véletlen, hogy elismert Nietzsche-szakértők a „*legigazabb keresztényként*” minősítik.⁵⁸ Kereszténység-ellenessége eszerint a *Janus-arcúként megismert christianizmusnak csupán egyik ábrázatát tagadja*, s mély vágya, erős sóvárgása kitűnik az „*igaz*” *kereszténység* újrafelfedezése iránt...⁵⁹

Nietzsche, a filozófus *valamiképpen az igazságot* kereste tehát a vallásban⁶⁰ –, s mi mást is kereshetne egy igazi filozófus bárhol, s bármiben is?... Be kell látni ugyanakkor, hogy a logikához való viszonya látszólag meglehetősen problematikus.⁶¹ Problémafelvetései ugyanakkor jogosak, s kereszténység-kritikája hasonlóképpen jogos – nagyrészt. Legfőbb gondja a keresztények képmutatása volt, hogy vizet prédikálnak, s bort isznak. Az alattomos, hazug és álnok *Kígyót* látta e képmutató álszentségben, a *Kígyót*, vagyis a *Gonoszt*; mindeközben pedig nem szűnt meg az igaz Istent keresni. Ám az egyetlen érvényes vallási etalon Jézus személye volt számára, s az ő szellemiségében felfogott (nem-zsidó) kereszténység.⁶²

A történelmi európaiság azonban undorral töltötte el, s az e szellemiségtől való megszabadulást tekintette elsőrendű feladatnak.⁶³ Éppezért szembefordult az európaisággal, ám azzal az európaisággal fordult szembe, amely a maga lényege szerint

már a kereszténység, azaz Jézus előtt is létezett: vagyis a humanizmus és a racionalizmus voltak az ellenségei.⁶⁴ Az inhumanizmust és az irracionalizmust éllette, hisz az előbbieket szerinte mind álságok, oly fátylai a létnek, amelyek csak a megtévesztésre jók, s elfedik a lét igazságát.⁶⁵ A szabadság az önkény, s a humanizmus karöltve a racionalizmussal korlátozza a szabadságot, gúzsba köti az önkényt, gátolja a szabad ösztönkiélést,⁶⁶ vagyis – szerinte – természetellenes, olyasmí, amitől szabadulni kell.

Nos, a fentebbiek alapján kijelenthető: Nietzsche valóban igaz keresztény volt. Am mit jelent akkor az „igaz kereszténység”? Mit jelent „igaz kereszténynek lenni”?

Természetesen épp azt, amit ő, Friedrich Nietzsche hirdetett: megszabadítani az európai szellemiséget attól, ami az „igaz kereszténységtől” idegen, vagyis a humanizmustól és a racionalizmustól. Nos, és igen: az erkőlctől is.⁶⁷

(Az európai szellemiség dichotómiája) Kitűnik itt tehát az európai szellemiség dichotómiája: kereszténység (inhumanizmus és irracionalizmus) versus antikvitás (humanizmus és racionalizmus).⁶⁸ Ez utóbbi meg gondolás éppenséggel ma is releváns. Emlékezetes az EU-alkotmány körüli vita, ti., hogy a magyar és a lengyel kormány szerint hiba volt kihagyni a kereszténységet a fő európai értékhordozó szellemiségek felsorolásából; amely utóbbiak pedig – mint ismeretes – az antikvitás, a reneszánsz és a felvilágosodás volnának.⁶⁹ E kormányok a mai napig esküsznek a kereszténység civilizációteremtő szerepére, s a nyugati civilizációt keresztény civilizációként definiálják.

„[...] Hasonlóképpen gondolkodom a keresztény kultúráról, mint Balázs Zoltán a keresztény értékekről. Ő azzal érvel, hogy a világ egésze és benne az ember: érték, hiszen a teremtés alapvető minősége a jóság. Ebben az értelemben nincsenek keresztény értékek [kiemelés tőlem: G. Z. E.] (vagyis csupán csak keresztény értékek vannak: ami érték, ami jó, ami Istentől akart, az mind belefér a kereszténységbe). [...] Amíg releváns volt a »keresztény társadalom« valamennyire a »keresztény kultúra« is az volt. Mivel a »keresztény társadalom« átmeneti történelmi képződménynek bizonyult, mely immár nem lehet a jelen mércéje – már nincsen jelen a keresztény hitrendszerral összefonódó és a kereszténységre támaszkodó struktúra, melynek jellemzői a magát kereszténynek tartó népesség számbeli túlsúlya, a kereszténység meghatározó szerepe a kultúrában (a tudásanyagban, a világértelmezésben és a magatartási kódexben), nincs már meg a vallási és a profán intézményrendszer, valamint az állam és az egyház szoros kapcsolata. Mindezek ismeretében nem lehet, vagyis már csak egészen más-képpen lehet keresztény kultúráról beszélni.

Mennyiben maradt a mai európai–amerikai kultúra keresztény? Annyiban igen, hogy a kultúra történetében a kereszténység világtörténelmi innováció volt, mely megváltoztatta a történelem menetét.

Annyiban is, hogy az elvilágiasodott (egészében már nem keresztény) világban is felbukkannak a keresztény kultúra – más változatban tovább élő – elemei, például a szolidaritásban a szeretetszolgálat (caritas), a szakszervezetben a felebaráti szeretet, a demokráciában pedig az az elv, hogy »Krisztusban nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert mindnyájan egyek vagyunk a Krisztus Jézusban.« (Galata 3,28)⁷⁰

Az mindenesetre bizonyos a fentebbi idézet alapján, hogy nem egyértelmű civilizációnk identitásának a kereszténységgel való azonosításának jogossága. Kizárólagosan e sajátlagos vallási, szakrális spiritualitással identifikálni a nyugati civilizációt általában sem jogos, de a jelenkorra vonatkoztatva pedig már végképp nem az. Ami itt iga-

zán érdekes, az az, hogy amit *ma* az *európaiság* alatt értünk, azt a *liberalizmus* vívta ki a maga teljességében anno, s gyökereit tekintve pedig egyértelműen a *prechristianus era újjászületését* jelenti –, vagyis *antichristianus spiritualitás* mint olyan.

Való igaz, hogy autentikus keresztény gondolat a valós és a jó azonosítása – és itt érdemes Ágostonra gondolnunk, aki szerint a rossz csupán léthiány, tehát minden ami van, az jó –, ámde ha kicsit is belegondolunk, e nézet kissé sántít. *Ha minden érték, akkor semmi sem érték ugyanis.*

Korábban már kifejtettem, hogy Ágoston tévedett, hiszen *a jó és a rossz minőségek mint erkölcsi értékek értelmük szerint az Istennek való egzisztenciális választ jelentik abszolút értelemben*, de a jó általában is mint olyan a *megfelelőt*, a rossz pedig a *nem-megfelelőt* jelenti. *A rossz minőségű létező eszerint éppúgy létezik, mint a jó minőségű.*

Visszatérve a civilizációs identitáshoz: az európaiság gyökere az antik triumvirátus, a görög–római–zsidó hármasság, a *christianizmus* pedig ugyan nagy mértékben van jelen az európai történelemben – különösen ami a középkort illeti – ámde *a mai értelemben vett európaiságtól lényege szerint mégis idegen szellemiséget jelent.* A lengyelek és a magyarok ezzel nincsenek tisztában, ám a nyugati politikai elit történelem- és értékszemlélete eltérő. A Giscard d’Estaing vezette bizottság mindenestre másképpen látta a dolgot.⁷¹

Úgy gondolom, hogy – túl azon a politikai megfontoláson, amely a más vallásúak, különösen a zsidók érzékenységre igyekszik tekintettel lenni –, *d’Estaingék valóban nem is látták az európaiság centrumában a kereszténységet.* Való igaz, kérdéses, hogy az ún. „*keresztény értékek*”⁷² ténylegesen a mai európai eszmeiség meghatározó értékei-e? Nos, meglátásom szerint nincsenek olyan – specifikusan a keresztény szellemiségnek tulajdonítható – értékek, amelyek *ténylegesen* meghatározóak lennének az európaiságnak abban az értelmében, ahogyan ezen eszme manapság használatos. Az európaiság *valós* értékei éppen, hogy *nem-keresztény* értékek, amelyek kifejezetten *tagadják* a kereszténységet, s a kereszténységet megelőző görög–római–zsidó⁷³ antik korból származnak. Mint fentebb már hangsúlyoztam, e fő értékek a *racionalizmus* és a *humanizmus* eszméi. E két eszme egyébiránt össze is tartozik, hiszen a *racionalizmus involválja a humanizmust* –, s ekképpen az előbbi az alapvetőbb eszmeiség.⁷⁴ Persze korábban elhangzott már, hogy *a kereszténység mint olyan a velejéig irracionálizmus*,⁷⁵ s apologeta teoretikusai elvi szinten igyekeznek ezen észszerűtlenséget *természetesként* beállítani.⁷⁶ A hegeli törekvés, amely a – Kanttal szembeszegülő – metafizikai restaurációra vállalkozott, s e projektjét – mint fentebb már nyomtatékosítottam – éppen a kereszténység szellemi reorganizációja érdekében célozta meg;⁷⁷ a maga módján éppilyen irracionálizmust jelentett.⁷⁸ Hegel célja nyilvánvalóan vallási cél volt,⁷⁹ s alapja azon *téves erkölcsi meggyőződés*, amely szerint csak *a keresztény hit szabadíthatja meg az embert eredendő gonoszától*,⁸⁰ amelyet *a szellem mint olyan szabadít rá*.⁸¹

A fentebbiekből kitűnik, hogy az európaiság Janus-arcú belső ellentétet, dichotómiát rejt magában, s ezen immanens szellemi feszültség az alapvető forrása a Nyugat spirituális instabilitásának a mai napig.

BIBLIOGRÁFIA

Önálló kötet:

- Karen Armstrong: Isten története, A judaizmus, a kereszténység és az iszlám négyezer éve, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997
- G. W. F. Hegel: A logika, Enciklopédia I. ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
- G. W. F. Hegel: A logika tudománya [*Wissenschaft der Logik*] ford. Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
- Martin Heidegger: A fenomenológia alappöblémái [Die Grundprobleme der Phänomenologie], ford. Demkó Sándor, Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001
- Martin Heidegger: Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart, GA, Band 28, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
- Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976

Tanulmány gyűjteményes kötetben:

- Martin Heidegger: Hegel
1. Die Negativität. Eine Auseinandersetzung mit Hegel aus dem Ansatz in der Negativität (1938/39, 1941)
 2. Erläuterung der „Einleitung“ zu Hegels „Phänomenologie des Geistes“ (1942)
- Gesamtausgabe III. Abteilung: Unveröffentlichte Abhandlungen Vorträge – Gedachtes, Band 68, Hegel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993
- Martin Heidegger: Utószó a mi a metafiziká?-hoz, Martin Heidegger: Útjelzők [Wegmarken], ford. Vajda Mihály, Osiris kiadó, Budapest, 2003

Periodika:

- Serge Grigoriev: Rorty, religion, and humanism (Forrás: <https://philpapers.org/rec/GRIRRA>)
- A Jézus helyét elfoglaló humanizmus tönkreteszi a keresztény identitást (Forrás: <http://www.magyarKurir.hu/hirek/ferenc-papa-jezus-helyet-elfoglalo-humanizmus-tonkreteszi-keresztény-identitast/>)
- Horváth Gergő: Nietzsche, forrás: <http://ujnautilus.info/horvath-gergo-nietzsche>
- Hermann Schmitz: Hegels Logik, Das dialektische Wahrheitsverständnis und seine Aporie (Kongressvortrag Stuttgart 1975, aus: Hegel-Studien Beiheft 17, Bonn 1977),
- Székely László: Kosmosz és Teremtő: Stephen Hawking teológiai koncepciójának bírálata, Vallás és tudomány: Manréza Szimpózium 2004, szerk. Hetesi Zsolt és Teres Ágoston, Budapest, 2005 (Forrás: <http://sz-l.web.elte.hu/OKTATAS/VALLTERM/HAWKING.htm>)
- Európa és a keresztény kultúra – két szakértő, egy téma (Forrás: https://kotoszo.blog.hu/2016/02/10/kultura_a_kereszteny_immunrendszere_vagy_az_istenkepmas_ember_muve)
- Kunszt György: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról (Forrás: http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=heidegger-nietzsche-nihilizmus-felfogasarol_743)
- Magyar Kurír: Keresztény ember nem lehet antiszemita (Forrás: <https://www.magyarKurir.hu/hirek/a-keresztény-ember-nem-lehet-antiszemita-papa-fogadta-hegyi-zsidok-vilagkongresszusa-resztvevoit>)
- F. Nietzsche: Bálványok kora (Forrás: http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=balvanyok-alkonya_730)
- UPI (Forrás: UPI, 2004. 06. 15.)
- Wikipedia (angol/német): Wikipedia – Christian values; Friedrich Nietzsche; Wille zur Macht

JEGYZETEK

- 1 Karen Armstrong: Isten története, A judaizmus, a kereszténység és az iszlám négyezer éve, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 482–483. o.
 - 2 „[...] »Ha azonban a világegyetem teljesen magában zárt, se szingularitásai, se határai nincsenek, és tökéletesen leírható egy egyesített elmélettel, akkor komoly veszély fenyegeti a Teremtő Isten szerepét.« (Hawking, id. mű: 176. o.)” (Székely László: Kosmosz és Teremtő: Stephen Hawking teológiai koncepciójának bírálata, Vallás és tudomány: Manréza Szimpózium 2004, szerk. Hetesi Zsolt és Teres Ágoston, Budapest, 2005.)
- Hawkingnak mint fizikusnak igazsága van abban, hogy az abszolútum valóban nem fizikai, hanem transzfizikai *identitás*, sőt, mint entitás még csak nem is realitás – ergo unentitás, vagy inentitás. Eszerint viszont Székely Lászlónak is igaza van – Istent valóban nem lehet természettudományos

- eszközökkel megragadni. Ugyanakkor az is igaz, hogy nem tételezhetjük azt, hogy a transzfizikainak, vagy metafizikainak semmi köze, semmi kapcsolódása nincs a fizikaihoz, hogy Istennek semmi köze a természethez. Hiszen Isten mint a természet, vagy a világmindenség, az univerzum teremtője és fenntartója valamilyen módon kapcsolatban kell, hogy álljon a φύσις-el...
- 3 Heidegger 1997: 210. o.
- 4 Serge Grigoriev: Rorty, religion, and humanism (forrás: <https://philpapers.org/rec/GRIRRA>). Eredeti szöveg: „My suggestion is that, in this respect, Rorty’s position is best construed as that of a humanist rather than a post-modernist. Ultimately, it appears that, in his view, the positive element of religion—i.e. the idea of religion as a social gospel—has been absorbed and transformed into an utopian striving which humanists associate with the ideal of democracy. Hence, in this regard, religion can be considered obsolete. Yet, without explicitly invoking the usual epistemic grounds, Rorty’s arguments for excluding religion from the public sphere remain rather thin, and an interest in reforming rather than excluding religion would have been more consistent with his general outlook.”
- 5 Ferenc pápa: A Jézus helyét elfoglaló humanizmus tönkreteszi a keresztény identitást (Forrás: <http://www.magyarokurir.hu/hirek/ferenc-papa-jezus-helyet-elfoglalo-humanizmus-tonkreteszi-keresztény-identitast/>)
- 6 Jézus.
- 7 Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 274. o.
- 8 Elég ha a kereszténynek nevezett európai civilizáció történelmére tekintünk. S ha már történelem, közhely, a humanizmus újrafelfedezése a középkori keresztény szellemiséggel részint szembeforduló reneszánsz éra idején történt meg a prechristianus antikvitás régészeti felfedezéseinek köszönhetően.
- 9 Azért mert hazug, vagy téves. *Nincs egyetemeség az emberiségen belül. Identitásharc van, s e szellemi, spirituális küzdelem centruma a vallás, a transzcendens kapcsolatteremtés eszköze volt mindig is.* Érdemes itt megemlíteni, hogy a jobbra vallásellenes-ateista extrém liberálisok is valójában *pseudohumanista-keresztény* szellemiségű tévedés áldozatai. (Ezért migránssimogatók.)
- 10 Látnivaló, hogy a katolikus egyház fő üzenete szöges ellentétben áll a Nyugat szellemiségével, ahol éppen ellenkezőképpen áll a dolog; az ember (mint konkrét egyén) a legfőbb érték, és a humanizmus a legértékesebb eszméiség. Aki tehát embertársában, mint emberi egyénben a legfőbb értéket látja, az az a humanista, aki tagadja a keresztény identitást – mint a pápa fogalmazott.
- 11 Ez a kereszténység igazi üzenete, „örömhíre” valóban... Az embertelen ember (Übermensch) a „valódi, igaz ember” a christianizmus szerint.
- 12 Mint Jézus maga mondja: ez a „tökéletesség” – amit az ő személye reprezentál – *erkölcsi cél* kell legyen.
- 13 A valódi ember tehát úgy viszonyul a „valódi” emberhez, mint a tökéletlen a tökéleteshez – így a pápa.
- 14 „Istenre nézve nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értéké emelik. Mert ez a csapás nem azoktól jön, akik nem hisznek istenben, hanem egyenesen a hívőktől és azoktól a teológusoktól, akik minden létezők leglétezőbbjeként beszélnek róla, bár soha nem jut eszükbe, hogy magára a létre gondoljanak, és hogy közben erre rádöbbenjenek; ez a gondolkodás, és a beszéd a hit szempontjából nézve éppenséggel istenkáromlás.» (Martin Heidegger: Holzwege. Id. kiad. 203. l.)” (Suki Béla: Martin Heidegger filozófiájának alapkérdései, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 274. o.)
- 15 Ez igaz. Világiasság – vagyis természetesség és életigenlés; szemben a keresztény hit természetellenességével és élettágadásával. E világiasság a világra – a „Való Világra” – koncentrált. Ekképpen *eltávolodik az életidegen vallástól* – s ez persze nem tetszik az egyháznak. Más kérdés, hogy a szimpla ateizmus nem megoldás és káros is lehet, amennyiben átfogó ideológiával párosul. Lásd: *totalitarianizmusok*.
- 16 „Istenre nézve nem az a legkeményebb csapás, hogy kimutatható egzisztenciájának bizonyíthatatlan volta, hanem az, hogy a valóságosnak tartott istent legfelsőbb értéké emelik. [...]»” (Suki 1976: 274. o.)
- A fentebbiek alapján tehát éppen azért, mert ebből ered a kereszténység mélységes in- vagy éppen antihumanizmusa. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy Grigoriev vallásreformáció alatt a kereszténység és a humanizmus összebékítésére gondolt, s ehelyütt releváns Heidegger gondja a keresztény istenképpel – amely utóbbi egyébként általában is problematikus a tudomány számára, mint Einstein fogalmazott.
- 17 Isten a „valódi embernek” tekinteni mindenképpen gyalázat és blaszfémia. Az is nyilvánvaló, hogy Heidegger számára Isten „legfelsőbb értéké emelése” a „legkeményebb csapás” Isten számára; valamint ahelyett, hogy „minden létezők leglétezőbbjeként” gondolnak Istenre, inkább a „létre” kellene gondolniuk. A fentebbiekből következik, hogy 1. Isten nem lehet a legfelsőbb érték, 2. nem lehet minden létezők leglétezőbbje sem.
- 18 A lét számára ugyanakkor mégsem „Isten és nem világalap”, hanem a „kezdeti φύσις” – a természet létének mintegy kezdőpontja. Nyilvánvaló, hogy Heidegger nem tudta aláírni, hogy a tudomány megtűrheti a keresztény istenképzetet; ugyan-

- akkor haláláig benne maradt a szkepszis, illetve a remény, hogy a Teremtő valahogyan mégis magyarázható lehet.
- Mint Suki írja, Heidegger ateista volt, ám misztikus létfogalma mégis egy sajátlagos istenfogalommal lényegült át, amely mindinkább alkalmassá vált teológiai használatra.
- „[...] A *Lét és időben* kifejtett koncepcióhoz képest, amelyben a filozófus nem hagyott helyet Isten számára – bár a lét misztifikált fogalma implicite már akkor is magába foglalta Istent –, későbbi műveiben fokozatosan közeledik egy sajátos vallási misztikához. Ez a közeledés objektív elmondottakhoz viszonyítva lényegesen újat már nem mond, pusztán a »lét« fogalmának egyes aspektusait változtatja oly módon, hogy ez a fogalom mindinkább alkalmassá válik a teológiai használatra, mindinkább egy sajátos istenfogalommal lényegül.” (Suki 1976: 277–280. o.)
- 19 Vö. 1. o.
- 20 A „kezdeti φύσις” az abszolút semmiként sokáig nem tűnt összeegyeztethetőnek az istenfogalommal Heidegger számára – halála előtt azonban ez is megváltozott.
- 21 „Amit Hegel »létnek« (és lényegnek) nevez, azt mi »tárgyiságnak« határozzuk meg: Hegelnek ezen megjelölése sem véletlen, hanem *A metafizika átváltoztatása* [Die Überführung der Metaphysik] és ugyanannak kanti karaktere által meghatározott [...]” (Heidegger 1993: 50. o.)
- 22 Az evidencia – Hegel számára is –, hogy az abszolútum: 1. az abszolút szubjektum, 2. az abszolút identitás, 3. az abszolút valóság (lét).
- 23 Ez a meghatározás itt azt jelenti, hogy a végtelenség nem valamiféle szimbolikus, tulajdonság-értelemben van véve Istent illetően, mint mondjuk a keresztény felfogás esetében, hogy pl. Isten végtelenül bölcs, ill. jó – hanem a *végtelenség Isten tulajdonképpeni identitása. Az abszolútum tehát maga a végtelenség mint olyan.*
- 24 *A feltétlen nem-tárgyiság a ’meghatározatlan közvetlen’.* Épp ezért Hegel az abszolútum tulajdonkép(p)eniségét önnön *máslétéként* határozza meg – ám ugyanekkor Hegel *tevésen azonosítja az abszolút semmit a pusztá ürességgel*, hiszen az *üresség a tartalom nélküli forma*, ám mint ilyen – formaként – *meghatározottság, valami*, vagyis nem azonos a *nem-valamiség* (nem-tárgyiság) *feltételenségével*. Ez utóbbi mint az *identitás feltételensége* adott tehát, s ekképpen
- a *szubjektivitásnak is feltételensége*. Itt lehet tehát megfogni Hegelt.
- 25 „Így teszi komollyá Hegel az abszolútumot és az abszolút megismerést. Meg akar szabadulni a még egyoldalú szubsztanciától, legyen az akár az én, akár a természet; ám nyilvánvaló, hogy e kettő abszolút azonossága nem tünteti el őket, különben az abszolútum semmi volna mint minden szembenállás megszüntetése [Aufhebung] a pusztá megsemmisítés értelmében – az abszolút éjszaka, amelyben minden tehén fekete –, hanem ez megszüntetés [Aufheben] a háromszoros jelentésben, amely Hegelnél itt már világossá lesz: 1. eltávolítás – tollere, 2. megőrzés – conservare, 3. felemelés – elevare. – (Az abszolút identitás nem az abszolút indifferencia, hanem a meghatározottság totalitása.)” (Heidegger 1997: 198–199. o., a szerző ford.)
- Kérdés, hogy e hegeli „megszabadulás” valóban „komollyá” tette-e az „abszolút megismerést”? Mint már számos alkalommal kiderülhetett a kedves olvasó számára, én a magam részéről nem osztom e meggyőződést. Olybá tűnik viszont, hogy Heidegger igen. A heideggeri létfogalom – a *(kezdeti) φύσις* – tulajdonképpen ugyanaz, mint Hegel *Abszolút Szelleme*, hiszen éppúgy az *Egyetlen Létezőként* értelmezi; minthogy minden bizonytalanságot elkerülte Heidegger figyelmét, hogy a mindenségként felfogott *(kezdeti) φύσις* éppúgy létező, mint egy egyedi létező – már a *létezőség* értelmében. Ekképpen viszont ontológiailag *indifferens* identitás.
- 26 Vö. uo.
- 27 „[...] Ahelyett, hogy az üres élelemjűség ilyen elhamarkodottságával itélünk, és a Semmi rejtélyes többértelműségét feladnánk, készenlétben kell állnunk arra, hogy a Semmiben annak tágasságát tapasztaljuk meg, ami minden létező számára biztosítja, hogy van. Ez pedig maga a lét.” (Martin Heidegger: *Utószó a mi a metafiziká?-hoz*, Martin Heidegger: *Útjelzők* [Wegmarken], ford. Vajda Mihály, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 107–108. o.)
- Heideggernek e megállapítása Hegel-kritikaként is felfogható, hiszen Hegel eléggé szimplán kezeli a „semmi” fogalmát. Heidegger ugyanakkor egzisztencialista eszközökkel próbálta lét és semmi azonosságát feltárni – miközben *nem ugyanarról a fogalomról beszél, mint Hegel.*
- 28 E megállapításom szemben áll a heideggeri tételezéssel, amely szerint a lét nem hagyja magát tárgyilag elő- és elénk állítani. Az ugyanis valamiért elkerülte Heidegger figyelmét, hogy a ’lényeg’ fogalmában azonos a lét (mint meghatározott lét) és a létező. *A lét csak mint a meghatározatlan közvetlenség differens a létezőtől.*
- 29 Vö. előző lj. Heidegger elfogadja a hegeli érvelést itt: a lét mint „meghatározatlan közvetlen” *pusztá látszat*, üresség, „*a pusztá megsemmisítés*

- értelmében*”. Mindketten tévednek itt, s e tévedésük döntő jelentőségű.
- 30 Vö. 24. lj.
- 31 „A lényegiség és a létezés között fennálló különbség a teremtetett létezőben pusztán *fogalmi* különbség. [...] Suárez kijelenti: [...] a valóságosan magában nem különböztethetők meg realiter lényegiséget és valóságot, noha absztrakt módon a lényegiséget mint tiszta lehetőséget elgondolhatom, és aztán rögzíthetők egy nemlétező, nem egzisztáló és egy egzisztáló közötti különbséget.” (Heidegger 2001: 121. o.)
- 32 Heidegger 2001: 110. o.
- 33 „Amit mi létnek [Sein] nevezünk, a nyugati filozófia kezdete szerint, az Hegel számára valóságot [Wirklichkeit] jelent; és ezen megnevezés nem véletlenszerű, hanem Arisztotelész által – a kezdett első végekor – előzetesen meghatározott: *ενεργεια – εντελεχεια*.” (Heidegger 1993: 50. o.)
- 34 „»A tiszta lét és tiszta semmi tehát ugyanaz.« Hegelnek ez a mondata (*A logika tudománya* I. rész. Bp. 1979. 58. o.) helytálló. Lét és Semmi összetartoznak, de nem azért, mert megegyeznek – a hegeli gondolkodás-fogalom felől tekintve – a maguk meghatározatlanságában és közvetlenségében, hanem mert a lét lényegében véges és csak a Semmibe beletartott jelenvalólét transzcendenciájában nyilvánul meg.” (Heidegger 1994: 30. o.)
- A heideggeri idézetből nyilvánvaló lesz, hogy Heidegger – *Kant alapján – nem észrevételezi a létfogalom eredendő dichotómiáját*. Itt mindenestre kérdéses, hogy miért nem vizsgálódott tovább. Vajon szerinte mire gondolt Hegel, amikor az *absztrakt* létről írt?...
- 35 „Azt, hogy a lét mint amaz egyszerű, közvetlen a tökéletes absztrakciónak eredménye, tehát már ezért elvont negativitás, semmi, figyelmen kívül hagyja a tudomány, amely önmagán belül, kifejezetten a *lényegből* kiindulva, amaz egyoldalú *közvetlenséget* mint közvetettet fogja bemutatni, ahol a lét mint egzisztencia és e lét közvetítője, az alap, *tételezve* van.” (Hegel 1979: 75. o.)
- 36 Hermann Schmitz: Hegels Logik, Das dialektische Wahrheitsverständnis und seine Aporie (Kongreßvortrag Stuttgart 1975, aus: Hegel-Studien Beiheft 17, Bonn 1977), 24. o.
- 37 Anno Benedek pápa felvetésére, miszerint az egyháznak nagyobb szerepet kellene kapnia a politikában (vagyis a hatalomban) a nyugat-európai politikai elit részéről az volt a válasz, hogy emlékszünk rá, mi volt a közép- és újkorban, s nem kérünk belőle...
- 38 Ezek – mint Nietzsche írja – adott esetben keresztényibbek lehetnek a formálisán hívők spiritualitásánál is. A látszólagos ellentmondás oka az, hogy – mint a törzsszövegben jeleztem – az adott szellemi közösség természetes spiritualitása valamiféle natív adottság, *kvázi kiirthatatlan lét*.
- E szellemiség mint *gondolkodássémák struktúrája* is jelen van az adott közösségben, s ekképpen egyfajta *automatizmusként* determinálja az ideológikus gondolkodást.
- 39 Itt a „*természetes*” jelzőn van a hangsúly, s ez valami olyasmi, amit Heidegger „*preexplicit létmegértésként*” definiál – hiszen ez utóbbi mindig metafizikailag és etikailag történik.
- 40 E létértelmezés kétségkívül valami specifikum, ez aligha vitatható. Ferenc pápa a „keresztény identitásról” beszélt – a fentebb tőle idézettek szerint –, s ezen identitás az alapja e létmegértés sajátlagosságának.
- 41 Ez utóbbit nevezi Nietzsche nihilizmusnak ugyebár.
- 42 Ez utóbbi megfontolás döntően politikailag motivált, bár kétségtelen az is, hogy – főként a katolikus egyház részéről – van szándék a judaizmushoz való ideológiai közeledésre is.
- 43 „Sajnos még ma is jelen van az antiszemitizmus érzése – figyelmeztetett a pápa; s miként már többször emlékeztetett, ismét leszögezte: »A keresztény ember nem lehet antiszemita! Közösek a gyökereink. A hit és az élet ellentmondása lenne. Közös hivatásunk, hogy elkötelezzük magunkat az antiszemitizmus ellen.« Utalt a zsidók és a katolikusok közötti barátság fontosságára, kiemelve, hogy ez a barátság az üdvösség történetében gyökerezik és a kölcsönös figyelemben valósul meg.” (Forrás: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/a-keresztény-nem-lehet-antiszemita-papa-fogadta-hegyi-zsidok-vilagkongresszusa-reszteveit>)
- 44 „Közösek a gyökereink. A hit és az élet ellentmondása lenne.” A gyökér közös, és igaz. *De ez a gyökér el van vágva*. Nem az antiszemitizmus/antijudaizmus mond ellent a keresztény hitnek, hanem a keresztény hit mond ellent a judaizmusnak.
- 45 Kunszt: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról. Uo.
- 46 Ami azt is jelenti, hogy egy „új értelemben vett metafizika”, a „*végeesség metafizikája*” valami egészen más és feltétlenül pozitív lenne szerinte.
- 48 E szellemiség a hegeli metafizika gyökere és alapja, s a preszokratikus Parmenidesszel kezdődött („csak a létező van, a semmi pedig nincs”), majd pedig Platónnal folytatódott (kategória- és ideatan). Hegel mindkét ókori filozófusra pregnánsan hivatkozik a *Logikában*. Ezen ógörög bölcséleti szellemiségnek a kereszténységgel való rokonsága leginkább Istennek *szellemként* való meghatározása kapcsán tűnik ki.
- E spiritualitás elfeledkezett tehát a 'létről' – ami azt jelenti, hogy nem ismeri a létkérdést, vagyis nem ismeri fel problémaként Istennek *ens realissimumként* való felfogását, mint a differencia felismerése elmulasztásának problémáját. Ezáltal pedig *blaszfémiát követ el a*

- vallás, s nihilistává, azaz *'üresség-hívővé'* lesz. Ez utóbbi pedig értékrelativizmust involvál.
- 50 Forrás: <http://ujnautilus.info/horvath-gergo-nietzsche>
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 „Mi, jó európaiak! Mi tüntet ki bennünket a hazák jó fiaival szemben? – Először is: ateisták és immoralisták vagyunk, ám jelenleg támogatjuk a cordaösztrönök vallásait és moráljait: ezek ugyanis olyanfajta embert készítenek elő, aki egyszer okvetlenül a mi kezünkbe kerül, akinek mindenképpen a mi kezünkre lesz szüksége.” (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche, Wille zur Macht, 132.)
- 54 „Ma, amikor ellenkező irányba indulunk, nevezetesen, hogy mi, immoralisták először is minden erőnkkel ki akarjuk iktatni megint a bűnösségfogalmat és a büntetésfogalmat a világból, s ezektől megtisztítani kívánjuk a pszichológiát, a történelmet, a természetet, a társadalmi intézményeket és szankciókat, ma a mi szemünkben nincs radikálisabb ellenség, mint a teológusnép, mely is folytatná egyre az »erkölcsi világrend« elvének alkalmazását, fertőznék tovább az (élet)alakulást »büntetéssel«, »bűnösséggel«. A kereszténység a hóhér metafizikája...” (F. Nietzsche: Bálványok alkonya, forrás: http://exsymposion.hu/index.php?tid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=balvanyok-alkonya_730)
- 55 Kunszt: i. m.
- 56 Az erkölcs Nietzsche szerint csak arra jó, hogy a gyengék, az életképtelenek életben maradjanak. Am ezáltal gyengítik a társadalmat – így a megoldás az erkölcsiség elvetése.
- 57 Nietzsche az *intézményes* vallással – vagyis istenhittel – és erkölcsiséggel fordult szembe. Az ő nézete szerint az *élettagadó* – vagyis természetellenes – szellemiséggel. *Amit igazán tagad a kereszténységben az a – megint csak a nietzschei olvasat szerint – farizeus zsidó szellemiség, amely szemben áll Jézussal.*
- 58 Vö. előző lj.
- 59 A „*vissza Jézushoz!*” volt a jelszava valójában.
- 60 „[...] De hiába a nietzschei életigenlés a kereszténység és az aszketikus pap nemet mondasával szemben, Nietzsche papjában szintén aszketikus alkat! Rüdiger Safranski teszi fel a kérdést: »De vajon az igazság akarása, amely szembefordul azzal, amire az élet magától törekszik, a jótékony illúziókkal és az életre nézve oly előnyös horizontkorlátozással, az igazságnak ez az akarása nem olyan aszketikus szellem-e maga is, amely belehasít az életbe?« [...] »És itt térek vissza problémámhoz, a mi problémánkhoz, ó, ismeretlen barátaim (mert nem tudok még róla, hogy barátaim lennének): mi volna az értelme egész életünknek, ha nem az, hogy az igazság akarása bennünk problémaként tudatosult?«” (Horváth Gergő: Nietzsche és a kereszténység, forrás: <http://ujnautilus.info/horvath-gergo-nietzsche>)
- Nietzsche igazságkeresése specifikus és ellentmondásos tehát több értelemben is. *Nietzsche az ellensége akar lenni az igazságnak*, zsidó-keresztény (és nem igaz-keresztény) életellenességként határozván meg azt; ám eközben maga sem szűnik meg igazságkeresőnek lenni. Látnivaló, hogy maga az igazságfogalom mint olyan értelmezése is problémaként tűnik fel számára.
- 61 Sok Nietzsche-nél az ellentmondás, ám mégis van *valamiféle* rendszer gondolkodásában; csupán nehéz kibogozni a szálakat.
- 62 „[...] A tanítványok ekkor adták a gyűlölködő mondatokat Krisztus szájába, s Nietzsche szerint ez volt az a pont, amikor a Megváltóból teológus lett. A tanítványok bosszúból azért, hogy Megváltójukat elveszítették, minden mértéket meghaladóan magasba emelték őt. Ezáltal szakadtak el tőle végtelenen: »... pontosan úgy, ahogyan annak idején a zsidók, az ellenségeik iránti bosszúból, Istenüket elválasztották maguktól, s a magasba emelték. Az Egy Isten s Isten Egyszülött Fia: mindkettő a *ressentiment* terméke.«
- Nietzsche szerint abszurd problémát szül az a kérdés, hogy az Isten miért engedhette meg ezt. Véleménye szerint ezen a ponton már a kérdés-feltevésben megpecsételődött a kereszténység további sorsa, hiszen a magyarázat Jézus a bűnök fejébeni, engesztelő halálában rejtett. Ez Nietzsche szemében egyet jelent a legvisszavetettebb és legbarbárabb áldozattal, mégpedig az ártatlan feláldozásával:
- Micsoda irtózatos pogányság! – Jézus ugyanis magát a »bűn« fogalmát szüntette meg – elutasított mindennemű szakadékok Isten és ember között, s saját »örömhíreként« élte Isten és ember egységét... S nem úgy mint előjogot!
- Ettől kezdve a Megváltó típusába fokozatosan belehatol az Ítéletről s a feltámadásról szóló tan, mellyel az »üdvösség« egész fogalma, az Evangélium teljes és egyedüli realitása semmivé foszlik – mégpedig egy halál utáni állapot kedvéért!” (Uo.)
- 63 E szellemiség a „pogány”, antik Róma szellemisége, a Fény szellemisége, amely köröit a barbár, kegyetlen erőszak sötétsége honolt. Ám Nietzsche az anyatejjel szívta magába – neveltségének köszönhetően – az antik Róma keresztényi gyűlöletét, s ami később filozófiáját meghatározta, az éppen az e gyűlölet igazolására irányuló elszánt törekvés volt. Mi volt akkor Nietzsche, ha nem vallási apologeta...?
- 64 Az ógörög, latin (római) és zsidó antikvitás, a kultúrnépek virágzásának kora, a *Birodalom* kora kiválóan fémjelvezhető e két fogalommal: *humanizmus* és *racionálizmus*. Nietzsche gyűlölte e *birodalmi szellemiséget*, mert úgy vélte, hogy *élet- és szabadságellenes*.

- 65 Vö. előző lj.
- 66 Vagyis, mint apollóni szellemiség a dionüszoszi érvényesülését gátolja.
- 67 „Micsoda irtózatot pogányság! – Jézus ugyanis magát a »bűn« fogalmát szüntette meg – elutasított mindennemű szakadékot Isten és ember között, s saját »örömhíreként« élte Isten és ember egységét...” (Vö. 62. lj.) *A bűn megszüntetése az erkölcs felszámolását jelentette.* Ezt hozta el Jézus és a kereszténység. Az „örömhír” pedig, mint az Isten és ember közötti szakadék áthidalása a *Démon hazugsága volt, ki hamisan szólt az Úr nevében – ekképpen az egység a Sátán és az ember között teremtődött meg.*
- 68 Ráció és morál – e szavak voltak az igaz római számára a legfontosabbak, és igen, a humanizmus is. Annál is inkább, hiszen az utóbbi elv következik az előbbi eszméből. Az *'emberevlűség'* ui. feltételezi azon hitet, miszerint a humanista számára az emberi ész és *erkölcs* jelentik a legfőbb elveket, s így az ember nincs kiszolgáltatva a lélek vallási elkötelezettségéből származó kiszámíthatatlan érzelmiségének gondolkodása és cselekvése során –, ekképpen *az ember mint egyén, individuum vált a legfőbb értéké.* Nyilvánvaló, hogy mennyire éles itt az opozíció az álságos christianista szellemiséggel.
- 69 Nyilvánvaló számomra, hogy a konstitúció itt egyrészt politikailag motivált, ti., hogy az „EU nem keresztény klub”, s itt különösen a zsidóság érzékenységre gondoltak szerintem; másrészt pedig feltételezésem szerint – legalábbis a franciák – tényleg így is gondolták a dolgot.
- 70 Európa és a keresztény kultúra – két szakértő, egy téma (Forrás: https://kotoszo.blog.hu/2016/02/10/kultura_a_kozosseg_immunrendszere_vagy_az_istenkepzes_ember_muve)
- 71 „Az Európai Unió elvetette néhány tagállam azon kérését, hogy ismerje el a kereszténységet új alkotmányában. Hét nemzet, többek között Olaszország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság, arra buzdította az EU-t, hogy utaljon »Európa keresztény gyökereire« és kerüljön kifejezetten említésre a kereszténység és Isten az aktuális alkotmányban. A Vatikán éppígy világossá tette, hogy a kereszténységre való utalást akarja az alkotmányban. Akárhogy is, a Zsidó Távirati Ügynökség kedden arról tudósított, hogy az ír miniszterelnök Bertie Ahern döntése szerint nem ajánlja hétfőn a kereszténység említését. A korábbi francia elnök, Valéry Giscard d'Estaing eredetileg az alkotmány egy olyan fogalmazványával készült, amely pusztán Európa „kulturális, vallási és humanista” tradícióira hivatkozik. A végső szöveg a hét végén készült el, de formális elfogadásához az államfők aláírására lesz szükség.” (Forrás: UPI, 2004. 06. 15.)
- 72 „A keresztény értékek történelmileg Jézus Krisztus tanításaiból származnak és a keresztények tanították azokat mindvégig a vallás történetében. [...] Az Újtestamentum tanítása, benne Jézus bibliai tanításai: 1. Isten és a felebarátok szeretete, 2. hűség a házasságban, 3. a világi javakról való lemondás, 4. a bosszúról való lemondás, 5. a bűnök megbocsátása, 6. feltétlen szeretet.” (Forrás: Wikipedia – Christian values)
- 73 Az antikvitás értékvilága tehát hármasság és nem pedig *kettősség* – ebből következően a *zsidó érték nem-keresztény érték* és a nem-keresztény antikvitáshoz tartozik.
- 74 Itt rejtőzik a különbség a valódi és a pszeudohumanizmus között: az igaz emberelvlűséget az észszerű gondolkodás generálja, s így a *racionalizmus által az ember felfedezi az individualizmust – amely utóbbi az autentikus humanizmus gyökere.*
- 75 A kereszténység közvetlenül tagadja a ratio-t, mondván, hogy csak a lélek számít.
- 76 Pl. a Szentháromságra azt mondják, hogy értelme ún. *hittitok.*
- 77 Hegel tudta, hogy *autentikus*, tehát tudományosan *plauzibilis* metafizika nélkül a keresztény religio bizonytalan lábakon áll.
- 78 Mint Popper írja, Hegel, bármily sokat is papolt az észszerűségről, a végén mégis irracionálisban végezte. A hegeli irracionalizmus a keresztény hitvédelem kapcsán persze szükségszerű is volt, ám közvetlen alapja mégis azon téves meggyőződés volt, miszerint „*a valóság értelmén túli*”.
- 79 A hegeli filozófia vallási filozófia, hiszen a metafizika mint a *Logika* az isteni szellem ábrázolása, s az anyagi valóság nem más, mint az isteni abszolút tudat gondolattartalmának pusztá látszása, tünékeny káprázata.
- 80 Merthogy Jézus a feltétlen szeretetet hirdette. Kissé naiv.
- 81 Hegel írja, hogy a szellem *lényegében* rejlik a gonoszság.

„Évszázados szokásai vannak az éjjelizenének” A szórakoztató zene Krúdy és kortársai prózájában

„magyar-búcsúztató, testvéri magyar te,
süllyedő világban utolsó, legelső
cigány”

Kosztolányi Dezső: *Krúdy Gyula* (1924)

A húszas években a magyar nagyvárosokban is megjelent a *jazzband*, a hölgyek és urak shimmyt táncoltak, majd charlestont, és mindennek a betetőzése a még erotikusabb, egyesek szerint a még közönségesebb black bottom volt. A táncmánia intenzitása még a táncolókat magukat is meglepte, de még jobban a társadalomnak azt a részét, amelyik kimaradt belőle, illetve a vele bekövetkezett ízlés- és szemléletváltásból. A cigányzenekar kezdett kiszorulni a kávéházakból, a szállodák báltermeiből, sőt a harmincas években már az éttermekből és fürdőkből is. Hogyan ábrázolta félmúltra irányuló nézőpontjából Krúdy ezt a jelenségekört, amelyet több kortársa is tematizált? Milyen társadalmi mozgások és esztétikai értékek kötődtek a régi és az új szórakoztató zenéhez Krúdyn kívül Herczeg Ferenc, Szini Gyula, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső és Kellér Andor 1927 és 1932 között megjelent prózai munkáiban? Hogyan érzékelték az újságírói tevékenységet is folytató szépíróink a paradigmaváltást a kultúra terén, érzékelték-e egyáltalán azt, hogy ezek a tömegkultúra elterjedésének első jelei?

Felesleges volna itt a tömeg- és popkultúra, illetve -zene fogalmát alaposan körüljárnom, de elkerülhetetlennek gondolom bizonyos mértékű tisztázását akkor is, ha Krúdy felől nézve kicsit anakronosztikusnak tűnik. A nemzetközi szakirodalom szóhasználatához magyarul a szórakoztatózene áll legközelebb. A kulturális tanulmányoknak a popkultúrát gombostűre tűző része számára Roy Shuker úgy foglalta össze a populáris zene mindig is nehezen behatárolható fogalmát, hogy ez a zene a hétköznapi embereknek szól, és ehhez egy 1855-ös brit gyűjteményt hivatkozik, bár a fogalom csak az 1930-as évektől terjedt el szélesebb körben.¹ Tanulmányom címében Krúdyt hivatkozom, akinek szórakoztatózene-fogalmát nagyjából megfeleltethetőnek gondolom az azóta az angolszász szóhasználat nyomán többet használt popkultúra fogalmával. Pontosabb distinkcióra akkor lesz szükség, amikor Krúdy és kortársai azzal szembesülnek, hogy az általuk ismert szórakoztató zene kezd eltűnni.²

(*Krúdy szórakoztatózenei utalásai*) A saját szokásaira kényesen ügyelő Krúdy és a sokak által lármásnak tartott jazz útjai legfeljebb csak a rádióban keresztezték egymást, amikor az író egy-egy felolvasása után Budapest tánczenét közvetített. Találkozhattak volna éppen a Szigeten is, de az éjszakai lármára csak Szomorj panaszkodott a *Színházi Életemben*.³ Krúdy Gyula éjszakai természetesen nem a *barban*, még ékezet nélkül írva, hanem a kávéházakban, vendéglőkben zajlottak. A Kékmacskában, ahol egyszer például Kósa Feri úr leüttött egy négert, mert megsértett két táncosnőt. Ezen az a moszkvai színésznő habarodott fel leginkább, aki közölte a szállodaportással, hogy ő Kósa Ferencné szeretne lenni, amennyiben ez lehetséges. Persze felháborodva azon volt, hogy egy úriembert felelősségre lehet vonni pusztán azért, mert egy négert leüttött. A *Váci utcai szép*

napok ciklus egy részletét parafrázeáltam tiszteletlenül és elméletileg kifogásolhatóan, de csak azért, hogy felidézsem: Krúdy modern és ironikus anélkül is, hogy a modern élet kelléktárát vonultatná fel írásaiban.⁴ Figurái számára az éjszakai élet zenéje változatlan, márpedig ezt a cigányzenekar szolgáltatja, akár helyben, akár vonulva, a szerenádhoz:

„Évszázados szokásai vannak az éjjelizenének, amelyet se a megrendelők, se a hangászok nem felejtnek. A nagybögősnek mindig hátul kell menni, a primásnak dideregni az esetleges kutyák miatt, még a megrendelőnek félrecsapott kalappal kell a csapat élén haladni. Most ketten is voltak a megrendelők, akik a csapat élén haladtak a jó mély hóban és a holdvilág alatt az ablakok mentén, ahonnan, isten tudná miért, mindig kipillant valaki, amikor éjjelzene készülődik a városban.”⁵

Budapesten megtörtént az is, hogy a szerenádózó menetnek nem a megrendelő, hanem maga a primás állt az élére, egyszerre több is. Több száz cigányzenész vonult fel 1927-ben a méltóságos Scitovszky Béla belügyminiszter lakása elé, hogy szerenáddal adjon nyomatékot előterjesztésének, hogy törvényes intézkedést kérnek az idegen invázió, azaz a jazzband ellenében és a magyar zenészek érdekében.⁶

Krúdy prózájában, hogy az eredeti kérdésfeltevésennél maradjak, azért nem csak primással találkozhatunk, és nem csak vidékies környezetben.⁷ *Az óbudai karnagy* című, 1931-es novella hőse, Carmen dohánygyári munkáslány, szüleivel él.⁸ De megszökik, és egy olyan gitárost visz magával, aki a temetőbe kéri a randevút. Most az óbudai vendéglőket járják ketten, Carmen énekel, a gitáros kíséri, így lett karnagy, házasság révén, az öreg gitárosból. Krúdy a novella végén kimerevíti a képet: a Koronában éjfélig tartott a tánc. Ez az idősíkokat egybenyitó befejezés olyan, mintha Krúdy nem tonikán zárna, hanem állva hagyná a szöveget a dominánsan. Krúdy asztalánál gitározó énekesnőt hallgatott Dutka Akos is, igaz, nem itt, Óbudán, hanem a Tabánban, a Mélypincében: a tulajdonos, Poldi bácsi lánya „szépen gitározott és odaállt rendesen Krúdy asztala mellé s halkán, szordínósan régi avasi nótákat pengetett”. Dutka szerint egyenesen ez volt az igazi Krúdy-muzsika.⁹ „Arról egyelőre nincs tudomásunk, miféle muzsika szól ezen a gitáron” – jegyzi meg erről Loch Gergely zenetörténész.¹⁰

Krúdy elbeszélésében Pesten lakott egy fuvalás, Szénfi, akinek családja és polgári élete van, de lehet, hogy csak volna.¹¹ Az elbeszélésben nem halljuk őt zenélni, így nem derül ki, hogy milyen zenét szólaltatott meg régen. Néma haláltánc az övé, amikor végiglátogatja a titkos szeretőit, mindegyiknek szerelmet vall és az elbeszélés végén a térdén eltöri a fuvalát. Szénfi, valamint az ilyen típusú Krúdy-hősök tévesztenek, elszólják magukat, kudarcot vallanak és be is látják ezt, szimbólumaik pedig feltárják a mögöttest, a tudattalant.

Krúdy beszédmódja a nem fikciós kiindulópontból született cikkeiben is hasonló: hogy itt áll a jelenben, pontosan tudja, hol van, konstatálja, hogy mennyi minden megváltozott. Sőt éppen a múltat veszi szemügyre, tekintetével életben tartja, készít leltárt, számba veszi a veszteségeket és énekel róluk – mindig elégikusan. De azt nem hiszi, hogy az idő kerekét vissza lehet forgatni. A „Szeretni kell tudni a nótának, mint a lánynak” című nagy, kettős primásportréját egy 1930-as karácsonyi újságmellékletben a következőképpen zárja: „Úgy se kell a magyar nóta.”¹² Két évvel korábbi írásában, amikor a mulatozás egyik nagy legendájának, Baich Péter hadnagynak állít emléket, minden illúzióval leszámol, ami a régi szórakozási forma életben tartásával kapcsolatosan még felmerülhet: „Lehet, hogy még terem Magyarországon »mulatós-gyerek«, Isten ments’, hogy kivessze ez a kedves fajta, aki nélkül bizony nem sokat ér az élet, de a Baich Péterek, Esterházy Pálok, a Braganzák kora jódarab ideig nem tér vissza, akár mint sópánkodunk is.”¹³

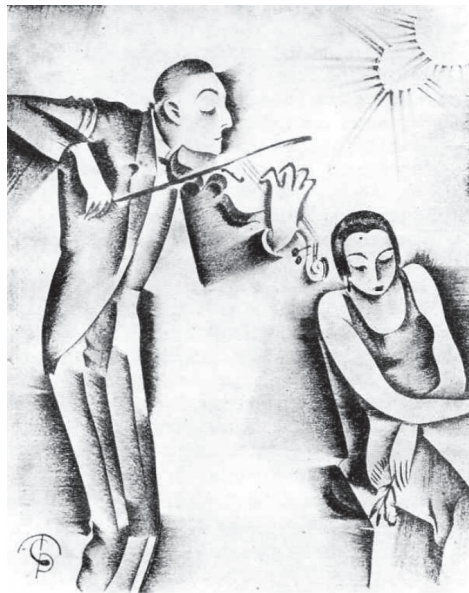
(*A kortársak perspektívája*) A sopánkodók közé bizvást besorolhatjuk Kosztolányi cigányát is, az *Alakok* című, a riportázs és a tárcanovella műfaját ugyancsak maradandóan ötvöző gyűjteményéből, 1929-ből.

„Csak az a jazz-band ne volna. A mulatókban, ahol azelőtt 17-18 tagú banda működött, ma mindenütt néger-zenekar van. Ezért annyi a földönfutó, facér cigány. Magyarország nem védekezik, mint például Németország. Tavaly Hamburgba szerződést kaptam. Már útrakészen álltam, akkor értesítettek, hogy a német zenészsövetség nem adta meg a letelepedési engedélyt, mert elvinném a helyet az ő zenészeiktől.”¹⁴

A budai kertvendéglőben a cigányzenész patrónusainak közbenjárásáért folyamodik, hogy tiltsák ki a jazzbandet, egybehangzóan azzal a sokfelé ágazó, de egységes narratívával, amely a korabeli újságokban két évtizeden át napi szinten felbukkant. (1. kép)

Az *Alakok* között Kosztolányi szerepeltet egy táncanárt is. (2. kép) A bevezetőben a húsz-

szas évek eleji shimmyt emlegettem, és szó került a húszas évek közepi charlestonra is, de 1929-ben már mást hall a tánciskolába látogató riporter Kosztolányi könyvében: „Black bottom! Gramofónláрма! A nagy táncteremben a táncmester a legújabb táncot próbálja ki egy kamaszfürtös, csinos szőke leánnyal.”¹⁵ A meglepődött riporter, Kosztolányi alteregója meg is kérdezi a tánc mestert, hogy egyáltalán tetszik-e ez neki. A válasz olyan frappáns, mintha azt is Kosztolányi adta volna: „Táncmesternek és szabónak nincs joga dacolni a divattal.”¹⁶ A riporter megtudja, hogy a legújabb tánc, amely a foxtrott és a csárdás erényeit próbálja egyesíteni, Budapest néven tör sikerre, és a táncmester reményei szerint talán még a jazz divatával is szembeszállhat. „Ha szerencsénk van és elfogadja a nyugateurópai ízlés, akkor megtörténhetik, hogy Párizsban, Londonban, Rómában nemsokára »budapest«-eznek s leverjük még a diadalmas négereket is.”¹⁷ Pesze ez hiú ábránd, érzékelteti a sorok között az elbeszélő. Ezt a furcsa, hevenyészett kompromisszumot, amelynek során ezen a parketten is élét veszik a foxtrott idegenségének,

**1. kép: Cigány. Molnár C. Pál
illusztrációja Kosztolányi könyvében**

a jazz magyarországi befogadása kulcsjelenségének tartom. Az idegenség leküzdésének igénye összefüggésbe hozható egyrészt adminisztratív rendelkezésekkel, amelyeket a cigányzenekar javára, egyben a jazzband kárára bevezettek ebben az időben, valamint azzal a móddal, ahogy a magyar szórakoztatózenei színtér különböző szereplői, például operettszerzők vagy producerek a magyar vonásokat erősítették produkcióikban.¹⁸

Kosztolányin kívül például Kóbor Tamás is érzékeli az ehhez hasonló trendeket az évtizedfordulón.¹⁹ A veterán szerző-szerkesztő, akire Krúdy és Kosztolányi egyaránt felnézett, tárcában írja meg, hogy miért nevezi az idősebb beszélgetőtárs jazzkorszaknak azt, amit érzékel,

és hogy miért tartja ezzel együtt alapjaiban elhibázottnak az egészet, valamint hogy mivel védi generációjának teljesítményét a Fiú: „Apa: A világon van talán száz-ezer jazz-muzsikus s az egész korszakot jazzkorszaknak mondjuk. Nem a száz-ezer muzsikus, hanem a milliárd ember alapján, akik szívesen hallgatják.

Fiú: Nagy művészek vannak közöttünk és maga a jazz-muzsika is nagy művészet.

Apa: Hogyne. A ti korotoknak legjellemzőbb művésze.”²⁰

Az ekkor 65 éves Kóbor a célszerű párbeszédés formát választva az érem két oldalát egyszerre tudja megmutatni, és itt is megjelenik a nemzedéki leválás, elszakadás kérdésköre. A jazz az Apa szemében kommersz és kétes értékű, tehát körvonalazódnak a tömegkultúra sajátosságai. Azt, hogy ezeket az éveket Kóbor jazzkorszaknak nevezte, roppant figyelemreméltónak tartom, ugyanakkor nem hiszem, hogy a magyar kontextusban ezt egy alaposan kidolgozott meghatározás nélkül lehetne használni. Egy előadásban ezt az ellentmondást úgy próbáltam megragadni, hogy Magyarországon nem volt jazzkorszak, de hatott, hiszen a divatot nem a társadalom egésze érzekelte meghatározónak, de a művészeti-szellemi életen és életmódon számtalan nyomot hagyott.²¹

A korszak prózájában mindenesetre élesen vetődik fel a jazz és a húszas évek vele érkező új divatjainak, idegenségének kérdésköre. Éppen Kosztolányi fordította le franciából René Maran *Batuala* című regényének első kiadását, amely a Goncourt-díjat 1921-ben érdemelte ki, és ezzel rá is került az autenticitás pecsétje erre az alcímre: „véritable roman nègre”.²² Az általam vizsgált korszakot pedig nagyjából le is zárja Carl Van Vechten *Néger mennyország* című kötetének magyar kiadása 1934-ben.²³ Az írói és elbeszélői attitűdök széles skálájával találkozunk akkor, amikor a jazz mint tánc- és szórakoztatózene reprezentációját kísérik figyelemmel ebben a pár évben.

2. kép: Táncmester. Molnár C. Pál illusztrációja Kosztolányi könyvében

3. kép: Zádor István rajza Szép Ernő regényéhez

Jellegetesnek nevezhető, bár büszkék nem lehetünk vélemény- és izlésformáló írónk, Kosztolányi attitűdjére akkor, amikor a *Színházi Élet* riportereként a Vígyszínházba látogatva megjegyzi afroamerikai riportalanýáról, egy epizodistáról, hogy a fekete szerepekhez neki nem kell lemosnia a fekete arcfestéket, majd pedig a fordítása során el-sajátított afrikai nyelvekből vett szavakkal bombázza amerikai színész riportalanýát.²⁴ A magát felsőbbrendűnek hívó kolonialista ignorancia minősített esete.

A felsőbbtség tudatának megnyilvánulását ábrázolja Szép Ernő *Valentine* című regényének csúcspontján, a fehér férfi és a fekete szaxofonos összecsapása során, amikor a féltékenységtől feldühödött férj saját hangszerével vágja fejbe a muzsikust. (3. kép) A jelenetet mind az *Új Idők*ben, mind pedig könyvformában Zádor István rajzaival illusztrálták.²⁵ Zádor nem volt olyan korszakalkotó jelentőségű rajzoló, mint például Molnár C. Pál (*Alakok*), de sikeres és keresett illusztrátor ez idő tájt, és megkapta a Kossuth-díjat is később. Mindezek ellenére ez a bizonyos rajza igencsak esetlen, ahogy hevenyészett Szép Ernőnek ez a könyve is – nem jegyzi az irodalomtörténet, de a központi problematikája okán ideillik. Már a korabeli kritika is a régi és az új világ összecsapását látta benne, melynek képviselői a házasságban találkoznak, majd különböznek össze. A regény furcsasága, hogy az első részben van a csúcspont, és egy erőltetett megoldás zárja le a narratívát. A fiatal pár már a velencei nászúton összevész, mert Valentine táncolni akar, hosszan charlestonozik a gyerekkori barátjával, amikor ezt már tiltaná neki bárdolatlan, nála maradibb férje. A válásról a könyv végén mégis lemondanak, mert különélésük során tanulják meg értékelni a másikat. Ez a narratíva nem nélkülözi a pszichológiai mélységet. A címszereplő, akinek az elbeszélés szerint neve egy korabeli charlestonslággerrel azonos, megtestesíti az első generációs női emancipációt: házasságában is olyan szabad akar maradni, mint előtte. A férfi főszereplő a fehér gyarmatosító archetípusa, maradibb és kevésbé nagyvilági a főhősnőnél. Olykor színpadias, csak pillanatokra drámai kettősüket a modern, háború utáni életmód két pólusa közötti feszültség mozgatja. Az egyik oldalról egy kozmopolita, a másik oldalról egy kisvárosi életmód rajzolódik ki. A protestáns erkölcsnek megfelelő alkotó-termelő munkára vágó férfi és a léhaságra hajlamos, rettenetesen elkényeztetett, céltalan nő nehezen csiszolódik össze. Utóbbi számára kizárólag a charlestont fújó jazzband a szórakoztató zene, míg a férfi cigányzenére vacsorázik. Árnýalja a képet, hogy a férfi karakterének egyes vonásai akár önéletrajziak is lehetnek: modern felfogású viselkedés a húszas évek Budapestjén, hogy a főhős a párbajt az utolsó pillanatban mégis inkább elkerüli (Szép hadnagy kardjára is állítólag az volt vésve, hogy élni és élni hagyni), belátja ennek nemcsak anakronizmusát, hanem a féltékenységből fakadó elégtétel követelésének hiábavalóságát is.

A regény különös érdekessége a korrajznak az a része, amikor a férfi főszereplő hazalátogat Zsindelyesre, ahol az alföldi kisváros polgármesterének házába hívják ötörai teára. Legnagyobb megdöbbenésére egy hétköznapi összejövetele is charlestont roznak a fiatal kisasszonyok, sőt az asszonyok is. A kisváros úri közönsége – érzékeli György – ijesztő négerekkel illusztrált kottákból muzsikáltat magának a zongoristával, ráadásul ott van a sarokban a gramfon és a rádió: „...hát mi különbség van még a szelíd vidék, meg a veszett nagyvárosok közt?”²⁶ György nem kerülheti el sorsát, megtáncoltatják a tűzrólpattant zsindelyesi kisasszonyok, átesik a charlestontűzkeresztésen, és persze ezzel is közelebb kerül otthagyt szerelméhez. A helyenként frappáns újságregény stílusa, nyelve, megformáltsága sajnos problematikus, mert miközben igyekszik visszaadni a mágnáscsemeték és a „patricius” családok otthon és társaságban beszélt nyelvét, azalatt ez az ábrázolási technika elbeszélőként használt nyelvébe is beszívárog, a milió határai így elmosódnak, akaratlanul kitolódnak. Az elbeszélő beszédmódban írt részek szókészlete, főleg az idegen, francia és angol szavak következetlen használata zavaró, felteszem, nemcsak a mai olvasónak, hanem az lehetett a megjelenés idején is. A regény (már egyes korabeli kritikák által is tökéletlennek

tartott) megoldásának kidolgozatlanágát jelzi, hogy arra az egyáltalán nem mellékes kérdésre, hogy fog-e Valentine mint kibékült feleség továbbra is charlestant táncolni, és ha igen, vele táncol-e majd a maradi férje, nem kapunk egyértelmű választ.²⁷

Az *Új Idők*ben a *Valentine* megjelenését szerkesztőként jegyző Herczeg Ferenc is ábrázolta az új és a régi világ összeütközését, amelynek gyűjtőpontjában a jazzband zenéje és tánca áll. Az eredetileg az *Ancika doktor lesz* című kötetben megjelent novella címe *Jazz*.²⁸ Egy teljesen elmagányosodott, kertvárosi házban lakó öregúr az egyetlen szereplője, művészféle, korhely, aki egy hiányosan felöltöztetett próbababához beszél, monologizál. Dehonesztáló általánosításokat enged meg magának a női nemről, de csak a zenekar felelget neki: „Az ablak mögött jazzmuzsika vinnyog és kalapál. Kitelik attól a vén korhelytől, hogy megint nyitva hagyta a rádiót, maga pedig elment a városba.”²⁹

Az öregember két pohárba tölt pezsgőt, de a próbababa az egyetlen társa. „A jazzbandában egy puhán remegő bariton vette át a melódiát és fel-felcsuklott a szerelmes szeszcesempész érzelmessége. Az öregúr legyintett a rádió felé, hogy fogd be a szádat! – azután tovább beszélt, a bariton pedig tovább énekelt.”³⁰ Furcsa párbeszédbe avatja az elbeszélő az olvasót, mert az öregember egyedül van, szavaira csak a jazz felel – bár előtte két pezsgőspohár, vele szemben pedig a próbababa: „A bariton már nem énekelt, de a saxofon olyan fantasztikusan vonított, mint valami őssálat a száuruszok családjából, amely a meghalt világ sírján ül.”³¹

A tetőpontra viszont: „A muzsika vadul kelepelni kezdett, mintha táncoló csontvázak riszálnák magukat a danse macabre figuráiban. Az öregúr sértetten rákiáltott, hogy kuss! és elkomolyodva folytatta.”³² Arra a monológban elhangzó kérdésre, hogy meg lehet-e váltani az emberiséget, ismét a rádióból érkezik a válasz: „A muzsika elhallgatott, ami az öregúrra olyan hatással volt, mintha hirtelen megállt volna alatta az ördöghinta. Kicsit szédült is...”³³ A novella megoldását a rádióból felhangzó harangok szava adja, amelyek mintha „egy elszüllyedt meseváros tornyaiból” szóltak volna meg.³⁴ A jazz a jelen, az öregúr világa a pusztulásra ítélt múlt – a jazz másnap este is szólni fog a rádióból. „Végiggázol rajtam az idő”, ismeri be a főhős, „az egyenleg: zérus” – von mérleget kapcsolatairól, majd megállapítja: „a világ végét az emberi szívek csődje jelenti”.³⁵

Az öregember otthonába beáramló jazz-zene, amely a harangszóba torkollik éjfélkor, többrétegű jelentést hordoz: a külvilág hangja először még csak a hétköznapiakat hozza magával, de az idő kérlelhetetlenségével egyre kegyetlenebb színben tűnik fel: „mintha táncoló csontvázak riszálnák magukat a danse macabre figuráiban”.³⁶ Sem az elbeszélő, sem az öregember nem okolják a jazzt, az csak hordozza a világ múlandóságát és morbiditását. A jazz hangján szólal meg a próbababa, a nőnemű principium csak a zene által képes jelentést kifejezni. A jazz, mint az egész korszakban oly jellemzően, a Másik megtestesítője. Az elbeszélő ironikus távolságot tart az öregembertől, bukását szükségszerűségnek írja le. Herczeg, mint sok írásában, itt is elsősorban egy-egy korszakváltás miéjtje, a változó világ történelmi távlatú fordulatai iránt érdeklődik, és nem hősének személye iránt; nem is tudunk meg túl sokat róla, azt sem tudjuk, hogy az elmagányosodott öregember miért penget nőgyűlölő húrokat. Herczeg Ferenc egy interjúban, néhány évvel a novella közlése előtt el is mondta abbéli véleményét, hogy – bár ezt várták volna tőle – ő nem ellenzi azokat a táncokat, amelyeket mások erkölcstelennek tartanak, ahogy a jazz megjelenésében is a szükségszerűséget látja, viszont fájdalmasnak érzékeli, hogy cigányzenészek emiatt háttérbe szorultak.³⁷

(*Két saxofonos regény*) A korban két regény is megpróbálta a jazzband miliójének olyan rajzát adni, amelyben nemcsak a jazzband hangszerei szólalnak meg és váltanak ki élénk reakciókat az emberekből, hanem azok is fókuszba kerülnek, akik megszólaltatják ezeket a hangszereket. A leginkább találó és leginkább elfeledett magyar jazzregény, a *Szaxofon* Kellér Andor

munkája 1930-ból.³⁸ A szociografikus részletek pontossága, a korabeli rétegnyelv és argó erőteljes alkalmazása adják hitelességét. A 26 éves Boros Jenő az éjszakában él, kártyázik és nőzik, teljes örökségét eltapsolja, abbahagyja az orvosi egyetemet is. Mimiért, az éjszakai pillangóért bolondul. Miután semmi pénze nem marad, megpróbál visszatérni az erkölcsös útra, vigécnak áll, de végül szaxofonos lesz, ugyanabban a bárban, a korabeli Pest Tabarinjére erősen emlékeztető helyen, ahol eddig költötte a pénzt. A megoldásban Párizsba szerződött egy impresszárió (úgy tűnik, hogy a deus ex machina végrehajtója, élet és halál ura a populáris kultúra elterjedésétől kezdve az impresszárió, a manager). Boros viszi magával a kispolgáriság minden erényét hordozó, vigéckedése közben megismert kedvesét, Máriát is, akiről sokáig nem tudja, hogy az őt megalázó Mimi Malot nővére.

Milyen megtestesülései vannak itt a jazznek? A jazz mint csábító női alakban jelenik meg. Amikor Boros kártyázik, pezsgőzik, a jazz ritmusára elkölti a teljes örökségét, elhanyagolja tanulmányait, akkor Mimihez vonzódik. Amikor az addig amatorként megszólaltatott szaxofont pénzkeresetre használja, akkor átkerül a másik oldalra, mert Mimi világfelosztásában csak kétféle ember van: a palik és akik a palin keresnek – tudniillik palira veszik.³⁹ Amikor végleg elfogy a pénze és otthagyja az éjszakai életet, mégsem polgári foglalkozást választ, hanem szaxofonos lesz, s így tudja összeegyeztetni a Mária-reprezentálta értékrendet korábbi életével. Az éjszakai élet és a jazz kifosztja, kárhozatba kergeti a palikat, ha viszont ők maguk játszóak, nem vesztesek többé. A „félíg zsidó” bajai fiatalember a „tót” évfolyamtársával (Popelka, a jazzdobos) számára ez az érvényesüléshez és boldogsághoz vezető út („... az ilyen stramm fiú, ha még szaxofonozni is tud, sokat ér”).⁴⁰ Boros Párizsba indul, hogy jazzt játsszon – a jazz teljes mértékben elvesztette idegen jellegét, mert magyarként külföldön, egyenest Párizsban játssza.

Milyen jelzéseket ad ezeken túl a regény arra vonatkozóan, hogy a jazz idegen? Mimi a szeparében a *Wacht am Rheint* éneklő paliknak, de még inkább jelentősége van annak, hogy hogyan ünnepli a mulató tulajdonosa a születésnapját zárt körben, záróra után, hajnalban – ezt már a *Nyugat* recenzense is rögtön kiszúrta: „A házimulatságról számúzték a dzseztt [sic!], öreg cigány, aki maga is ajándékkal kedveskedett Náci bácsinak, régi magyar nótákat hozott. »Végigmentem az ornódi temetőn.«”⁴¹

Ahogy az egyik napilapkritika alá is húzza: fontos szempont „az író fiatalága és a regény figuráinak fiatalága”.⁴² Weber Náci bácsi, a bártulajdonos és Boros bajai ügyvéd nagybátyja a maradiság megtestesítői, ők cigányzenét hallgatnak. Popelka, a jazzdobos és Boros viszont a mában élnek. De a fő törésvonal mégsem itt, a jazz jelentette új divat mentén rajzolódik ki, hanem az idegenség-magyarság mentén. A jazz és az éjszakai életforma egyes jelenségeit a narrátor távolságtartással írja ugyan le, de nem annyira, hogy ne éreztetné, akik az éjszakában élnek, mindent elbuknak és mindig elbuknak, de tudják legalább, hogy miért éltek. Az éjszakai életben benne is lenni, meg nem is, megmaradni a polgári értékrend sarokköveinél, bár már elkártyázta az egész örökölt vagyont, ez a főhős igazi életcélja. Visszatérés nincs, de azért megpróbál kiharítani egy köztes mezőt magának: „le húzó” lesz, nem „pali”, de külföldön. Boros nem vette feleségül igazi, olthatatlan szerelmét, de Mimi erényes nővére, Mária átmentett számára valamit első szerelméből, Mimi viszont csak az éjszakai életet éli.

Fel akarom hívni a figyelmet a párhuzamra Boros Jenő, Kellér jó útra tért szaxofonos és egy bizonyos Gróf Zitay Tibor között, aki ugyan végivadulta azokat a húszas éveket, alá is volt kénytelen merülni, de amikor jó útra tért, bázongorista lett, majd big bandet alapított. Gróf Zitay Tibor kétségtelenül gróf Zichy Tivadar alteregója, aki saját élettörténeiből írt kulcsregényt *Ahol a baj elkezdődött* címmel, ennek a hőse Zitay. Inkább csak kordokumentum, mint figyelemre méltó regény, melyben a gróf is a zenészpálya erkölcsösségét hangsúlyozza, és a végén, vagyis ahol a baj megszűnik, a méltóságos úrból (belvárosi) karnagy lesz. Zitay karnagnak áll, Boros, Kellér Andor főszereplője pedig szaxofonosnak, miután paliként mind a ketten elverték

a családi vagyonnak azt a részét, amihez hozzáfértek. Hűséges párjuk kezét is kiérdemelték most már, erényes életű hivatásos zenészként. Korszakváltást jelez az is, hogy egymástól távol álló társadalmi rétegeknek egyaránt a beérkezés terepe a jazz pódiuma, a zenészkarrier. A patriarchális szórakozási forma helyébe egy demokratikusabb lép, a kávéházi pódium, a rádió, a gramofonlemez fellépőinek célja a siker, amelyért mindenkinek egyformán meg kell küzdenie.

Kellérmél sokkal didaktikusabb korrajzban gondolkodott a *Spinét és szaxofón szerzője*, Szini Gyula, akinek kétkötetes regénye kéziratban maradt, csak posztumusz jelent meg 1932-ben, kicsit gondozatlanul (ismétlődő jelzők, elütések, sorcsere stb.).⁴³ Szini koncepciója egy modern kisasszony – a Valentine-hez hasonlóan emancipált –, Bobby 1930-ban zajló élete, valamint pontosan száz évvel korábban élt dédanyja sorsának párhuzamba állítása. Akár azt is mondhatnánk, hogy az író osztott képennyővel dolgozik, így kerül össze a spinét és a szaxofon, két együtt talán soha nem hallott hangszer a címben. A biedermeier korszak hősnője – olvassuk – azért megy hozzá jövődöbelijéhez, mert nem szereti (de csak így érhet révbe), míg akit Bobby szeret, ahhoz pont ezért nem megy hozzá. Bobby a korabeli Pest Papagáj nevű mulatójára nagyon emlékeztető Kék Elefántban tölti az estéket és a hajnalokat, ahol jazzrevüket néznek és jazzre táncolnak. Az elbeszélő meg is állapítja, hogy keverednek a társadalmi rétegek „...a tánc demokrata, nivelláló szenvedélyében”.⁴⁴ Amikor nem a feketebőrű előadók testét és táncát csodálják, akkor a szereplők arról csevegnek, hogy „a négerék még meglepetést fognak okozni a fehér faj elbizakodott kultúrájának”.⁴⁵

A kikerülhetetlen házasság során Bobby végül nem a csábító, a fekete amerikai szaxofonos, egyben híres zeneszerző és ráadásul mesésen gazdag milliommocsemete Jimmynek nyújtja kezét, hanem Orionnak, egy konzervatív, idősödő írónak és műgyűjtőnek, egy Kékszakáll-szerű figurának, akinek a lakása olyan, mint egy európai művészeti múzeum. Hiába tűntek Orion művirágai sápadtnak Jimmy életleti udvarlása mellett: „vad közvetlen vallomásból... amely a néger szerző dallamából feléje csapott”.⁴⁶ Az elbeszélő ugyan emlegeti a „fehér kasztnak a néger fajjal szembeni gyűlöletét”,⁴⁷ és Jimmy csalódást okoz Bobbynak, amikor egyszer letámadja – igaz, ő menekül el végül –, az olvasó mégis erősen csóválja a fejét Bobby választásán, mégha ezt a választást nem is szabad önmagában értékelni, az ebben a regényben csak a száz évvel korábbi történésekkel párhuzamosan értelmezhető. Az elbeszélő tehát a feketékkel szembeni, valamint a családi-társadalmi házassági beidegződésekkel magyarázza a főszereplő visszahőkölését, de azért a szaxofon nem hallgat el Bobby életében: Orion is ugyanúgy passzív élvezője, gyűjtője a bárban hallható zenének és nézhető táncnak, mint Bobby. Orion személyében Bobby a fehér gyarmatosító tipikus figurájához köti az életét, ebből adódik a regény egyik belső ellentmondása.

Prózaí írásaikban és szépirodalmi igényű újságcikkekben a korszak Krúdyval egyidős, sőt egyívású szerzői közül többen is latolgatták írásaikban a fiatalabb generációk megváltozott szórakozási szokásait, életmódját, mégha a művek egy része meg is maradt a lektúr vagy az alkalmi indítékból elkövetett újságregény színvonalán. Fel-felismerték azokat a jelenségeket, amelyeket idővel a tömegkultúra és a popkultúra fogalomkörében teoretizál a társadalomtudomány. Széles példatárat lehet találni arra, hogy ennek során ezekben a művekben a jazz a Másik megtestesítőjévé válik. Példáim döntő részében a Másik a férfi szereplő szempontjából kitüntetett női princípiumot képviseli. A művek egy részében (és a zenekari pódiumon) megjelenik az afroamerikai kultúra és személyesen a képviselői, mint az idegenség hordozói. Mint tudjuk, Krúdy irodalmi hivatkozásai nem terjednek túl a XIX. század közepénél, és nincs ez másképp a zenei horizonttal kapcsolatban sem, a húszas évek jelenségei érintőlegesen is alig szerepelnek műveiben.⁴⁸ A szerenádozás mint az évszázados zenei hagyomány, és a cigányzene mint elsődleges szórakoztató zene viszont annál többet. Ezek a hagyományok ott vannak a Krúdy által veszteséglistára tett, katalógusba vett dolgok között, hogy legalább ne felejtjük el őket teljesen.

IRODALOMJEGYZÉK

Hivatkozott szövegek az első megjelenés dátuma sorrendjében:

- KRÚDY Gyula (1878–1933)
Pesten lakott egy fuvolás (1915) = *Pesten lakott egy fuvolás*. Bp., Zeneműkiadó, 1971.
A XIX. sz. viziútkártyái. Egy új cigánybáró (1928).
 I. rész: *Magyarság* 1928. május 20. III.
 II. rész: *Magyarság* 1928. május 27. XI.
Szeretni kell tudni a nótának, mint a lánynak. Két primásról [Benczi Gyula, Kóczé Anti] = Pesti Napló, 1928. december 25., 69–70.
Az óbudai karnagy. Az ódonságok városából (1931) = *Pesten lakott egy fuvolás*. Bp., Zeneműkiadó, 1971.
Hogyan vernek meg egy asszonyt? (1932). *Váci utcai hölgytisztelőt*. Bp, Szépirodalmi, 1982.
 SZÉP Ernő (1884–1953): *Valentine*, 1926.
 KELLÉR Andor (1903–1963): *Szakszofon*, 1929.
 KOSZTOLÁNYI Dezső (1885–1934): *Alakok*, 1929.
 SZÍNI Gyula (1876–1932): *Spinét és szaxofón*, 1931.
 KÓBOR Tamás (1867–1942): *Apa és fiú*, 1932.
 HERCZEG Ferenc (1863–1954): *Jazz (=Ancika doktor lesz)*, 1933.
 gr. ZICHY Tivadar (1908–1984): *Ahol a baj elkezdődött*, 1936.

Felhasznált irodalom:

- GINTLI Tibor: *A komparatistika mai lehetőségei a Krúdy-olvasásban* = Uő: *Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok*. Bp., MIT, 2013, 128–137.
 LOCH Gergely: *Tamburasótól a jazzig. Szórakoztató zene a Tabánban*, http://tabananno.blogspot.com/2009_03_13_archive.html (utolsó letöltés: 2018.10.07.).
 OLASZ Sándor: *A jazz hatása a magyar irodalomban 1904–1962 = Fejezetek a magyar jazz történetéből 1961-ig*. Szerk. SIMON Géza Gábor, Budapest, MJKT, 2001, 219–230.
 SALY Noémi: „Itt élt és halt mert másképpen nem lehetett”. Krúdy és a pesti kávéház = *Budapesti Negyed*, 2001, 4. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00026/saly.html> (utolsó letöltés 2019.06.07.).
 SALY Noémi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon*. Bp., Osiris, 2005.
 SÁROSI Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében*. II. 1904–1944. Bp., Nap, 2012.
 SHUKER, Roy: *Popular Music. The Key Concepts*. Abingdon, Routledge, 2005.
 SIMON Géza Gábor. *Magyar Jazztörténet*. Bp., MJKT, 1999.
 SZENTES Éva – HARGITTAY Emil: *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán*. Bp., Universitas, 1998.
 TARJÁN Vilmos: *(T. V.)-tól a Tarjánig*. Bp., szerzői kiadás, é. n. [1937?] *Krúdy világa*. Szerk. TÓBIÁS Áron, Bp., FSZEK, 1964.
 ZIPERNOVSZKY Kornél. „Ki fog győzni – a jazz vagy a cigány – nehéz megjósolni” *A cigányzenészek megvédik a magyar nemzeti kultúrát* = *Replika*, 2017, 101–102. sz., 67–88.

JEGYZETEK

- 1 CHAPPLE, William: *Popular Music of the Olden Times* (1855). Shuker megemlíti még azokat a definíciós kísérleteket is, amelyek megkülönböztető jegyként a zene kommersz voltát és műfaji-stilisztikai meghatározottságaira utal, s felhívja a figyelmet a földrajzi tényezőre és terjesztésének szociológiailag leírható faktoraira is. SHUKER, Roy: *Popular Music. The Key Concepts*. Abingdon, Routledge, 2005, 203.
- 2 „Lassan híre se lesz a cigánynak, / Sippal, dob-bal... s a zongora mellett/London ország nyelvén énekelnek.” Pintér Imre ezen versezete a Váci Hírlapban jelent meg 1925. április 12-én, és azt illusztrálja, hogy az évtized közepén lezajlott a szórakoztatózenei paradigmaváltás. Sok hasonló
- cikkkel együtt idézi: SÁROSI Bálint: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében*. II. k. 1904–1944. Bp., Nap, 2012, 202.
- 3 „S ha nem volnának csecsemők és tíz éven aluli gyermekek, rossz zongorák és trombitás örültek a jazz-band szombatesti orgiáiban, egészen jól lehetne élni a Margitszigeten.” LESTYAN Sándor: *Beszélgés Szomor Dezsővel = Színházi Élet*, 1925. jan. 25–31., 2. Régebben Krúdy törzsvendég volt a Fővárosi (azelőtt: Somossy) Orfeumban is, ahol a szeparéban a tapór bécsi nótákat és sramlit játszott: TARJÁN Vilmos: *(T. V.)-tól a Tarjánig*. Bp., szerzői kiadás, é. n., 32–33. Amint arra Saly Noémi is felhívja a figyelmet, a helyi női zenekart mint a jazzband pesti elődjét említi Krúdy a Schön

- kávéházzal kapcsolatban. KRÚDY Gyula: *X. Y. pesti demokrata hiteles polgár története* = Uő: *Pesti album*. Bp., 1985. 247.
- 4 KRÚDY Gyula: *Váci utcai hölgytisztelőt*. Bp., Szépirodalmi, 1982, 117.
- 5 KRÚDY Gyula: *Hogyan vernek meg egy asszonyt?* = *Váci utcai hölgytisztelőt*. Bp., Szépirodalmi, 1982, 304.
- 6 *Új Nemzedék*, 1927. szept. 13. Idézi SÁROSI: *i. m.* (2012), 232.
- 7 Dolgozatomban a zornalisztikai munkákat és szépirodalmi műfajokban fogant írásokat különválasztás nélkül vizsgálom, és nem térek ki az ebből adódó különbségekre.
- 8 KRÚDY Gyula: *Az obudai karnagy* = Uő: *Pesten lakott egy fuvolás*. Bp., Zeneműkiadó 1971, 152–159.
- 9 TÓBIÁS Áron: *Beszélgetés Dutka Ákossal* = Uő (szerk.): *Krúdy világa*. Bp., FSZEK, 1964, 603. Idézi: LOCH Gergely: *Tamburaszótól a jazz-ig* (Szórakoztató zene a Tabánban). 2011, [web:]: <http://tabanadattar.blogspot.hu/2011/01/tamburaszotol-jazz-ig-szorakoztato-zene.html> (utolsó letöltés: 2018.11.7.).
- 10 LOCH: *i. m.* (2011).
- 11 KRÚDY Gyula: *Pesten lakott egy fuvolás*. Bp., Zeneműkiadó, 1971, 30–37.
- 12 Szeretni kell tudni a nótának, mint a lánynak. *Pesti Napló*, 1928. december 25., 69–70.
- 13 *A XIX. század vizitkártyái. Egy új cigánybáró I–II.* = *Magyarország*, 1928. május 20., 27.
- 14 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Alakok*. Bp., Egyetemi Nyomda, é. n. [1929], 127.
- 15 KOSZTOLÁNYI: *i. m.* [1929], 57.
- 16 Uo., 58.
- 17 Uo., 59–60.
- 18 ZIPERNOVSZKY Kornél: „*Ki fog győzni – a jazz vagy a cigány – nehéz megjósolni*”. *A cigányzenészek megvédik a magyar nemzeti kultúrát* = *Replika*, 2017, 101–102. sz., 67–88.
- 19 Kosztolányiával összevethető muzikusportré *A dobos*, MÁRAI Sándor: *Bolhapiac* című könyvében (Bp., Révai, 1944, 73–78.), de ez a karcolat a jazzdob hangszer kertvendéglői környezetben érzékelhető szokatlanságára épül, benne a jazz idegensége ugyan jelenvaló, de nem kulcskérdés.
- 20 KÓBOR Tamás: *Apa és fiú* = *Ujság*, 1932. szeptember 11., 25.
- 21 ZIPERNOVSZKY Kornél: *Volt-e jazzkorszak Magyarországon?*, https://www.youtube.com/watch?v=n-ivf8UQ_r8 (utolsó letöltés: 2018.10.07.).
- 22 MARAN, René: *Batuala*. Ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Bp., Légrédy, 1922.
- 23 VAN VECHTEN, [Carl]: *Néger mennyország*. Ford. PÁLÓCZI HORVÁTH György, Bp., Athenaeum, é. n. [1934].
- 24 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Az első magyar szerecsen színész. Beszélgetés Charleysszel* = *Színházi Élet*, 1923. jan. 1, 24. Uő: *Színházi esték I–II*. Bp., Szépirodalmi, 1978, 317–321.
- 25 SZÉP Ernő: *Valentine*. Bp., Singer & Wolfner, 1927. Első megjelenése az *Új Idők* 1926-os (32.) évfolyamában októbertől decemberig 13 folytatásban. Az összeccsapás grafikus illusztrációja: *Új Idők* 1927, 264.
- 26 SZÉP Ernő: *i. m.* (1927), 176.
- 27 Lásd még Hartmann János recenzióját: *Napkelet* 1927, 4. sz., 353–355.
- 28 HERCZEG Ferenc: *Ancika doktor lesz*. Bp., Új Idők, 1933. Újabb kiadása: Uő: *Bertalan úr fel-támadása*. Válogatott elbeszélések. Bp., Osiris, 2001. 161–164.
- 29 HERCZEG *i. m.* (2001), 161.
- 30 Uo., 162.
- 31 Uo., 163.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Uo., 164.
- 35 Uo., 163.
- 36 Uo.
- 37 U. J.: *Farsangi riport Herczeg Ferencsel a jazz hódításáról és a cigánymuzika védelméről* = *Prágai Magyar Hírlap*, 1928. február 17., 4.
- 38 KELLÉR Andor: *Szakszofon*. Bp., Genius, é. n. [1930].
- 39 KELLÉR: *i. m.* [1930], 119.
- 40 Uo., 111.
- 41 Uo., 158.
- 42 *8 Órai Ujság*, 1930. április 20., 10. A regény szinte csak pozitív kritikákat kapott a *Színházi Élet*, az *Ujság*, a *8 Órai Ujság*, az *Esti Kurir*, a *Tolnai Világlapja* és a *Pécsi Napló* szerkesztőitől, kollégáitól. Igaz, az *Ujság*ban a Magyar Artista Egyesület elnöke és helyettese tiltakoztak az artistanők szerintük egyoldalú ábrázolása miatt. A *Nyugat* kevésbé lelkesült kritikusa a szociológiai érvenyeket és az argó felhasználását méltatta. Ez utóbbi név nélkül megjelent bagatell szerzőjét a szakirodalom (BOTKA Ferenc – VARGHA Kálmán *A Magyar Irodalomtörténet Bibliográfiája* 1905–1945. Személyi rész. 1. A–K. 1982.) Nagy Lajossal azonosítja.
- 43 SZINI Gyula: *Spinét és saxofón*. I–II. Bp., szerzői kiadás, 1932. Eredetileg folytatásokban jelent meg a *Pesti Napló* 1931-es évfolyamában.
- 44 SZINI: *i. m.* (1932) I., 188.
- 45 Uo., I. 146.
- 46 Uo., II. 151.
- 47 Uo., II. 177.
- 48 GINTLI Tibor: *A komparatiztika mai lehetőségei a Krúdy-olvasásban* = Uő: *Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok*. Bp., MIT, 2013, 128–137.

Az arany meg az asszony Krúdy Gyula és Kenessey Jenő operája

Írásom témája egy olyan mű, amely műfaját tekintve mindkét szerzője révén egyedi alkotás, hiszen szövegírójának és zeneszerzőjének is ez az egyetlen operája. Ráadásul szövege és zenéje is különleges. Krúdy nem operalibrettónak szánta a színdarabot, a zeneszerző, Kenessey Jenő pedig elsősorban balettokat és operettet írt, valamint zenekari műveket.

Krúdy alkotása 1913-ban jelenik meg először a *Századok Legendái* című folyóiratban, majd a *Színházi Élet* című hetilap 1918. évi 42. számában a szerző nosztalgikus és meglehetősen borongós bevezetőjével. Ugyanebben az évben, október 1-jén mutatták be a darabot az Apolló kabaréban, amely a nemrég felszámolt Corvin áruház helyén állt, a mai Blaha Lujza téren. (Ez Budapest első kőmozija, amely kifejezetten erre a célra épült. Egyik fő nevezetessége a *skeccs*, azaz a színházi előadásokkal tarkított filmvetítés volt.) A zsoldos kapitány szerepét Beregi Oszkár játszotta. A darab „szerény sikert” aratott, *Az arany meg az asszony* egy időre eltűnt a színpadokról.

A Kenessey Jenő alkotta opera 1942-ben született, 1943. május 8-án mutatták be a budapesti Operaházban a szerző vezényletével. 1947-ben néhányszor Szegeden is játszották, majd az Operaház az 1950-es években még egyszer elővette. Külföldön nem mutatták be. Az opera Nádasdy Kálmán, korának jelentős színházi szakembere, Kodály egykori zeneszerzés szakos növendéke, az Operaház akkori főrendezője felkérésére készült el, bemutatójának rendezője is Nádasdy lett.

„Nádasdy Kálmán istenien rendezett... Remekül meg tudta a figurákat fogni. Foglalkozott külön mindenkivel, [...] belemélyedt a lelki világába...”¹ – vallotta a főszereplő, Osváth Júlia egy interjúban – „... ő mindig lehetetlen dolgokat követelt az énekesnőtől...” A jelmeztervező Márk Tivadar – aki korhű, gyönyörű, színes jelmezeket tervezett –, a díszlettervező Oláh Gusztáv volt. A zeneszerző vezényelt, a főbb szerepeket Osváth Julián kívül Rösler Endre (Rotarides, zsoldos kapitány) és Koréh Endre (Wolfgang, lőcsei polgár) énekelte.

1957-ben hangfelvétel készült a műről, a szerző vezényletével, 2001-ben CD-n is megjelentették. A felvétel érdekessége, hogy a főszereplő, Anna szerepében 1957-ben is Osváth Júlia remekelt, mint tizennégy évvel korábban az ősbemutatón. Remek aktualitás, hogy a Magyar Állami Operaház 2019. március 19-én műsorára tűzte, Tóth Péter Örkény művére (*Tóték*) írott operájával együtt, Káel Csaba rendezésében.

Ez a jobb sorsa érdemes remekmű 1957 után hosszú időre eltűnt a repertoárról. A Magyar Rádió két alkalommal készített felvételt róla. Érdemes megjegyezni, hogy Krúdy eredeti művét tévéfilm-, azaz prózai változatban Pap Éva, Koncz Gábor, Csikos Sándor és Benkő Gyula főszereplésével mutatták be 1969-ben, a filmet Félix László rendezte. Az operáról is készült televíziós alkotás 1982-ben: Wolfgang szerepében Begányi Ferencet, Anna szerepében Pitti Katalint láthattuk, a kapitányt Gulyás Dénes játszotta, a zenei rendező Fejes Cecília, a dramaturg Ruitner Sándor, a rendező Békés András volt.

Krúdy nem színpadi szerző. „... ez az író, akinek egész munkásságát át- meg átjárta a színház, a színpad, a tiszta értelemben vett teatralitás egész motívumkincese, mégpedig nemcsak a tárgyi-tematikai »ábrázolás« rétegeiben, hanem a metaforika, a szimbolizáció gazdag, folyvást alakuló és sokszorozódó jelentésszintjeiben is, teljes mértékben

kudarcot vallott a színpadnak, a színpadra írás mesterségével. Kudarcot a teátrumok nyilvánossága előtt, és kudarcot önmagában, írói önértékelésének bensőbb köreiben is”² – írja Bárdos László összefoglalójában.

A később Kossuth-díjat is kapott, világhírt zeneszerző, Kenessey Jenő életművében jelentős szerepet tölt be ez az alkotás. Lírai ábrázolás, érzelmek, hangulatok megfestése jellemzi, zenei gondolkodásmódja posztimpresszionista hatást mutat. Feltétlenül érezzük Debussy, de Kodály és Bartók színeit is a zenei anyagban. Áriái gyakran énekbeszédszerűek, és a magyar népdalra is jellemző *parlando* előadásmódot igényelnek. A zenekari részletek magukon viselik a kitűnő balettzene-író szerkesztési panneljeit. Anna egyes áriái kifejezetten a magyar népdalra hasonlítanak, ornamentelekkel teli, ereszkedő dallamvonalú, pentaton fordulatokban gazdag zenei ívekkel.

Krúdy színműve egy érdekes feloldású szerelmi háromszöget mutat be. „Helyesen érezte meg Kenessey Krúdnyak ezt a szívérványt bámuló tekintetét. Krúdy melankolikus, szép mondatainak megfelelőleg nagyon szépen megfestett zenei képeket, szomorkás mondatokat találunk Kenessey muzsikájában. Ötletes zenei gondolatai vannak, hangszerelése ügyes, a képek elevenen váltakoznak”³ – írja a korabeli kritikus, Vajkay Aurél az ősbemutató után. Lányi Viktor dramolettnek nevezi Krúdy alkotását.⁴

Kenessey Jenő (1905–1976) zeneszerző és karmester az elfeledett szerzők közé tartozik. Jogot tanult és ezzel párhuzamosan beiratkozott a Nemzeti Zenedébe, amely a Zeneakadémia elődjének számított, ahol Lajtha Lászlónál zeneszerzést, Sugár Viktornál orgonát tanult. 1928-tól Siklós Albert zeneszerzés szakos tanítványa lett. Állami ösztöndíjban részesült és lehetősége nyílt rá, hogy külföldön képezze tovább magát. Milánóban és Rómában töltött egy évet, majd Bayreuthba és Salzburgba utazott. Mozart szülővárosában Franz Schalk vezetésével végzett karmesteri tanulmányokat. Kenessey Jenő *Keszkenő* és a *Bihari nótája* című műveivel Farkas Ferenc mellett a magyar historizáló balett egyetlen képviselője. Kacsóh Pongrác *János vitéz* című daljátékát 1949-ben hangszerelte át. Mint zenei dramaturg elsősorban a részletek hű ábrázolása, valamint a színpadi mozgás érvényesítése érdekelte a zenei megoldásokban. Ezt láthatjuk *Az arany meg az asszony* című operájában is.

1929-től korábbi tanára, Fleischer Antal mellett a Magyar Királyi Operaház korrepetitora, 1937-től karmestere. A balett volt a legfontosabb az életében, karmesterként is ezt a műfajt mutatta be leggyakrabban. (1945–1965 között az Operaház balettegyüttesének vezető karmestereként dolgozott.) 1949-től a Ganz MÁVAG és a Vasas Szakszervezet közös amatőr zenekarának karmestereként is tevékenykedett – ez a zenekar a Vasas Művészegyüttes Szimfonikus Zenekarának elődje –, sokat tett az együttes művészi rangjának elismeréséért.

Mindeközben sűrűn szerepelt külföldön is: Németországban, Finnországban, Olaszországban, valamint Romániában aratott nagy sikereket. Az Operaház balettegyüttesét is gyakran vezényelte külföldi útjain. Munkásságáért több kitüntetést is kapott: 1952-ben érdemes művész lett, majd 1953-ban az *Erkel* film zenei munkájáért Kossuth-díjjal tüntették ki,⁵ két évvel később pedig a Munka Érdemrendet nyerte el. 1966-ban SZOT-díjjal jutalmazták.

Az arany meg az asszony cselekménye

Lócse városában él Wolfgang, az idős, gazdag polgár és fiatal felesége, Anna. Egy hideg téli estén zörgetnek a kapun, a király nevében ifjú zsoldos kapitány, Rotarides kér beocsátást és éjjeli szállást. Wolfgang kénytelen őt beengedni. Aztán a pincébe megy, hogy ételt-italt hozzon neki. Rotarides amint kettesben marad Annával, nyomban forró szavakkal szerelmet vall neki.

Az asszony hajlik a szavára, annál is inkább, mert látja, hogy a katona előbb órák hosszat állt kint a hideg szélben csak azért, hogy nézhesse őt, amikor időnként feltűnt az ablakban. Visszajön Wolfgang, Rotarides eszik, és hozzá jócskán kortyol is a borból. Újból zörgetnek a kapun, ezúttal két komédiás kér bebocsátást.

Amíg a gazda beengedi őket, Anna és a kapitány hosszú csókot vált. A visszatérő Wolfgang rajtakapja őket. Nem szól egy szót sem, csak a tűzhelyhez megy és titokzatos munkába kezd: aranyat csinál... A kapatos Rotaridest elkápráztatja a csillogás, nem törődik már Annával sem.

Wolfgang teletömi a zsoldos zsebét tallérokkal, de közben észrevétlenül elküldi szolgáját az őrségért. Amikor megérkeznek, letartóztatják Rotaridest, hiszen hamis pénz van nála. Ekkor döbben rá, hogy a féltékeny férj kegyetlen bosszút állt rajta: egy csókért kínhalállal kell lakolnia. Anna visszatér öreg férjéhez, folytatódik minden úgy, ahogyan előtte volt.

Bárdos László hívja fel a figyelmet egy érdekes körülményre. „Az operai dráma, a drámai zene törvényei természetesen mások és másfélék, mint a »beszédés« színpadéi. Kenessey azonban mellőzött olyasmit is, ami vélhetőleg gazdagította volna a zenei jellemzést. A dráma legvégén Wolfgang kinyilatkoztatja Annának: »S itt maradok én, aki férjed is, atyád is vagyok.« Ez a kijelentés hiányzik a librettóból.”⁷⁶ A vérfertőző viszonyra utaló mondatot Kenessey nem szerepelteti operájában.

Érdemes idézni néhány korabeli és egy későbbi kritikából. A mű fogadtatása nem egyértelmű, inkább újdonság értékére figyelnek fel ítései. Zenei eklekticizmusa pedig változatos véleményekre sarkallja a kor kritikusait.

Dr. Vajkai Aurél: „Kenessey Jenő most bemutatott egyfelvonásos operájában [...] elsősorban a szerző szórakoztató szándékát kell megdicséernünk. Kenessey mesélő, színfestő kedve kitűnően megtalálta párját Krúdy egyéniségében és remek érzékkel választotta ki a szöveggönyvet, Krúdy feledésbe merült színdarabját.

Oláh Gusztáv díszletében stilizált gótikus szobát ábrázol és ez a stilizálás remekül sikerült a komédiások Commedia dell'arte-szerű fellépésében, a katona történetének megjátszásában. Általában azonban Nádasdy Kálmán beállítása eléggé naturalista, súlyos és ez nincs mindig arányban Krúdy inkább szimbolista történetével, amellyel, hogy Kenessey muzsikáját is ezzel a naturalizmus irányába tolja el [...] Kiváló szereplőink mind a helyükön voltak: Koréh Endre méltósággteljes, megfontolt lőcsei kereskedőpolgára, aki minden eszközzel megvédi háza tisztaságát, Osváth Julia, a polgár eléggé befolyásolható felesége, Rösler Endre harcias, de alapjában véve szomorú rosszvégű zsoldos kapitánya és a két nagyszerű színész, Laurisin Lajos és Komáromy Pál. Szabó Miklós túlzásait itt szimbolizmusnak vesszük – és megbocsátjuk. A nagy sikere számítható operát kitűnő szerzőnk, Kenessey Jenő vezényelte.”⁷⁷

Lányi Viktor: „Krúdy Gyula dramolettje [...] egyszerű, de vérmes történetével, hatásos drámai feszültségével, balladás tömörségével megzenésítésre kínálkozó költői anyag. A középkori Lőcse komor és kísérteties háttérrel ad a romantikus példatárnak az arany félelmes, lélekrontó, szerelmet bomlasztó hatalmáról. Kenessey a prózában írt darab szokásos átvételését se érezte szükségesnek. Talán kár is lett volna megbontani, rimes játékká hígítani Krúdy lényegét sűrítő, férfias melankóliával teli, néhol lidérces iróniával csillogó mondatait.”⁷⁸

Babay József: „Szóval, drága Gyula bátyám, bementem az Operába. Mert operát írtak szíved, lovagiasságod és a múlt barnává melegedő mélyéből vajúrtolt művedből, amelynek címe: Az arany meg az asszony... A félhomályos nézőtérén úgy suttogtunk, halkan tisztelettel, mint a misét váró gyerekek. Tudtuk, nagyon szép művészmisét celebrál majd Kenessey Jenő mester, hangok és akkordok tudója, a kottás szóvivő, a magyar muzsika nemes éltetője. Gyula bátyám, micsoda ünnep volt! Tíz évvel halálad után, ott zengtek

szavaid, veretes és tiszta zenei gúnyába öltözött a m. kir. Opera színpadán... Gyula bátyám én tudom, hogy május 1. távozásod tizedik esztendején, ott ültél a nézőtérben te is Mint Mávilági Szinbád. Ugye, tetszett az opera? Ugye, azért vannak még tiszta és lelkes híveid? Vannak. Nagyon sokan. Az opera, Gyula bátyám, az új, magyar Kenessey–Krúdy-opera áldozatosan nagy siker.”

Gábris László: „Kenessey Jenő, Krúdy Gyulának egy majdnem elfeledett, hajdan nagy sikerrel játszott színművét választotta megzenésítésére és ki is használta a szövegkönyv valamennyi lehetőségét, hogy a zenedráma keretébe foglalva hiánytalanul adja vissza a megzenésített próza minden drámai mozzanatát a muzsika érzelmi és indulati motívumokat felnagyító eszközeinek a segítségével.”¹⁰

Kálmán Gyöngyi: „Méltatlanul kevés híradás szolt... a Hungaroton, a XX. századi magyar szerzők elfelejtett vagy elvétve hallható műveiből szemelgető CD-sorozatáról. A válogatás a felfedezés örömeivel ajándékozza meg a régi újdonságok közt böngészni nem rest hallgatót. Őszintén rácsodálkoztam Kenessey Jenő egyetlen operáját, a Krúdy Gyula színművéből készült *Az arany meg az asszony* című egyfelvonásosát bemutató lemezre. Az élményszámba menő találkozás egyrészt a remek történetnek köszönhető.”¹¹

A mű egyike a XX. század elfeledett, ritkán játszott alkotásainak. Zeneje a XX. század Kodály utáni nemzedékének stílusát mutatja, szövege százéves. Sok mindenre figyelő, kulturális változatosságban élő kortárs közönségünk vajon nem látná-e szívesen gyakrabban is ezt az elgondolkodtató alkotást?

IRODALOMJEGYZÉK

Krúdy világa. Szerk. TÓBIÁS Áron. Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964.

Levél Krúdy Gyulához, azon napon, hogy muzsikává változa „Az arany meg az asszony” nevezetű színpadi remeke... = Film – Színház – Irodalom, 1943, 20. sz., 3.

Magyar újdonság az Operaházban = Magyarság, 1943/104, május 9., 14., http://www.krudy.hu/Szakirod/GabriLaszlo/GabLMsag43_104.html (utolsó letöltés: 2020. 02. 29.).

Magyar Nemzet, 2002. január 15.

VAJKAI Aurél: *Kenessey Jenő operájának bemutatója = Esti Magyarország*, 1943, 103. sz.

BÁRDOS László: *Az arany meg az asszony: színmű és opera. a Vörös postakocsi online*, <http://www.avorospostakocsi.hu/2013/12/11/az-arany-meg-az-asszony-szinmu-es-opera> (utolsó letöltés: 2020.02.29.)

JEGYZETEK

1	<i>Krúdy világa</i> . Szerk. TÓBIÁS Áron. Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964.	8	TÓBIÁS: <i>i. m.</i> (1964).
2	http://www.avorospostakocsi.hu/2013/12/11/az-arany-meg-az-asszony-szinmu-es-opera (utolsó letöltés: 2020.02.29.)	9	<i>Levél Krúdy Gyulához, azon napon, hogy muzsikává változa „Az arany meg az asszony” nevezetű színpadi remeke... = Film – Színház – Irodalom</i> , 1943, 20. sz., 3.
3	VAJKAI Aurél: <i>Kenessey Jenő operájának bemutatója = Esti Magyarország</i> , 1943, 103. sz., 10.	10	<i>Magyar újdonság az Operaházban = Magyarság</i> , 1943/104, május 9., 14., http://www.krudy.hu/Szakirod/GabriLaszlo/GabLMsag43_104.html (utolsó letöltés: 2020. 02. 29.).
4	TÓBIÁS: <i>i. m.</i> (1964).		
5	<i>Erkel</i> . Magyar játékfilm, 1952. Rendezte: Keleti Márton.		
6	http://www.avorospostakocsi.hu/2013/12/11/az-arany-meg-az-asszony-szinmu-es-opera (utolsó letöltés: 2020.02.29.)	11	KÁLMÁN Gyöngyi: <i>Az arany meg az asszony. Osváth, Losonczy, Ilosfály – énekes legendák egy rabul ejtő magyar műben = Magyar Nemzet</i> , 2002. január 15. 15. o.
7	<i>Esti Magyarország</i> , 1943.		

A legboldogtalanabb Szindbád

Glossza *A kékszakállú herceg vára* című opera értelmezői hagyományaihoz

(*A legboldogtalanabb Szindbád*) A Krúdy Gyula munkássága előtt tisztelgő „*Krúdy: Egy város anatómiája*” című konferencia számos előadása mutatta be, miként ábrázolta az író a korban jelentősen átalakuló női-férfi párkapcsolatokat. A jelen tanulmány ezért a jelenséget nem Krúdy szépprózája alapján, hanem kortársa, Balázs Béla (1884–1949) legismertebb, bár közel sem a legjobb szövege, *A kékszakállú herceg vára* című misztériumdramája alapján elemzi. „*A legboldogtalanabb Szindbád*” című dolgozat glosszáként rétegződik rá a Szabolcsi Bencével kezdődő hosszú értelmezési láncolatra, amelyben irodalom-, színház- és zenetörténészek hoztak létre közös narratívát, s amelyet a világ operaszínpadjain tevékenykedő rendezők rendszerint dekonstruáltak. Két célja is van a glosszának: Judit (a Balázs Béla által archetipizált nő) szerepét szoros olvasással árnyalni, illetve megfejteni a hetedik ajtó (a dramaturgiai katarzispont) jelentését a mű önértelmezése alapján. Judit sorsa és a hetedik ajtó titka kölcsönösen egymást feltételezik, így kapcsolódik össze a férfilelek szimbolikus tere (a vár) kulcseleme és a XX. század elejének változó női sorsa.

Jelen glossza tudatosan hivatkozik az operára ismert műalkotásként, annak sem leírását, sem szerzői életrajzzal egybeeső keletkezéstörténetét nem tartalmazza. Nem hívja párbeszédbe a klasszikus korrajzot sem, így sem Jacques Offenbach azonos tárgyú operettjét, sem a témát másképpen elmesélő Maurice Maeterlinck darabját. Szintén tudottként kezeli a mű lassan kibontakozó fogadtatástörténetét is, ezeket Szabolcsi Bence, Kroó György és Tallián Tibor tudományos alapossággal bemutatták.¹

Krúdyhoz az azonos kor és párkapcsolati konfliktus köti az operát. Balázs Béla misztériumdramája Charles Perrault *A kékszakállú herceg* című meséjével elindított feleséggyilkos toposzt elsőként dolgozza fel a magyar irodalomban. Sem a magyar népballadák, sem a magyar drámairodalom azonos tárgyú darabjaira nem utal, kizárólag a világirodalmi mintát írta újra. Annyiban volt új Balázs párkapcsolati tragédiamodellje a magyar irodalomban, hogy a párkapcsolat tönkremenetelében összesen az abban részt vevő két fő szeretetre való képtelenségével és egymásgyöttrésével magyarazza, külső tényező (például harmadik fél, hatalmi téboly vagy örület) közbeiktatása nélkül. A szöveget Balázs Béla eredetileg is librettónak szánta, eleinte a volt kollégiumi szobatársának, Kodály Zoltánnak. Végül azonban Bartók Béla zenésítette meg 1911-ben, és az elkészült vázlatokat meg is hangszerelte ebben az évben.² Az operát azonban csak 1918-ban mutatta be az Operaház, s erre az alkalomra Bartók átírta a mű jelentős helyeit.

(*A szoprán és a basszus szerelme*) Lehet-e jobban kifejezni férfi és nő, az egyik és a másik ember távolságát mással, mint azzal, hogy a nő szoprán, míg a férfi basszus? Hangszínen és hangmagasságban nincs két ennél végletesebb hangfaj. A szoprán szólamok rendszerint a tisztasággal, nőiességgel, szépséggel járnak együtt (de van kivétel), míg a basszuszereplők a bölcsességgel, ösférfiassággal, hatalommal (de van kivétel). Az első szoprán hagyományos társa a tenor, míg a basszusnak nem szokott társa lenni. A három férfi haláláért felelős Tosca, a Keresztelő Szent János lefejezéséért felelős Salome, és a

hercegek legyilkolásáért felelős Turandot Judit szoprán kortársai, mégsem állnak hozzá közel. Bartók Juditjához zenéléktanilag a gyereket vízbe fojtató Jenufa áll közel, aki szenvedélyes nőiségével, kiválasztott szépségével együtt is kiszolgáltatott a múltjának.

Bartóknál annyira távol van egymástól a szoprán nő és a basszus herceg, hogy egyszer sem keresztezik egymás szolamát, egyetlenegyszer sem simul össze a két hang, egyetlen közös akkordot, kettőst nem énekelnek. Csak az utolsó ajtóban jutnak el oda, hogy egy időben énekeljenek, ám míg Judit „Kékszakállú, megállj!”-t kiált, addig a herceg siratóéneket dalol.³ Korábban, a szerelem örömteli pillanataiban előfordult, hogy a két szereplő ugyanabban a hangnemben énekelt, hogy ugyanarról a hangról kezdte a dallamát, ahol a másik abbahagyta. Ám az esetek túlnyomó részében nem ez a jellemző, hanem az, hogy – szövegük szerint – egymást keresve – dallamuk szerint – egymástól távolodnak. Kettejük nem-párbeszédeire jellemző, hogy Judit az ötödik ajtóban, a beteljesedés ábrándjának kapujában átveszi ugyan a férfi szolamát, de azt saját hangtartományába transzponálja, egy félhanggal feljebb énekei és az ötfokú dallamot négyfokúra szűkíti. Az operát nyitó négy soros pentaton téma második sorát énekei el Judit a herceg diadalmas pentatóniájára. A cselekmény kezdetére emlékezik a történet közepén, ami esetében jelentős megkétszerezést jelent. Kettejük egymáshoz való távolsága, mindkettejük egymásért való küzdelme ellenére, már nem lehetne nagyobb. A két szereplő szolamát egy számukra külső erő, a zenekar köti össze.

A hangfajhoz hasonlóan a két szereplőhöz társított jellegzetes zenei stílusregiszter is élesen eltérő. A herceghez társított pentatónia és a Judithhoz társított verbunkos elemek többnek tekinthetők, mint zenetörténeti toposzok, így jellegzetes önálló hangzásuk és a bartóki makrokozmoszban betöltött alárendelt szerepük miatt stílusregiszterként fogok rájuk hivatkozni. Bár idővel a két szolam dallamanyaga elkeveredik, az alaptematika is erős jelképiséget hordoz. A két szereplő tragédiája a zenekari tér előtt és térben történik, így mindkét zenei alapregiszter csupán színfoltja Bartók egyedi stílusának, amelyben a számára félmúlt Wagner-, illetve kortárs Debussy- és R. Strauss-recepció, továbbá a népzeneutatásból leszűrt harmónia- és dallamkészlet hagyott nyomot. A szereplők alap-stílusregisztere tehát főként magát a karaktert jellemzi, és nem az egyes jelenetek harmóniai-tematikai dramaturgiáját.

A zenei szimbolika alapján a herceghez társul a pentaton hangzás, amelyből hangnem nélküli, monoton dallamok születnek. A pentatónia sokgyökerű, többek között népi eredetű is, de megtalálható a kora középkori egyházi zenében is. A pentatónia az ősvilágot, az örök érvényű rendet és egy másik síkon a lélek mélyéből fakadó igazságot sugallja. Judithhoz – az első jelenetnél – azonban a verbunkos világa köthető, később a verbunkos anyag a lélek túlsordulásait megjelenítő zenében fedezhető fel.⁴ A hercegi pentatóniával szemben Judit verbunkos-allúziója a polifóniát s a hangnemeket jeleníti meg. Így zeneileg könnyen érthető, hogy miért tűnik oly idegennek és diszsonánsnak a herceg számára Judit. A verbunkos allúzió, amely a komponálás időszakában már egy emberöltő óta régi stílusnak számított, provokálja a pentaton témára épülő zenei stílusregisztert, amely viszont éppen úgy tekinthető ősinek, mint 1911-ben modernnek. A pentatónia – és a zenekart uraló egyedi nyelv (az említett népzene-, Debussy-, s R. Strauss-recepció), nem képes eltörölni a belépő diszsonanciát. A verbunkos témafejt nemcsak ritmusával és eltérő dallamvilágával, de tudatosan szembehelyezett hangnemével is ingerlő. Tudomásul kell vennie a hercegnek és Juditnak is, hogy a világ már nem fog visszarendeződni az ismeretségüket megelőző nem-történet állapotába.

Az opera kezdetén a vár „a balladák” ködjéből emelkedik ki az ősi hangzású, lassú, háromnegyedes lüktetésű pentaton téma hangjaira. Ezt követően a 16. ütemben ütközik össze a pentaton és a verbunkos stílusregiszter először, ahol a klarinét hatvanegyedes

belépése wagneri (Trisztán) és verbunkos allúzió is.⁵ Judit belépője olyannyira „elrontja” az addigi hangzást, hogy először hallgatva az operát súlyos diszszonanciának érezzük az új szereplő belépését, s eleve biztosak vagyunk a bukásában. Ám a határozott hangnemmél bíró verbunkos témafej végig jelen marad és ellenpontozza a pentaton témát. A két stílusréteg a 24. próbajelnél (Judit: „Jaj, Jaj, Ki volt ez, Mi sóhajtott?”) már kiegészíti egymást, így a megszólaló klarinétszólam, amely verbunkos hangzásával Judit kint hagyott világát idézi, ellenpontozza a herceg mélyben megjelenő bús pentatóniáját.⁶ Bár a klarinétszólam is kesernyés, mégis életet visz az önmagát zeneileg új-rakezdő basszus szólam feletti zenei térbe. Ahogy Judit és a herceg (Judit: „A te várad fala véres!”), úgy a két stílusréteg is a 34. próbajel 2. ütemében ütközik össze első ízben.⁷ Az újabb klarinét dallam egy magyar rapszódia témája is lehetne, s ez ismétlődik meg később (37. próbajel A. ütemétől a 41. próbajelig) fuvolán, majd hegedűn.⁸ A verbunkosból gyúrt, toborzó jellegű, stilizált dallam először a kínzókamra fegyvereihez kötődik, ám később a derengést éppen úgy meg tudja jeleníteni. A stílusregiszterek diszszonanciája a hetedik ajtó kinyitásakor is hallható. A szinkópás, verbunkos jellegű zenei részlet ott azt jelzi, hogy a férfi és nő útja innen visszafordíthatatlanul elválik. Az opera utolsó ütemeiben a vár pentaton témája tér vissza, ahol egy ütempárban feltűnik ugyan Judit motívuma is, de a mű a pentaton témával ér véget.⁹ Az operát nyitó időtlenségérzetet azonban Bartók itt lerombolja azáltal, hogy a dallamenetet megállítja az ötödik fokon, s így a befejezés zeneileg nyitott marad. A finálé utolsó ütemei intermezzónak láttatják a többszólamú, bonyolult zenét, s öröknek az egyszólamú, magányos dallamot. Ha Judit ragaszkodna önálló témájához, stílusregiszteréhez és harmóniájához, megmenthetné önmagát, de feláldozná a kapcsolatot. Így viszont önmagát áldozza fel a kapcsolatért. A végkifejlet tehát így is, úgy is tragikus Bartók értelmezésében, mert ahogy azt írtuk, az opera azzal a pentaton, hangnem nélküli, időtlenérzetet keltő lassú témával záródik, mint amivel kezdődött.

A zenei stílusregiszterek (pentaton, verbunkos, modern) egymásnak feszülve kölcsönösen feltételezik egymást. Ahogy a herceg újabb és újabb házasságai révén keresi „az örök asszonyi magához emel” fausti megváltását, úgy értelmezhető az is, ahogy a pentaton stílusréteget megtermékenyíti a verbunkos stiláris elemekkel való találkozás. A valódi zenei megújíthatóságot azonban az tette lehetővé, hogy Bartók az egykor volt pentatóniát és a közelmúlt verbunkos hagyományát a saját korában korszerű (már többször említett Debussy-, R. Strauss- és R. Wagner-recepció) harmóniai és narratív modellek zenei terébe helyezte.¹⁰ Az általa létrehozott egyedi hangzásvilágban így minden egyes stílusréteg ugyan kitapintható, de eredeti hatásköre helyett a bartóki zenei modell részeként cselekszik, illetve bír narratív, dramaturgiai és jelentésbeli szereppel.

Az opera irodalmi és zenei elemei kölcsönösen kiegészítik egymást, amely alapján lehetőség nyílik a mű belső zenei dramaturgiája alapján felfejteni az egyes jelenetek hermeneutikai jelentését. Az egyes szobák jelentését az irodalmi hagyomány, a mélylélektan és az adott szöveghelyek is jelzik, ugyanakkor Bartók mindegyikhez hozzárendelt további jelentésárnyalatot. A mű önértelmezési síkját a regös próza prologusa jelöli ki. A regös arra hívott bennünket fel, hogy meglássuk: a játék kétértű: „*Im, szólal az ének. / Ti néztek, én nézlek. / Szemünk pillás függönye fent. / Hol a színpad: kint-e vagy bent. / Urak, asszonyságok?*”¹¹ A regös a bevezetőben csak arról beszél, hogy miként kell értsük a történetet. Beavat az értelmezésbe, miként a történet beavatja Juditot és rajta keresztül a közönséget a titokba, a történet végébe. Miközben a hűsvér szereplők, összesen öt személy (Judit, herceg, három régi feleség) megjelenik,

aközben mindez belső színpadon is játszódik. Balázs szövege ugyan nem elég erős ahhoz, hogy a felvázolt kettősszínpad-élményt az olvasó átélje, Bartók zenéje azonban lehetővé teszi.¹²

Az opera cselekménye a herceg várában játszódik, ahol azonban nem minden terem a sajátja. A hagyományos értelmezés szerint a hét nagy szoba a férfi személyiség egyes jegyeit jelképezi. Ahogy a korabeli műkritikus írta: „A szövegíró így szimbolizálja azt, amit élénk ad: A vár a férfi szíve, a hetedik szoba pedig a szívnek az a titkos kamrája, amelyet még a hitves előtt is elzár.”¹³ Az elméletet a szoros olvasat azonban megkérdőjelezi, mert a hét szobából csupán az első kettőről derül ki, hogy közvetlenül a herceghez tartozik. Amikor Juditot búcsúztatja a férfi, akkor szép lassan becsukódik a többi ajtó. Judit még csak elfordítja a kulcsot a hetedik ajtóban, már akkor bezáródik a hatodik és az ötödik ajtó. Majd a három régi asszony eltávoztával becsapódik a negyedik is. Végül Judit felékesítése után záródik be a harmadik. A herceg zárómonológjához az első két ajtó: a fegyveresház és a kínzókamra marad nyitva.¹⁴ Judit végig attól fél, hogy a herceg legyilkolta a nőt, erre válaszul csak a fegyveres termek maradnak nyitva. Judit nem járt messze az igazságtól, csak azt nem tudta, amit a regős az elején elmondott: „A világ haddal tele, de nem abba halunk bele.”¹⁵

A két első ajtó az önvédelem tere, ahol nincs keresnivalója a másíknak, hiszen a másik ellen készült. Az idézett három terület (virágoskert [a munka jelképe]; kincsház [az értéktár jelképe]; birodalom [a boldogság jelképe]) az, amelyen a másikkal való közösség megélhető. Ahogy az önvédelem elvált a mindenkori másiktól, úgy a bánat is az egyedülállóhoz tartozik – ellentétben a parafali részvétellel. A könnyek tava jelenet egyébként zeneileg is rokona a kínzókamrának, mert ugyanaz a magas regiszter az uralkodó a zenében, egybecsengenek a hárfafutamok, a fafúvós csilingelés, a tétova vonósgeztusok, sőt azonos a hangszínük is. Még a hangnemük is tercrokon, mindkettő moll, az első ajtó: fisz-moll, a hatodik ajtó: a-moll.¹⁶ A kínzókamrában önmagát megkínzó herceg könnyei a hatodik ajtó mögött gyűlnek össze. A boldogtalan hercegre mindkét ajtó jellemző: a kínzókamrában csak ő jár, ahol az egyedüllet félelmeivel kínozza magát. Befelé sir és könnyei feltöltik a tavakat. A társ és a könny a herceg esetében kizárják egymást, hiszen azért nincs ott soha asszony, mert akkor sir, ha nincsen asszony.

Noha a hetedik ajtóból nézve a második ajtó az elsőhöz szorosan kapcsolódik, a Fegyveresháznak mégis van erős, önálló jellege is. Itt hangzik fel a harcos trombita- és kürtzignál, amelyek a külső világ felé tanúsított önvédelem eszközei.¹⁷ A második ajtó azonban felragyogtatja a lehetséges közös élményt is: az ötödik ajtó fényében és diadalmas dűrjében. A nagy egymásra találást azonban a darab elodázza, mert ahogy a bánatát nem oszthatja meg a herceg Judittal, úgy örömét sem adhatja át. Bár a második ajtó még a tragikus moll jelenetekhez tartozik (disz-moll), mégis a 44. és 46. próbajel közötti területe későromantikusan pátoszteremt.¹⁸ Az egész zenekar diadalittas megszólaltatása az egyetlen előrevetítése az ötödik ajtó C-dűr-jelenet életerejének, hangerejének és messze szárnyaló lendületének.

A harmadik, negyedik és ötödik teremről a herceg maga mondja el, hogy a nők tartották életben a virágait, gyűjtötték kincseit, növesztették birodalmát. Sőt, magát Juditot is bevonta ebbe a munkába: „Te hervaszod, te fakaszod.” Az opera fináléjában azonban nem e háromnak vagy a magányos hatodiknak lesz szerepe, hanem ismét az első kettőnek. A két fegyveres terem ugyanis a hetedik ajtóból és csakis onnan láthatjuk. A hetedik terem kivezet tehát a vár ismert teréből, mivel a kezdő jelenet zenei világába kapcsol vissza. A hetedik ajtó újra egy ajtón túli terembe visz. Judit és a nők terme ez, de sokkal nagyobb, mint az eddigiek, mert az összes többi terem ennek az egynek az előszobája.

Ide csak kevesen láthatnak be, csak a kínzókamrából és a fegyveresházból. Ez utóbbiból azért, mert ezt kell megvédeni. A kínzókamrába pedig azért les be a herceg szüntelen, mert a hetedik mögötti története miatt vezekel, hiszen önmegváltó kísérletei szüntelen elbuktak és ezt néznie a legnagyobb kínzás a saját maga számára.

Az egymás mellett való elbeszélést nemcsak dallaminverziókkal érzékeltette Bartók, hanem a párbeszéd rituálészerű megzenésítésével is. Már Balázs Béla szövege is alkalmaz balladai eszközöket, amelyek a párbeszédet ellehetetlenítik, de ugyanígy jelzi a mássikkal való szóbeli kapcsolattartás lehetetlenségét. Balázs a két szereplő sohasem áthidalható távolságát a felfokozott jelképhasználattal, a tömörítéssel és a tárgyi valóságot felszámoló, párbeszéddé nem váló megszólalással fejezte ki. Bartók átvette a nyelvi elemeket, de ahhoz egy ismétlésre épülő kommunikációs rituálét társított. Judit és a herceg háromszoros ismétléssel énekelnek, s ezzel mindig a másik felé zárt kommunikációt folytatnak, azaz balladai tömörségű mondataik nem válaszolnak a másik kérdéseire. A kérdés-felelet rituáléjában a hármas ismétlés esetén kisiklik a kezdeményező gesztus.¹⁹ Ritka esetben egy-egy mondat második elhangzása után a másik szereplő megszólal, azaz közösséget vállal a kérdezővel.²⁰ Ezek azok a pillanatok, amikor kivételesen megérti egymást Judit és a herceg. A kivételektől eltekintve a nem-válaszok tekinthető a pár alap-közléssíkjának.

A nem-párbeszéd hármas rituáléja a hatodik ajtó esetén jár a legragikusabb következménnyel.²¹ A hárfafutam háromszor hangzik el, amire a fáfúvósok ives motívuma felel. Ez a zenekari gesztus még egyszer megismétlődik, majd a harmadik ismétlés közben szólal meg Judit a fúvósok helyett. Eléneklí az opera legegyszerűbb dallamát (C''-C''-G'-G'-A'-A'-E'-E': „Milyen víz ez, Kékszakállú?") kétszer egymás után, amelyre népdal-imitációval válaszol a zenekar. Judit harmadszorra is eléneklí a dallamot, és csak ekkor szólal meg a herceg.²² Judit azt kérdezi, hogy milyen tavakat lát a véres tetemek helyett, s a herceg lassan feleli háromszor, hogy könnyeket, miközben az előző népdalmotívumot ismétli a zenekar. Ez a hatalmas forma még kétszer megismétlődik azzal a különbséggel, hogy a fáfúvós válaszok hossza növekszik. Miként a hangfajkülönbség esetén, a nem-párbeszéd rituáléja esetén is a zenekari tér tartja össze a két szereplő eltartó szolamát.

Judit, aki részéről áldozat, hogy belépett a férfi történetébe, a hatodik ajtóban utoljára tesz kísérletet arra, hogy áldozatát értelmessé tegye. A külvilágból, a reális térből és valós időből érkező nő az egyértelmű kérdéseket, az azokra felelő válaszokat és a valódi cselekvést igényli a hercegi vár kommunikációs rituáléjával szemben. Ennek ellenére a hatodik kapuban még egyszer utoljára meg akarja érteni a herceget (és ezzel a saját áldozatát), s még egyszer utoljára hajlandó egy nem-párbeszéd-rituálét végigjátszani. Ezzel azonban csapdába csalta magát, mert ennek a szertartásnak a végén – előre tudhatóan – már nem lesz választási lehetősége, csak egyetlen kötelező lépés. Mégpedig az, hogy a hatodik ajtó után immár a hetediket is ki kell nyissák, ahol viszont véget ér a herceggel közös történet.

A felelet és nem-felelet játszomáját egészíti ki a tempók világa. A cselekmény a herceg változtatlan világában játszódik (a regös prólogusa és a zenekari előjáték is erre utal), ehhez mértek a lassú tempók (például az opera kezdete: andante) és a nagy léptékű zenei formák. Mivel a herceg várában minden elem a maga pontos helyén áll, nincs miért onnan azokat elmozdítani. Így válik a férfi világa mozdulatlanná és ebből következően mozdíthatatlanná, mint a nagy fehér könnytavak, amelyeket Judit elől rejtegetett.

A termektől független kérdés, s az egész opera kulcskérdése, hogy mit lát Judit vérfoltoknak. Bartók Judit vérelményét zenével jeleníti meg, és ezáltal árnyalja annak jelentését. Judit mindig rákérdez az általa látott vérré, a herceg viszont sosem felel. A szerzői szöveg, amely tartalmazza az el nem énekelt mozgásokat, minden egyes mozzanatot

rögzít, vérről nem ejt szót. Judit az ostinato jellegű vérmotívum (a Gisz-A surlódás) hallatán énekel a vérről, de ugyanezt a hangképletet intonálja a „Sír a várad!” jelenetben is.²³ Sőt Judit minden folyadék láttán a vérmotívumot éneklei, így a könnyek tavát megelőző küzdelemben is abból származik a jelenet zenei magja. A vérmotívum tehát Bartóknál összetett jelentésű, a vér látványától a gyanú árnyán át az elkülönböződésig terjed az értelmezési síkja.²⁴ A kinzókamra és a fegyveresház fegyverein akár még vér is lehet, a koronán levő vérfolt kétséget ébreszt. Judit kihozza magának a legszebb koronát, amelyen elvileg a vérfolt lenne. Az eredeti Balázs Béla-szövegben a herceg a búcsú pillanatában a korábban véresnek látott koronát helyezi Judit fejére. Bartóknál a sirató népdal-imitációval megszólaló hercege esetében azonban elképzelhetetlen, hogy véres koronát adjon a vér gyanújával önmagát megcsalt nőre.

Az azonban, hogy Juditnak vagy a hercegnek van-e igaza, csak a hetedik ajtóban derül ki. A mű központi kérdése a hetedik ajtó titka. A hetedik ajtóhoz kapcsolódó képzetek igencsak sokrétűek. Judit eleinte csupán a fényt akarja beengedni a várba, az első két jelenetben a hetedik ajtó még csupán *egy* nyílászáró, amelyet ki kell nyitni a fény érdekében. Az ötödik ajtón átlépve azonban a férfi múltját és a saját feltételezett jövőt véli a hetedik ajtó mögött megtalálni. Az utolsó összecsapás idején (6. terem) történetek helyett már csak egy konkrét tettet sejt a kapu mögött: a gyilkosságot.

A herceg számára a hetedik kapu a szentek szentje, ahova nem léphet be senki, csak a főpap évente egyszer egyedül, hogy bemutassa ott az áldozatot. Amikor Judit átlépte a hetedik ajtót, a herceg magától értetődően vette fel a pátriárka szerepkört és önkéntes áldozatát fel is áldozta. A hetedik ajtó jelentése azonban a herceg számára is folyamatosan változott, annak ellenére, hogy ő tudta, kik vannak ott. Eleinte a hetedik ajtó jelentése összekapcsolódott számára a feleledő érzékiségével: „Váram sötét töve reszket, Bús sziklából gyönyör borzong.”²⁵

Később a hetedik ajtóhoz számára a beteljesedés társult, mert ahogy azt a partitúra is jelzi: csak az ötödik és a hetedik ajtóban alkalmazza Bartók az orgonát. Az orgona a vasárnapi misén kívül két esetben búg fel: esküvőn és temetésen. Judit az ötödik ajtó magaslátán jut el a csúcsra, ott énekel a leghangosabban, a legmagasabban, ráadásul a férfinhoz kapcsolódó zene felső ékköveként. Ez az ő esküvőjük, ezt kíséri ünnepi fanfár és orgona. Másodszor akkor búg fel az orgona, amikor a herceg elbúcsúztatja a legszebb asszonyát. Jellemző, hogy a herceg Juditot a „Nem tudod, mit rejt az ajtó!” és az „Adok neked három kulcsot” dallamával kíséri utolsó útjára.²⁶ A téma pentaton gyökerű, mely indázva hajladozik hol a nő, hol a férfi szólamában. A téma összekapcsolódik először a férfi azon kéjes izgalmával, ahogy a nő felfedezi őt, testét-lelkét. Ez az érzéki játék vezet el az ötödik kapu szintén ötfokú, de nem a népi pentatóniából származó koráléptímenyéhez. A hatodik ajtóban azonban már hiába kezdeményez a férfi, Judit nem közeledik, így a herceg a hetedik ajtót nem nyitja ki. A hetedik ajtó, de önmagában a kinyitás tette Judit válaszában összekapcsolódik a szerelemmel. „Szeress engem!” – kéri Judit a herceget, ugyanazon a dallamszerkezeten, mint amivel a férfi megtagadta tőle a hetedik ajtót.²⁷ Amíg az előzőekben csak szerelmi láz kapcsolódott a titokhoz, addig itt már mélyebb vágy is. A szerelem és a titok újra összefonódik, így a herceg és Judit kétszer olyan hosszan csókolóznak. A harmadik csókot helyettesíti a végső gyönyör felé rohanás, az orgonazúgáshoz vezető ajtónyitás.

(Szoros olvasattal a hetedik ajtó felé) Az opera két főszereplője közül a magyar zenetörténet-írásban, jelesül Kroó György írásaiban, rendre Judit válik felelőssé a tragédiáért. Kroó például a második ajtóig kíséri Juditot figyelemmel és rokonszenvvel, utána a nőre

hárítja az örök éjszakáért a felelősséget.²⁸ Középszerűnek, a kinti világ önzésében felnőtt zsnaknak tartja, aki nem méltó a művész önarcképét hordozó férfihoz. Judit számomra ennél sokkal rokonszenvesebb. A herceg szöktette meg, azaz tudta, hogy kit hoz haza. Megszöktette, a lány pedig otthagya érte hétköznapi világát, s ezzel teljesen kiszolgáltatva jelent meg. A herceg múltjáról ugyanis Judit nem tud semmi biztosat, de érzelmileg feldúltan a hetedik ajtó előtt a pletykát felemlegeti: „Tudom, tudom, Kékszakállú, Fehér könnytő, kinek könnye. Ott van mind a régi asszony, legyilkolva, vérbe fagyva. Jaj, igaz a hír, suttogó hír!”²⁹ Ha a herceg egy kisszerű, magához nem méltó nőt választott volna, biztosan nem jutnak el a hetedik ajtóig.³⁰ Judit annyira fontos, hogy végigvezeti a váron, sőt a nő indulatos kérésére még a titkos szobát is kinyitja neki. A nő hajlandó áldozatot hozni, képes lett volna a megváltásra, de alapvetően szerelemből érkezett önmaga átadására, a másik elfogadására. Judit szerelme és lángolása, majd csalódása a férfi egyenrangú társává teszi.³¹ Bár a mű alapvetően megfordította a balladát és a herceget állította be rokonszenvesnek, az ő csalódását érzékelteti, mégis Judit az áldozat, ráadásul megtudja: igaz, amit a hercegről terjesztenek, hogy ő tehet feleségei eltűnéséről.

Judit és a herceg közös tragikai vétsége az, hogy az előzetes megértés foglyai maradnak mindörökre, és így lesz számukra éjjel mindörökké. Judit az első olvasó izgalmával közeledik a herceghöz, a várhoz és az ajtókhöz.³² Az ő olvasói horizontján, mint minden *hagyományos*, korai modern olvasónak, a linearitás, az egyszólamú okozatiság elve biztosítja az akadálymentes előrehaladást, azt, hogy ha elkezdett valamit olvasni, megismerni, felfedezni, akkor el is jut a végére. Ebben a drámában Judit számára a linearitást, az észszerű olvasási módot a „Történt-e gyilkosság?” kérdés jelenti. Judit mindezek ellenére és a rendezők önkényes értelmezéseivel szemben nem „riporter”³³, nem is „nyomozó”, aki alkalmasint nőiességét is beveti a nyomozás érdekében.³³ Ő az első olvasó, aki el akarja olvasni – Italo Calvino modorában – a herceget (pontosabban: a herceg történetét). Calvinónál így válik az olvasás tárgyává a személy, a test, a kapcsolat: „Olvasónő, most hát téged olvasnak. Tested beható olvasás tárgya...”³⁴ Judit a férfiszívből, a várból, a herceg rejtélyes múltjából jelenét és jövőjét olvassa ki. Más kérdés, hogy az a szöveg, amelyben Judit szerelme tárgyát felfedezi, egy bűntény elbeszélésébe ágyazódott be. A herceg azonban, mint minden gyanúsított (sőt bűnöző) meg akarja fosztani a kutakodót a tudástól. Kékszakáll azt szeretné, hogy Juditot ne érdekelje az, ami Juditot érdekli. Pedig Judit első olvasóként ki akarja nyitni a hetedik ajtót. Judit nem ítéltethető el azért, mert kíváncsi, hiszen az utolsó ajtó kinyitásának vágya, a tiltott terület felfedezése a fausti jellem, a klasszikus (és erősen romantikus) európai gondolkozásnak a sajátossága. A tudás megszerzése, a titkok felfedése, leleplezése – Oswald Spengler szerint – az európai identitásunk legősibb értelme. Judit ráadásul nem csupán egy titok iránt érdeklődik, hanem azt firtatja, hogy mi lesz a sorsa: élet vagy halál?

Judit őszintesége, igaz szerelme és nagysága kiderül abból, hogy letérdel a herceg előtt a bejárat lépcsőjén (14. pj. 6. ütemében).³⁵ Mindez a megalázkodás jele, amellyel elfogadja sorsát a herceg várában. Vállalja a rá kimért szerepet, alázattal és szerelemmel osztozik örömeiben, bánatában, titkaiban. Ugyanez a megalázkodó, a másikat teljesen elfogadó gesztus ismétlődik meg a hetedik ajtóban, amikor a herceg térdel le a királynőnk előtt. A királynőnk ezután szó nélkül magára hagyják volt férjüket és annak új asszonyát. A herceg a hetedik kapu mögött (a titok kapuja mögött, amely olvasóként az elmúlás: hiszen lelepleződött a titok) ellobbant szerelmével övezi fel Juditot is, aki királynőként távozik a színről.

Judit és a herceg szerelme egy klasszikus, „szöktess meg!” történet keretébe ágyazódik. A herceg megtehetette volna, hogy megszőktetett arájának mindent elmond és megmutat mindenféle dráma nélkül, de nem tette, mert nem bízott a nőben s nem bízott magában. A herceg ezért hiányosan, erősen rájátszott irodalmiassággal, balladai homályossággal kezelte önnön életét, várát és feleségei sorsát. Amíg az első olvasó Juditot csak a végső nagy rejtvény megoldása érdekli – hátha ő megfejtheti a titkot –, addig a herceg már ismeri az összes megoldást. Neki már kedvenc részei vannak, azokkal dicsekszik, azokat mutogatja. Ám ez a herceg módosít és változtat az ismert történeten, nem öli meg a nőket – csak a csattanót. Judit végig a holttestekre készül, bírói ítéleteket hoz előre magában, korábbi olvasmányélményei alapján világot épít fel, majd csalódik. Nem az a megoldás, amit várt. A herceg újraírta a történetet. A másik megismerésének folyamata, a másíkról alkotott kép, a másíkból megalkotott világ a másik újraírásával összeütközve összeomlik. Judit számára a herceg előző feleségei tehát mégis élnek, holott a ballada szerint legyilkolt női tetemeket kellene látnia.³⁶ Judit ettől való félelmében riadtan viselkedik a beavatás és az ismerkedés alatt. A vérbe fagyott csontvázak helyett azonban halottsápadt asszonyok fogadják. Az asszonyok ott vannak, ahol gondolta, de nem holtak, hanem élők, s nem vérvörösek a kiontott vértől, hanem sápadthalványak.

Egy gondolatkísérlet keretében legyen itt és most lehetséges az, hogy Judit Seherezádéként túléli a hetedik ajtót, s a következő éjszaka ismét újraolvassa a várát, a herceget, a történetet. A második olvasás során az előzetes tudás magát a művet is felszámolja.³⁷ Judit először vért látott a fegyvereken, az ékszereken, a virágok tövén, a felhőn, majd a könnyek mögött és végül belerohan a herceg előző asszonyaiba. Az ismeretlennel találkozáva a vért és az egyes jeleneteket – ösztönösen – összekötötte a napnál világosabb következtetéssel a gyilkosság bizonyosságáig. Ám másodsorra vajon hogyan élné meg a történetet? Judit első alkalommal félreérti a férfi történetét, másodsor már tudná, hogy tévedett, vélhetően nem keresné a vért, ami nincs és nem is volt, de átelné az egyes ajtók mögötti terek történetét, majd felavatná saját hálószobáját a hetedik ajtó mögött. Ha Judit másodsorra mesélné el a várát, akkor az egész művet felszámolná, mert az opera elbeszélési síkja Judit téves befogadói magatartása. Ha Judit ugyanis nem lát vért az egyes ajtók mögött, akkor a lineáris olvasásmód is értelmét veszti. Ha Judit bízik a hercegben és nem akarja kinyitni a nem érdekes ajtókat, csak a harmadikat, negyediket és ötödiket, amelyeket maga a herceg nyitna ki a számára, akkor az opera cselekménye kisiklik. A vérlátomások nélkül maradnak a herceg kurta válaszai és a nő igyekezete arra, hogy megértse. Az elszórt jelképek – a vélt vér látványa nélkül – nem jelzik előre a mű végkifejletét.

Ha Judit második látogatásából olvassuk újra az operát, akkor tárulnak fel az előzetes ítéletekből táplálkozó értelmezések. A hetedik ajtó mögött élő nőekkel való találkozás Juditban alapjaiban kérdőjelezi meg a herceg addigi magatartását. Ha képtelen szabadulni múltja fogságából, akkor felelősen cselekszik-e, ha mást is magával ragad?³⁸ Ha élő a múltja, miért akar új asszonyt? Az opera azonban éppen tud tragikus végkifejletével katarzist kiváltani, mert Judit és a herceg – az első és egyetlen találkozásuk alkalmával – saját múltjuk előzetes megértéseinek foglyai maradnak. Magyarán: a múltjával élő Kékszakállú herceg, a legboldogtalanabb Szindbád, jövőjüket hajszólo hajadonokat szöktet el, s a jelen kisiklik szerelemre vágyó keze közül.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTÓK Béla: *A kékszakállú herceg vára*. Wien – New York, Universal Edition, 1922.
- BATTA András: *Bartók színpadi hősei = Muzsika*, 1981. május 2–8.
- CALVINO, Italo: *Ha egy téli éjszakán egy utazó*. Ford. TELEGGI POLGÁR István, Bp., Európa, 2011.
- CSONT András: *Mezitlábás lelkek – Bartók Béla – Balázs Béla: A kékszakállú herceg vára = Színház*, 2001. június, 18–22.
- FÖLDES Imre: *Egy hét Londonban = Muzsika*, 1981. július 1–5.
- FRIGYESI Judit: *Béla Bartók and Turn-of-the Century Budapest*. Berkeley, University of California Press, 1998.
- HONOLKA, Kurt: *Kulturgeschichte des Librettos*. Wilhelmshaven, Heinrichshofen's Verlag, 1979.
- KOLOZSI Tamás: *Két-Szakállú = Színház.net*, 2009. december, <http://szinhaz.net/2009/12/23/kolozsi-tamas-ket-szakallu/> (utolsó letöltés: 2020.01.20.).
- KROÓ György: *Bartók színpadi művei*. Bp., Zeneműkiadó, 1962.
- KROÓ György: *Három arckép = Magyar Zene*, 1960. december, 227–237.
- KROÓ György: *Monotematika és dramaturgia Bartók színpadi műveiben = Magyar Zene*, 1961. szeptember 33–50.
- LENDVAI Ernő: *Bartók dramaturgiája*. Bp., Zeneműkiadó, 1964.
- MERKLER Andor: *A kékszakállú herceg vára – Bartók Béla operája. – Bemutatják az Operaházban ma este = Magyarország*, 1918. május 25., 4.
- SZABOLCSI Bence: *A hatvanéves Bartók Béla = Nyugat*, 1941, 4. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00663/21223.htm> (utolsó letöltés: 2020.01.20.).
- SZABOLCSI Bence: *A zene történelmi hangváltásairól (1954) = Szabolcsi Bence válogatott írásai*. Szerk. WILHEIM András, Bp., Typotex, 2003, 312–329.
- TALLIÁN Tibor: *Bartók Béla*. Bp., Gondolat, 1981.
- TÓTH Aladár: *Bartók Béla dalműve az Operában = Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939*. Szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1968, 224–227.
- UJFALUSSY József: *Bartók Béla: A kékszakállú herceg vára Op.11 = A hét zeneműve* 1976, 2. sz. Szerk. MEIXNER Mihály, Bp., Zeneműkiadó, 1976, 32–38.
- WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Ford. SZILI József, Bp., Gondolat, 1972.

JEGYZETEK

1	SZABOLCSI Bence: <i>A hatvanéves Bartók Béla = Nyugat</i> , 1941/4., http://epa.oszk.hu/00000/00022/00663/21223.htm (utolsó letöltés: 2020.01.20.); SZABOLCSI Bence: <i>A zene történelmi hangváltásairól (1954) = Szabolcsi Bence válogatott írásai</i> . Szerk. WILHEIM András, Bp., Typotex, 2003, 327–329; KROÓ György: <i>Bartók színpadi művei</i> . Bp. Zeneműkiadó, 1962, 9–109; UJFALUSSY József: <i>Bartók Béla: A kékszakállú herceg vára Op. 11. = A hét zeneműve</i> 1976, 2. sz. Szerk. MEIXNER Mihály, Bp., Zeneműkiadó, 32–38.	California Press, 1998, 256.; TALLIÁN: <i>i. m.</i> (1981), 99.
2	TALLIÁN Tibor: <i>Bartók Béla</i> . Bp., Gondolat, 1981, 114.	6 BARTÓK: <i>i. m.</i> (1922), 18.
3	BARTÓK Béla: <i>A kékszakállú herceg vára</i> . Zongorakivonat, Wien–New York, Universal Edition, 1922, 68.	7 Uo., 24.
4	HONOLKA, Kurt: <i>Kulturgeschichte des Librettos</i> . Wilhelmshaven, Heinrichshofen's Verlag, 1979, 250. A német hallgatók elsősorban a verbunkos stílusregiszterét érzékelték idegennek.	8 Uo., 25–28.
5	FRIGYESI Judit: <i>Béla Bartók and Turn-of-the Century Budapest</i> . Berkeley, University of	9 Uo., 71.
		10 LENDVAI Ernő: <i>Bartók dramaturgiája</i> . Bp., Zeneműkiadó, 1964, 24.
		11 BARTÓK: <i>i. m.</i> (1922), 5.
		12 TÓTH Aladár: <i>Bartók Béla dalműve az Operában (1936) = Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939</i> . Szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1968, 226.
		13 MERKLER Andor: <i>A kékszakállú herceg vára. Bartók Béla operája. Bemutatják az Operaházban ma este = Magyarország</i> , 1918. május 25., 4.
		14 BARTÓK: <i>i. m.</i> (1922), 63., 68–69.
		15 Uo., 5.
		16 LENDVAI: <i>i. m.</i> (1964), 343.
		17 BARTÓK: <i>i. m.</i> (1922), 29.
		18 Uo., 29–31.
		19 Uo., 18. Judit: „Ki sóhajtott? (25. pj. előtti 3 ütem)!”.

- 20 Uo., 9. Judit: „Nincsen ablak? Nincsen Erkély?” Herceg: „Nincsen.” (9. pj. 3–6. ütem).
- 21 Uo., 51–53.
- 22 Uo., 51.
- 23 Uo., 11.
- 24 KROÓ György: *Monotematika és dramaturgia Bartók színpadi műveiben = Magyar Zene*, 1961, 9. sz., 64.
- 25 BARTÓK: *i. m.* (1922), 32. A 48. próbajel előtt 3. ütemtől a 48. próbajel utáni 10. ütemig.
- 26 Uo., 68.
- 27 Uo., 55.
- 28 KROÓ György: *Három arckép = Magyar Zene*, 1960. december, 229.; KROÓ: *i. m.* (1961), 35.; KROÓ: *i. m.* (1962), 21., 61.; BATA András: *Bartók színpadi hősei = Muzsika*, 1981. május 3. Mikó András rendezésében fedezni fel ugyanezt a nőábrázolást.
- 29 BARTÓK: *i. m.* (1922), 59–61.
- 30 Bartók másik hazai nagy elemzője, Lendvai Ernő is ezt a nézetet vallja. Szerinte a herceg és a nő egyenrangú félként együtt építik fel az operát, együtt alakítják a cselekményt és a zenei folyamatokat. LENDVAI: *i. m.* (1961), 384.
- 31 FÖLDES Imre: *Egy hét Londonban = Muzsika*, 1981. július, 3. Földes Imre szerint Glen Byain Shaw angol rendező is hasonlóan állította színre az operát 1981-ben Londonban. Judit egyenrangú társa a hercegnek, bár az angol rendezésben a nő az egyértelmű áldozat, míg a herceg az örökifjú, aki képtelen férfivá válni.
- 32 WELLEK, René – WARREN, Austin: *Az irodalom elmélete*. Ford. SZILI József, Bp., Gondolat, 1972, 340., Judit egyszerre szereplője az eseményeknek és egyszerre olvasója, ő a tökéletes olvasó.
- 33 BATA: *i. m.* (1981), 4. Szinetár Miklós operafilmjében kifejezetten éles Judit riporternői attitűdjé.
- 34 CALVINO, Italo: *Ha egy téli éjszakán egy utazó*. Ford. TELEGGI POLGÁR István, Bp., Európa, 2011, 191.
- 35 BARTÓK: *i. m.* (1922), 13.
- 36 Maeterlinck sem élt ezzel a lehetőséggel. KROÓ: *i. m.* (1962), 28.
- 37 KOLOZSI Tamás: *Két-Szakállú = Színház.net*, 2009. december, <http://szinhaz.net/2009/12/23/kolozsi-tamas-ket-szakallu/> (utolsó letöltés: 2020.01.20.). Kovalik Balázs 2010-es rendezésében az operát egymás után kétszer játszotta az Opera, előbb a herceg, később Judit szemszögéből vált láthatóvá a cselekmény.
- 38 CSONT András: *Mezítlábas lelkek – Bartók Béla – Balázs Béla: A kékszakállú herceg vára = Színház*, 2001. június 22. Kovalik Balázs rendezésében hiányzik a három régi asszony, és a herceg élete meseként jelenik meg. A férfinak nincs múltja, csak legendája.

Meglátások a Tisza Istvánról szóló új kötetről

A história iránt érdeklődő mai olvasókat szenvedélyesen érdekli a „mi történt”, és a „mi lett volna, ha másképp történik” kérdése. Részben ez is vezethette a kiadót, amikor a közelmúltban megjelentette ezt a Tisza Istvánnal foglalkozó könyvet. Az egykor Monarchia-szerte ismert politikusról és emblematikus személyről szóló szakmunka, *Küzdelem utolsó vérig* címmel a L’Harmattan Kiadó és a Trianon Kutatóintézet kiadásában látott napvilágot. A kötet abból a szempontból hézagpótló, hogy Tiszáról utoljára húsz évvel ezelőtt jelent meg monográfia Tökéczi Lászlótól, ám azóta ilyen átfogóan nem foglalkoztak a személyével. A nyolcvanas években Pölöskei Ferenc jelentkezett egy Tisza politikai munkásságát bemutató önálló kötettel. Felvetődik a jogos kérdés, vajon most milyen indítástól született meg ez a jelentős összefoglaló munka. Erre műve elején maga a szerző, Szidiropulosz Archimédész ad magyarázatot: *„A Nemzeti Kulturális Alap által kiírt pályázatra eleinte egy összehasonlító munkával szerettem volna jelentkezni: a dualizmus két politikusának, gróf Tisza Istvánnak és gróf Károlyi Mihálynak a személyiségét, emberi kvalitásait és nem utolsósorban politikai pályafutását, egyszóval államférfiúi tevékenységüket szerettem volna párhuzamba állítani.”* Ebből a kettősből az előbbi vált a munka alanyává, akiről a szerző állításával érthetünk egyet: *„Nehéz újat mondani Tisza Istvánról, leginkább a tárgy megközelítési módja adja újszerűségét írásomnak. Tisza Istvánt elsősorban abból a szempontból vizsgálom, hogy melyek voltak tevékenységének, beszédeinek, döntéseinek mozzasztórugói, akár egyszerű képviselőként tette azt, akár házelnökként, akár miniszterelnökként.”*

A szerző történész, akinek több mint két évtizede fő kutatási területe a trianoni békeszerződés, emellett az elmúlt években számos tanulmányában foglalkozott Tisza István pályaképének tematikus megajzolásával is. Hatalmas munkára vállalkozott, amikor korábbi kutatási eredményeit felhasználva, az újonnan feltárt források alapján továbbfejlesztette, s nemrég közreadta majd’ háromszáz oldalas, szinte a teljes életutat bemutató értekezését. Szidiropulosz a 2007-ben létrehozott Trianon Kutatóintézet Közhasznú Alapítvány kuratóriumi elnöke, egyúttal a *Trianoni Szemle* című folyóirat főszerkesztője is. Tehát nem minden előzmény nélkül került sor a kötet megírására, illetve összeállítására, ugyanis a könyv mögött többéves komoly kutatómunka áll. Meglehetősen összetett történelmi korszak ismerője a szerző.

A kötet egy, a *Budapesti Hírlap*ban megjelent újságcikk közlésével kezdődik, amely a Tisza István és Károlyi Mihály közötti, 1913. január 2-án lezajlott párbajról nyújt részletes ismertetést. Ez az érdekes kötetkezdés minden magyarázó szöveg nélkül áll az első fejezet előtt, ám az értő olvasó számára rögtön az elején jól jellemzi a két gróf emberi viszonyát. A szakmunkában „Az ifjú Tisza a nagy feladatok előtt” című fejezetben fiatalemberként kerül elénk Tisza, aki külföldi egyetemi tanulmányai során törekszik minél több tudásra szert tenni. A szerző a „geszti ház” puritán szellemiségű nevelési légkörét is hangsúlyozza: ez nem igazán lehet ismert az olvasók számára. „A miniszterelnök az alkotmányosság őre” című fejezetben legfőképp az obstrukciós időszak politikai hátterének érdekfeszítő bemutatása kapott helyet (31–69. o.), azonban a Szabadelvű Párt bukásának a történetét, illetve okait és Apponyi pártváltását szerencsésebb lett volna érzékletesebben megajzolni. A „Tisza István politikai jellemrajza” című rész a kötet egyik legizgalmasabb, bár nem minden elfogultságtól mentes fejezete (71–98. o.), mely-

nek része egy aktuálpolitikai kitekintés is (95. o.). Kár érte, hogy ez igen sok helyen megismétlődik a szövegben, mert megzavarják a szakmai szöveg egységét, az eredeti gondolatmenetet, s olykor magát az olvasást is.

A „Tisza István, az erkölcsi etalon” című rész (99–121. o.) egy talpig becsületes politikust állít elének, aki példaképeinek, Deáknak és Andrásynak a politikai örökségét oltalmazza. A szerző a 100. oldalon felteszi azt a jogos kérdést: „*Miért járhatott Tisza oly erkölcsi magasságokban? Mi volt erkölcsi nagyságának fundamentuma?*” – ám ezekre rövid választ kapunk, csak annyit: „*megingathatatlan hite*” vezette, ami talán nem elég kielégítő az olvasók számára sem. E fejezetben helyet kap Tisza emberségének és nemzetszeretetének számos példája, amelyeket kortársai fogalmaztak meg vele kapcsolatosan. A szerző ezek mellett egy-egy rövid történettel szemlélteti Tisza mentalitásbeli tulajdonságait: a korrupció elleni fellépését, a hozzá forduló emberek ügyeivel való lelkiismeretes foglalkozást, illetve levelekre küldött személyes válaszait. A szerző Pethő Sándor *Világostól Trianonig* című könyvének Tiszával foglalkozó fejezetét részletesen elemzi (112–117. o.). Sajnos nem emeli be és nem használja a később keletkezett, Tiszával foglalkozó szakmunkákat (például Albert B. Gábor, ifj. Bertényi Iván, Pölöskei Ferenc, Strausz Péter, Szávay István, Tőkéczi László stb. tanulmányait és köteteit). Mindezeket nem felrovom, csupán szerényen megemlítem, mint ahogy azt is, hogy a 106. oldal első bekezdésében olvasható évszámmal probléma van, ugyanis Mikszáth 1927-ben nem emlékezhetett meg Tiszáról, mivel az író akkor nem élt: 1910-ben elhunyt. Tehát vagy nem akkor történt a megemlékezés, vagy nem ő volt a megemlékező, esetleg egy 1927-ben megjelent kiadványban közölt Mikszáthtól származó szövegrészletről lehet szó.

A „Tisza István liberalizmusa” című fejezet (122–141. o.) fogalomtisztázással kezdődik, ám a szerző a fogalomhasználatába mai aktuálpolitikai értelmezést kevert bele (124. o.), annak is az egyéni fölfogású változatát. Emellett sok hasznos dolgot is olvashatunk Arisztotelészről Max Weberig, csak Tisza egyértelmű liberalizmus-felfogását, amit a fejezetcím ígért, nem kapjuk meg. Eddig a végkövetkeztetésig jutunk el: „*Az ő liberalizmusa keresztény alapokon nyugodott. Ma úgy mondanánk, hogy Tisza István keresztényszocialista.*” (135. o.) „A nemzetiségi kérdés liberális megközelítése” című fejezet (142–183. o.) a kötet egyik legalaposabban kidolgozott része. Ebben teljesedett ki leginkább a szerző, érezhetően élvezettel mélyedt el benne, az olvasókat is hasznos felismerésekkel gyarapítva. A Tisza lemondásával foglalkozó fejezet (185–191. o.) sorra veszi mindazokat, akik kiálltak a leköszönő miniszterelnök mellett. A Tisza közjogi fölfogásáról és municipális elveiről szóló rész (192–198. o.), amely leginkább Szekfű *Három nemzedéken* és Horánszky monográfiáján alapul, épp olyan érdekesítő, mint a nemzetiségi kérdés liberális megközelítésével foglalkozó fejezet, még annál is „feszesebb”. A szerző részletes áttekintést nyújt a miniszterelnök háborús felelősségének kérdéséről (199–221. o.), ugyanitt helyet kap a Marczali Henrikhez írt levél mellett egy Tisza miniszterelnöki felmentésével foglalkozó hosszú latolgatás (203–207. o.), s több személyes vélemény: Andrassy Gyuláé, Bernátsky Kornélé, Szász Zsomboré... Ez a fejezet a korábbi kettőhöz hasonlóan mély elemzéseket tartalmaz: érezhető, hogy a szerző otthonosan és élvezettel mozog a témákban.

A háború időszakából való külpolitikai nézeteit tartalmazza az a rész (222–206. o.), amelynek az eleje rövid, lényeglátó összefoglalóval kezdődik arról, mi állt Tisza külpolitikai szemléletének középpontjában. Külön értő elemzést kap a szövetségi rendszerre, amelyben meglepetésnek számít Czerin gróf rávonatkozó jellemzése. A kormányfő külpolitikáját elemző fejezet is kapcsolódik a korábbiak színvonalas analíziseihez, talán

ez a legértékesebb része a könyvnek. Ezek a témakidolgozások adják meg a kötet igazi súlyát. „A sztoikus Tisza” című fejezet (261–271. o.) afféle karakterológiai bemutatás, az újdonságok mellett, korábban már leírtak ismétlésével. Itt kapott helyet Kemény Zsigmond és Herczeg Ferenc pozitív jellemzése ugyanúgy, mint Szász Károlyé, Bethlen Istváné és Szekfű Gyuláé. Érdekes lett volna, ha Tiszával kapcsolatban nem kizárólag pozitív véleményeket válogat be a szerző a könyvébe: ez elősegítette volna a monográfia kritikai szemléletét, ami nem ártott volna a „háborúellenes” fejezet taglalásánál sem. Ugyancsak jó lett volna, ha a 267. oldalon közölt *Szabadgondolkodás* című Tisza-írás során a szerző beemelte volna Szabó Dezsőnek a *Nyugorban* (1911) megjelent válaszát is, hiszen ez országosan jelentős hatást keltett. Egyébként az egész könyvnek nem ártott volna a kortárs vélemények másik oldalának bemutatása, mivel enélkül egy teljes Tiszakép megrajzolása, amire a szerző amúgy törekedett, sajnálatosan egyoldalúra sikerült. Elmondhatjuk, hogy számos érdeme mellett e kötet a '20-as években kialakuló Tiszakultuszt folytatja és elemzi.

Hozzáténném: sok könyvvel előfordul, hogy olyasmit kérnek számon rajta, amit nem kíván nyújtani. Nem kívánok én is ebbe a hibába esni, észrevételeimet a jobbító szándék irányította. A kötet szép kiállítása, megragadó külseje a kiadó igényességét dicséri. A borítón látható rajz Tiszát egyszerű katonaruhában ábrázolja: ennek üzenetét a jellemrajzában leírtakból érthetjük meg. A szerző jelentős mennyiségű szakirodalomból dolgozott, számos emlék- és ünnepi beszédet nézett át, továbbá figyelemreméltó a monográfia megírása során felhasznált hírlap- és folyóiratcikkek száma, de a kötet jegyzetapparátusa is jelzi a vállalkozás volumenét. Szidiropulosz Archimédész könyve közel hozza a mai olvasókhöz Tisza Istvánt, a politikust, az embert és nem utolsósorban az államférfit. Ahhoz, hogy a Kádár-rendszer történelemszemléletének engedve az a kor Károlyi Mihályt pozitívan ítélhesse meg, szükség volt Tisza leértékelésére. Ezzel a beidegződéssel és történelemszemlélettel szakít a szerző a könyvében. Tisza jelentős magyar államférfinak számít, amint ezt a fentiekben tárgyalt apologetikus munka is bizonyítja.

(Szidiropulosz Archimédész: Küzdelem utolsó vérig. Gróf Tisza István pályája beszédeiben, leveleiben és visszaemlékezésekben. Budapest, 2020, L'Harmattan Kiadó – Trianon Kutatóintézet, 296 p.)

A hazai egyetemi anatómiaoktatás 250 éve

„A 2019/2020-as tanévben ünnepli a Semmelweis Egyetem a Pázmány Péter által 1635-ben alapított egyetemhez kapcsolt orvostudományi képzés kezdetének 250. éves évfordulóját. Az akkor már majd egy évszázada Nagyszombaton működő egyetem Mária Terézia utasítására 1769-ben orvosi karral egészült ki. A 250. évfordulón egyrészt emléket kívánunk állítani országos – és sokszor világhírű elődeinknek, másrészt bemutatjuk az anatómia (bonctan), a szövettan és a fejlődéstan oktatásának sajátosságait és szépségét az elmúlt két és fél évszázadban” – kezdi Réthelyi Miklós professzor könyvének – *Anatómiaoktatás Nagyszombattól a 250 éves Semmelweis Egyetemig* – bevezetőjét, amelyben áttekinti a Semmelweis Egyetem anatómiaoktatásának múltját és jelenét.

Eddigi történetének 250 éve alatt tizenöt különböző nevet viselt az egyetem, illetve jogelődjei, a névmódosításokon keresztül pedig sok esetben akár a magyar történelem főbb változásai is végigkövethetőek. A frissen alapított orvosi karon rögtön megindult az oktatás megszervezése, majd az immáron állami irányítás alá került egyetem 1777-ben Nagyszombatból az ország közepébe, Budára, az erre a célra átépített királyi palotába költözött. Az anatómia ismerete nélkül nincs orvostudomány. Élve a pesti egyetem anatómiaoktatásának 250 éves múltjával, a szerző felidézti a kezdeteket, az intézet vándorlásait, az első 130 év jeles eseményeit, a kiváló igazgatókat és munkatársakat, akiknek egyéni és kollektív tevékenysége nagyban hozzájárult az intézet hírnevének növeléséhez. A kronologikus feldolgozást emlékbeszédek és személyes visszaemlékezések egészítik ki.

Az anatómia oktatása 1770-ben kezdődött, Trnka Vencel irányítása alatt. Az anatómia vagy bonctan tanszék vezetőjeként az első évfolyamot már ő tanította, egészen 1785-ig állt a tanszék élén.

Sokáig egységesen egy intézetben oktatták az anatómiát, a fejlődéstant, majd a szövettant. 1881-ben már két párhuzamos intézetben folyt az oktatás. Egyre nagyobb szerepet kapott a fejlődéstan, Mihalkovics Géza vezetésével megalapították a Fejlődéstan Intézetet, ami 1878-tól II. Sz. Bonctani Intézet, majd 1931-től Bonctani, Szövet- és Fejlődéstan Tanszék néven működött. A tanszék az 1945/50-es tanévben II. Sz. Anatómiai Intézet néven szerepelt.

A pesti Hatvani utcában működő anatómia tanszék kétszer költözött: először az Üllői útra, majd a Tüzoltó utcában kapott végleges helyet – ma is ott található. 1879-ben készült el a két anatómiai intézet közös épülete a belső klinikai telepen, ez lett néhány évvel később az I. Sz. Kórbonctani épület. Az 1897/98. tanévre elkészült a mai anatómiai épület a Tüzoltó u. 58. sz. alatt. Ez, az akkoriban világviszonylatban is talán a legmodernebb anatómiai intézet, Mihalkovics Géza elképzeléseihez igazodva, Weber Antal műépítész tervei alapján épült.

Az intézetvezetők – Trnka Vencel, Csasz Márton, Lenhossék József, Mihalkovics Géza, Thanhoffer Lajos – anatómusok voltak, klinikai munkát nem végeztek.

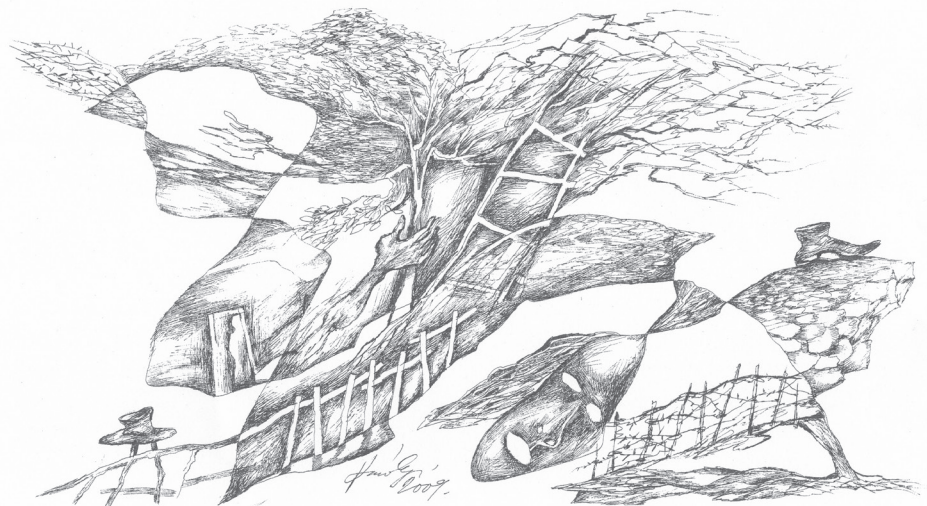
Az anatómiai képzés tehát a Tüzoltó utcában érte meg a két világháborút, Budapest ostromát, 1956-ot. Közben a képzésbe bekapcsolódtak a külföldi hallgatók is. 1933-ban Huzella Tivadar elérte, hogy a II. sz. Anatómiai Intézetben csak szövettant és fejlődéstant oktassanak, az anatómia és tájanatómia a Kiss Ferenc vezette I. sz. Anatómiai Intézetbe került. Lenhossék Mihály, Kiss Ferenc, Szentágotthai János és Tömböl Teréz

az egyik anatómiai intézet élén, Tellyesniczky Kálmán, Huzella Tivadar, Törő Imre és Halász Béla a másokban váltották egymást az igazgatói poszton. 1967-től, Szentágothai János kezdeményezésére mindkét intézet oktatta újra, négy féléven át, a teljes morfológiát. A félévek végén kollokvium szerepelt, a negyedik félév végén szigorlat. 1989-ben nemcsak az országban, hanem a Semmelweis Egyetemen is új időszak kezdődött. A rendszerváltoztatás után Réthelyi Miklós, Csillag András, valamint Oláh Imre és Szél Ágoston vezették az intézeteket. 2016-ban az egyetem két, anatómiát oktató egysége egyesült és létrejött a mai Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstan Intézet. 2019-ben az anatómia, szövet- és fejlődéstan tárgyat három szemeszterben tanulják a hallgatók, az első évben makroszkópos anatómiát, az év végén külön szigorlattal, valamint sejtant és mikroszkópos anatómia és fejlődéstan tárgyakat hallgatnak. Négy szemeszter után szigorlat zárja az anatómia oktatását.

A könyv szerzője dr. Réthelyi Miklós anatómus, rector emeritus, 1961-től az egyetem munkatársa, 1981-től egyetemi tanár, volt intézeti igazgató. 1991 után – két időszakra – az egyetem rektora, 2002–2009 között a Szentágothai János Idegtudományi Doktori Iskola igazgatója. 2010-től két éven át a Nemzeti Erőforrás Minisztérium minisztere.

A könyv értékes kötete a magyar egyetemi orvosképzés 250. évfordulójának tisztelgő könyvsorozatoknak.

(Réthelyi Miklós: Anatómiaoktatás Nagyszombattól a 250 éves Semmelweis Egyetemig. Budapest, 2020, Semmelweis Kiadó – Multimédia Stúdió, 260 p.)

Abdi Latif Dahir

A koronavírus tönkreteszi Afrika gyarapodó középosztályát

A járvány Kenyától Nigériáig, Dél-Afrikától Ruandáig bizonytalanná teszi azokat a munkahelyeket, amelyek az afrikai gazdaság fellendítését szolgálták

A kenyai James Gichina 15 évvel ezelőtt soforként kezdte Nairobitan: utazókat fuvarozott iránytaxin a repülőtérrel, majd szafaritúra-vezetővé küzdötte fel magát, némi bankkölcsön segítségével pedig sikerült két kisbuszt vásárolnia turisták szállításához.

Ügyfelei saját magához hasonlóan Afrika növekvő középosztályának tagja közül kerültek ki – nigériai bankárok, dél-afrikai műszaki vállalkozók és kenyai honfitársai, akik végre megengedhették maguknak, hogy utazzanak és élvezzék saját országuk tengerparti strandjait és vadrezervátumait.

Amikor a koronavírus miatt kártyavárként omlott össze a turisztikai iparág és a gazdaság, Gichina kiszedte az üléseket minibuszából és házalásba fogott: tojást és zöldséget árult. Mostani keresetéből alig futja lakbérre, élelmi-szervásárlásra és kilencéves fiának iskoláztatására, mondja.

„Kollégáimmal nagyon keményen dolgoztunk az idegenforgalomban, hogy jobb életet teremtsünk – meséli a 35 éves Gichina. Most semmink sincs.”

A Világbank szakértői szerint az Afrika számos országában rohamosan terjedő koronavírus miatt fennáll a veszély, hogy a térségben akár 58 millióan is mélyszegénységbe süllyedhetnek. De a legkiszolgáltatottabb rétegeken túl, a járvány a kontinens legnagyobb vívmányát – a növekvő afrikai középosztályt – is próbára teszi.

Az utóbbi évtized során Afrika középosztálya központi szerepet játszott a kontinens egészségének oktatásügyi, politikai és gazdasági fejlődése szempontjából. A megjelenő üzletulajdonosok és vállalkozók álláshelyeket hoztak létre, amely viszont másoknak is segítséget jelentett.

Az iskolázott, technikában jártas családoknak és a megtakarítással rendelkező fiataloknak a fogyasztási cikkekre van igényük, demokratikus reformokat követelnek és a társadalom minden szintjén tehetséggel állják meg a helyüket, továbbá színvonalas iskolákat és egészségügyet szorgalmaznak.

Afrika 1,3 milliárd lakójából 170 millió számít jelenleg középosztálybelinek. Ugyanakkor közülük nyolcmillióra várhat elszegényedés a koronavírus és annak gazdasági következményei miatt, közölte a World Lab kutatószervezet. Ez egy olyan visszaesés, amely évekig érezhető lesz majd a jövőben. „Az a szomorú, hogy Afrika fejlődése lassú, és több évig is eltarthat, amíg a középosztály egy ilyen összeomlás után helyreáll” – mondta Homi Kharas, a Brookings Intézet nonprofit gondolati műhely főmunkatársa és a World Lab társalapítója.

Afrika középosztálya egyes becslések szerint az elmúlt 30 év folyamán megháromszorozódott, köszönhetően az olyan ágazatok munkahelyteremtő támogatásának, mint a technológia, az idegenforgalom és a feldolgozóipar. Jelenleg, amikor a térség első visszaesését éli 25 év alatt, a nagyvárosi központokban élő, iskolázott emberek milliói eshetnek áldozatul – az Afrikát évtizedek óta meghatározó – szélsőséges jövedelem-egyenlőtlenségnek.

A gyarapodó középosztály „mindig is nagy jelentőséggel bírt az afrikai gazdaságok jövőbeli kilátásai szempontjából, mivel ösztönözhet a hosszú távú növekedésre, a társadalmi fejlődésre, egy befogadó jellegű és virágzó társadalomra, valamint a hatékony és elszámoltatható kormányzásra” – mondja Landry Signé,

az *Unlocking Africa's Business Potential (Afrika üzleti potenciáljának felszabadítása)* című könyv szerzője. „A koronavírus drámai módon visszaveti a fizetéseket és akadályozza az afrikai középosztály kiteljesedését” – véli a szerző.

A kormányok Afrika-szerte különbözőképpen válaszoltak a koronavírusra; Kenya azok közt volt, akik lezárták a határokat, kijárási tilalmat rendeltek el, és korlátozták a megyék közti mozgást. Nairoiban, a fővárosban a bevásárlóközpontokat egykoron a fellendülő középosztály jelképének tekintették. Most az ottani tulajdonosok alkalmazottakat bocsátanak el, üzleteket zárnak be, és mindent megtesznek, hogy valahogy túléljék a válságot.

Amikor márciusban Kenya legelőször bejelentette a lezárási korlátozásokat, szinte teljesen elnéptelenedett a Junction bevásárlóközpont, amelynek több mint 100 üzletébe és éttermébe valamikor Nairobi középosztálya járt vásárolni és vacsorázni. A bevásárlóközpontok, szállodák, vállalati székelyek, bankok tucatjainak otthont adó, forgalmas Eastleigh március elején teljes lezárás alá került, miután megszorodtak a koronavírus-esetek. Maryan Bashir, akinek Eastleigh-ben három, matracokat és függönyöket árusító üzlete van, azt mondta, hogy a hozzá hasonló kereskedők már aggódnak amiatt, hogy továbbra is tudnak-e majd árut beszerezni Kínából, mivel a járvány az importot is befolyásolni kezdte. A lezárások miatt azonban bizonytalanra vált az üzlet, mert elmaradoztak a vásárlók. A járvány a foglalkoztatottságra is kihatással volt. Maryan tizenkét alkalmazottja közül csak három lakott a lezárt területen belül, és tudott jelentkezni munkavégzésre. A hatóságok június elején szüntették meg a kijárási tilalmat Eastleigh-ben, ám Bashir asszony szerint még hosszú ideig el fog tartani, amíg ő és a többi tulajdonos ugyanakkora haszonnal tudják működtetni vállalkozásukat, mint a világjárvány előtt. „A bérbeadók továbbra is bérleti díjat követelnek – mondja. – De ha nem keresünk semmit, akkor hogyan fizessünk?”

A covid-19 járvány kitörésének gazdasági következményeit megérzi a középosztály Nigériában, Afrika legnagyobb gazdaságában is. A világjárvány alatti alacsony olajbevételektől

sújtott nyugat-afrikai nemzet olyan növekvő munkanélküliségi rátával és gazdasági válsággal néz szembe, amely a Nemzetközi Valutaalap szerint 2021 végéig is eltarthat. Ahogy az áruk és szolgáltatások iránti kereslet visszaesett, a pénzforgalomtól függő kisvállalkozások és vállalkozók egyre inkább szorult helyzetbe kerültek. Biola Kazeem hat évvel ezelőtt hozta létre Elev8 Sports Entertainment sportmarketing-vállalkozását, egyesítve sport iránti szenvedélyét a kommunikáció terén szerzett diplomájával. Mivel azonban a sportegyesületek világszerte törölték vagy elhalasztották rendezvényeiket, Kazeem forgalmának 70 százalékát elvesztette, és a 11 főből álló személyzet felét fizetés nélküli szabadságra kellett küldenie. „Annak ellenére, hogy kezdetben voltak pénzügyi nehézségeink, erre egyáltalán nem voltunk felkészülve” – tájékoztatott Lagosból egy telefonos interjú során.

Az évek óta gazdasági szabadesésben lévő Zimbabweban a járvány és a vele járó korlátozások azok fizetőképességét fenyegetik, akiknek sikerült felkapaszkodniuk a középosztályba. Madeline Chiveso étterme Zimbabwe fővárosának, Hararének a központjában munkába igyekvő diplomás szakembereket szolgált ki: bankárokat, újságírókat és mérnököket. Ahogy azonban terjedt a fertőzés, és szigorodtak az előírások, elfogytak a vendégei, és kénytelen volt bezárni éttermét. Régebben napi 350 dollárt keresett, most semennyi bevétele nincs. Elmondta, hogy megtakarításából fizeti a számlákat, és odalett az álma, hogy valaha saját otthona legyen. „A jövő igen bizonytalanra néz ki, mert senki nem tudja, hogyan végződik ez az egész” – mondta a 46 éves Chiveso asszony, aki egyedülálló anyaként tartja el két egyetemista lányát.

Kharas, a World Data Lab munkatársa olyan háztartásokként határozza meg az afrikai középosztályt, ahol egy főre 11–110 dollár (3200–33 000 forintnyi) közti összeg jut naponta. Razia Khan, a Standard Chartered Bank Afrikával és Közel-Kelettel foglalkozó vezető közgazdásza szerint az különbözteti meg a középosztályt a szegényektől, hogy tagjai képesek állandó jövedelemre szert tenni. A járvány miatt azonban Afrika-szerte sokkal több ember van kitéve a veszélynek, hogy „visszasüllyedjen a szegény-

ségbe” a munkahelyek, a munkanélküli segélyek és bármiféle szociális védőháló hiánya miatt.

A járvány veszélyt jelent Afrikában a születőfélben lévő iparágakra is, amelyek az utóbbi években a kormányok támogatását élvezték, hogy növeljék a közepes jövedelemmel rendelkezők számát.

Ruanda, amely bejelentette, hogy 2035-re közepes jövedelmi szintet elérő nemzeté akar válni, támogatta a helyi textil- és divatipart, hogy korlátozza az Egyesült Államokból származó használt ruha behozatalát és fellendítse a gyártást. Matthew Rugamba 2011-ben hozta létre a House of Tayo-t, és Ruandában a virágzó divatipar egyik vezető márkájává tette. A harmincéves divattervező darabjai elég figyelmet kaptak, hogy Hollywoodban a *Black Panther (Fekete Párduc)* című film premierjén viseljék őket. Mivel azonban Ruandában Afrika egyik legszigorúbb karanténját vezették be, Rugamba boltja bezárt; jó pár héttel később nyitott ki, de a vásárlók szinte teljesen eltűntek. Bár Rugamba maszkgyártásra állt át, és házhozszállításba fogott, az üzlet már nem megy úgy, mint régen. „Azon a ponton vagyunk, amikor az emberek értékelik azt a munkát, amelyet elvégeztünk – mondja. De egy vilá járvánnyal a nyakunkon időnként aggodalom fog el: kilenc év munkáját öltem az üzletbe, de vajon megsz-e még holnap?”

Egyre több kormány kínál pénzügyi támogatást és adókedvezményt a vállalkozások számára, a tulajdonosokat pedig arra ösztönzi, hogy tartsák meg alkalmazottaikat, még ha csökkentik is a termelést és a szolgáltatásokat, mondja el Homi Kharas a World Data Lab-tól.

A Khan asszonyhoz hasonlóan vélekedő közgazdászok szerint az afrikai feltörekvő piacok, ahol megszokott a gazdasági válság, ellenállónak mutatkoztak a múltban, és erősebbé válhatnak a járvány elmúltával.

Ez azonban igen távoli reménynek tűnik a szafaritúra-vezető Gichina számára, aki jelenleg tojáseladásból próbál megélni. A Bonfire Adventures turisztikai cégnél dolgozik, amelyet 2008-ban alapított egy Simon Kabu nevű vállalkozó kifejezetten Afrika növekvő középosztálya számára. Kabu, aki Kenya központi fennsíkján

nőtt fel egy gazdálkodó anya és egy nyugdíjas köztisztviselő apa gyermekeként, valamikor tejszállítással foglalkozott és kalauz volt a Kenyában átutazáshoz használt matatu kisbuszokon. Azáltal azonban, hogy a középosztály mindinkább növekvő utazási igényeit kiszolgáló vállalkozásba fogott, a Bonfire Adventures-t díjnyertes idegenforgalmi céggé fejlesztette, amely 10 irodával, 200 állandó alkalmazottal és 300 sofőrrel és idegenvezetővel rendelkezik. Mindezt azonban tönkretette a koronavírus, és arra kényszerítette a 45 éves Kabut, hogy tömegesen bocsássa el alkalmazottait. Elmondása szerint jelenleg csak azok a könyvelők maradtak, akik a visszatérítéseket intézik az elmaradt utazások miatt.

Gichina azt reméli, hogy hamarosan újra indul az üzlet – főként, minthogy fél, nehogy nagy veszteség érje a június végén kezdődő gnúvándorlás csúc szezonjában, amely általában a világ minden tájáról vonzza a turistákat. „Nagyon szorongatnak bennünket a bankok – panaszkodott hitelei sürgető rendezéséről. – Azt mondogatják, fizessünk. De honnan teremtjük elő a pénzt?”

(*The New York Times*)

Tom Brada

Észak-koreai maszkok védik az angol időskorúakat

Jihyun Park és Timothy Chow tudják, mit jelent az a szó, hogy nehézség. Mindketten a kegyetlen észak-koreai rezsime elszennvedői voltak, éhínséget, családtagjaik halálát és kényszermunkatáborokba való bebörtönzést kellett elviselniük, mielőtt sikerült megszöknükhöz és végül menedékképet kapniuk az Egyesült Királyságban. Mivel a páros szeretett volna valamit adni viszonzásul annak az országnak, amely biztonságos menedéket nyújtott nekik, ezért összefogott az észak-koreai közösség többi tagjával, hogy összesen 7000 egyéni védőeszköz-készletet adományozzon hét idősebbnek Észak-Angliában.

„Kétszer menekültem el Észak-Koreából – meséli Jihyun, aki Manchesterben él. – Először csak Kínáig jutottam, ahol feleségül adtak egy gazdálkodóhoz, és voltaképpen a rabszolgája lettem. Később visszaküldtek Észak-Koreába, és egy munkatáborban kellett dolgoznom a hegyekben.” A Stockportban lakó Timothy Chow-nak szintén megrázó élményei voltak. Az 1990-es években nőtt fel a „Szenvedés márciusaként” ismert nagy éhínség idején; a tömeges éhezésnek áldozatul esett észak-koreaiak száma egy-hárommillió között volt. „Az éhínség alatt nőttem fel, és éveken át az utcán éltem. Nemcsak én voltam így; gyerekek ezrei éltek az utcán – meséli. – A kormánytól semmilyen segítséget nem kaptunk, csak a fenyegetettséget éreztük, hogy bármikor bebörtönözhetnek, megkínózhatnak vagy sanyargathatnak bennünket. Fura élet volt ez, de ez volt a gyerekkorom.”

Miután sikerült kimenekülniük az észak-koreai diktatúrából, Jihyun és Timothy az Egyesült Királyságban kaptak menedékjogot. „Amikor 2008-ban megérkeztem Angliába, nem tudtam angolul – mondja Jihyun. – De az emberek nagyon kedvesek és barátságosak voltak. Egyfolytában csak sírtam, mert Észak-Koreában úgy éreztem, nem fogadnak be, az Egyesült Királyságban viszont az emberek figyelmesek, gondoskodóak voltak.” Timothynek hasonló tapasztalatai voltak. „Nagyon nehéz volt az elején család és barátok nélkül. De aztán gyorsan befogadtak a közösségbe. Észak-Koreában állandóan figyelik az embereket, és senkiben nem lehet megbízni. Itt jó érezni az emberi kapcsolatok melegségét.”

Jihyun és Timothy ezt a szorult helyzetükben megtapasztalt nagylelkűséget szerették volna mindenképpen meghálálni a covid sújtotta Egyesült Királyságnak nyújtott segítséggel. „Figyeltem a híreket, és amikor láttam, hogy mennyien halnak meg, elgondolkoztam, hogyan tudnék segíteni – meséli Jihyun. – Észak-Koreában tanárként dolgoztam; a diákjaim gyakran panaszkodtak, hogy mardossa őket az éhség. De akkoriban semmit nem tudtam tenni ez ellen. Most olyan helyzetben vagyok, hogy tudok segíteni. Továbbá körülbelül 700 észak-koreai él az Egyesült Királyságban, aki szeretné kifejezni háláját.”

Jihyun és Timothy egy másik, Dél-Koreában élő disszidens segítségét vették igénybe, és sikerült importálniuk a 7000 egyéni védőeszköz-készletet, amelyeket az angliai idősothtonoknak adományoztak. Az egyik kedvezményezett a stockporti The Grange otthon, ahol John Yasin szolgáltatás-koordinátorként dolgozik. Mivel idejében és átfogóan intézkedtünk, a legrosszabb elkerülte a The Grange-t a vírusra illetően, és nem számoltak be covid-19 esetekről. Más idősothtonokat természetesen súlyosan érintett a világjárvány – az Egyesült Királyságban a koronavírusos halálesetek csaknem egyharmada ápolási-gondozási intézményekben történt.

„Feleségemmel közel 20 éve vezetjük ezt az otthont, de még soha nem tapasztaltunk ehhez hasonlót – meséli John. – Először március első hetében zárkoztunk be; és még jelenleg sem látom a fényt az alagút végén. Nem tudjuk, mikor lesz vége ennek az egésznek.” A feszültség elviselését könnyebbé tette az észak-koreai közösség nagylelkűsége. „A feleségem vette fel a telefont, amikor ezzel kerestek meg: „Észak-koreai menekültek vagyunk és szeretnénk adományozni. Elfogadnák-e?” „Természetesen, boldogan – válaszoltuk. – S nemcsak, hogy adományt küldtek, de mekkorát: ezer szájmazsk nem elhanyagolható mennyiség! Heteken át nem kell majd aggódnom emiatt.”

Az adomány hatással volt az idősothton többi dolgozójára is, akik minden eddiginél jobban érzik, hogy megbecsülik őket. „A személyzet tudja, hogy adományokat kapnak a közösségtől, és ez jó érzéssel tölti el őket” – mondja John. – „Minden tisztelem a menekülteké; idegenbe kerülnek, és aztán ily módon támogatják annak az országnak a lakosságát... Szerintem ez egyszerű dolog.” Jihyun és Timothy megtiszteltetésnek érzi, hogy segíthet. „Ennek az országnak a lakosai támogattak bennünket, amikor annyi mindenben mentünk át” – mondja Timothy. „Sok szempontból szörnyű ez a karantén, de jó dolog annyiban, hogy összehozza az embereket – vélekedik Jihyun. – Büszkeség tölt el, és minden itt élő észak-koreai menekült büszke arra, hogy köszönetet tudott mondani a közösségnek.”

([bbc.com/news/uk](https://www.bbc.com/news/uk))

Patricia Cohen és Tiffany Hsu

A járvány tönkretelheti a dolgozó anyák egy egész nemzedékét

Az otthonról végzett munka rávilágított arra, hogy a nők vállára több teher nehezedik otthon, és még rontott is ezen a helyzeten. Most az újranyíló irodák követelhetnek másfajta áldozatokat a nőktől karrierjük szempontjából.

A világiárvány alatti munkavégzés igen különböző dolgokat jelentett Virginia Dressler és férje számára.

Dressler teherszállító sofőrként továbbra is végezte munkáját Ohio állambeli newbury-i otthonuk környékén, míg Virginia a hároméves ikrek gondozásával töltötte napjait. Csak akkor tudott a munkájával foglalkozni, amikor férje este 6-kor hazaért: körülbelül hajnali 2 órakeresztésig fejezte be nyolcórás műszakját a Kenti Állami Egyetem digitális könyvtárosaként.

Később Dresslert szabadságra küldték, és átvállalta a gyermekgondozási feladatok egy részét. Most azonban a gazdaság újraindulásával Virginia Dresslert egyre több aggodalommal tölti el annak lehetősége, hogy vissza kell mennie a kampuszra: Épp csak elkezdtek kinyitni az óvodák, de korlátozásokkal. Ki fog így gondot viselni a gyerekeikre? „Mindig ez jár a fejemben – mondja. – Van A tervünk, B tervünk és C tervünk.”

Mivel a járvány mind a munkahelyen, mind otthon felborította az életet, a nők hordozzák ennek a tehernek a túlnyomó részét, és valószínűbb, hogy ők veszítik el munkájukat, illetve hogy az ő vállukra szakadnak a bezárt iskolák és óvodák miatti terhek. A fokozatos újranyitás nem oldja meg, hanem inkább bonyolítja a problémákat sok dolgozó anya számára – kiszorítja őket a munkaerőpiacról vagy részmunkaidős állásokba kényszerülnek, míg otthoni feladataik egyre szaporodnak.

Ennek hatása egy életen át érezhető, mivel csökkenti munkaképességüket és álláslehetőségeiket. „A nők akár egy egész nemzedéke megszenvedheti ezt – nyilatkozta Betsey Stevenson, a Michigeni Egyetem közgazdász és közpolitika-professzora a terhes nőkkel és

a dolgozó anyákkal kapcsolatban, akiknek a gyerekei túl fiatalok ahhoz, hogy egyedül lehessenek. – Jelentős mennyiségű időt töltenek a munkaerőpiacon kívül, és életpályájukon nagyon beszűkülnek az előrelépési lehetőségek.” Azoknak a nőknek, akik gyermekeik gondozása miatt kiesnek a munkaerőpiacról, gyakran nehézséget okoz az újbóli belépés, és minél több időt töltenek távol, annál nehezebb. A gazdasági válság még sötétebbé teszi az árnyoldalakat. A reálbérek sokkal nagyobb arányban és huzamosabb ideig csökkennek az ilyen időszakokban, a munkájukat most elvesztő dolgozóknak pedig valószínűleg kevésbé lesz biztos munkahelyük a jövőben. „Még annak a veszélye is fennáll, hogy az elmúlt évtizedekben megszerzett kevéske előny is elveszik”, figyelmeztetett az ENSZ egy nemrégiben készült jelentése a koronavírus nőkre gyakorolt hatásáról.

A visszaesés sajátos pillanatban következett el. Februárban, épp mielőtt a vírus terjedni kezdett volna az Egyesült Államokban, a dolgozó nők ritka mérföldkőhöz érkeztek – ők tették ki a nemzet nem mezőgazdaságban dolgozó polgári munkáerejének több mint felét. Ennek ellenére aránytalanul nagy rész jut nekik a házimunkában. Egy közelmúltban végzett gazdasági kutatásból kiderül, hogy szokásos munkaidő-beosztás mellett a teljes munkaidőben dolgozó házaspárok körében a nők látják el a gyermekgondozási feladatok közel 70 százalékát. Ez a teher túlzottan megnövekedett, mivel az iskolák és hasonló helyek bezártak, a takarítási és a gyermekfelügyeleti szolgáltatások pedig korlátozottan lettek elérhetők.

„Ez a járvány rámutatott az amerikai társadalom néhány, mindig is meglévő gyenge pontjára – mondta Stevenson asszony, az Egyesült Államok munkaügyi hivatalának volt vezető közgazdásza –, ezek egyike pedig az, hogy még nem fejeződött be a folyamat, amelynek során a nők valóban egyenlő szerepet vállalnak a munkaerőpiacon.”

A Boston Consulting Group stratégiai tanácsadó cég jelentése szerint a járvány kitérése óta a szülőknél nagyjából megkétszereződött a neveléssel és a házimunkával járó idő: ez heti 30 órától 59-re emelkedett, amelyből a nőkre átlagosan 15 órával több jut, mint az apákra.

Még a covid-19 előtt is inkább a nőket jellemezte, hogy aggódtak a munkahelyi teljesítményük és a testi-lelki egészségük miatt, illetve hogy kevesebbet aludtak.

Az eddig is meglévő egyenlőtlenségek jelenleg mintha „szteroidlöketet” kaptak volna, mondja Claudia Goldin közgazdaság-professzor a Harvard Egyetetről. S mivel a munkahelyek a naplózott órákat szokták jutalmazni, a nők még inkább hátrányba kerülnek. „Ahogy újraindul a munka, a férfiek lépéselőnyben vannak”, és ha a férj többet dolgozik, kevesebbet kell a feleségnek.

Ellen Kuwana 51 éves. Heti 32 órát dolgozik álmai állásában, ahol biotechnológiai cégek tudományos kommunikációját bonyolítja egy stratégiai kommunikációs cégen keresztül, valamint legalább heti 15 órát tölt természet-tudományi kiadványok szabadúszó szerkesztőjeként. A járvány ugyanakkor azt jelentette, hogy férje, aki gyermektüdőgyógyászként és egyetemi tanárként dolgozik Seattle-ben, többet töltött munkával a szokásos heti 80 órájánál. Tizenhét éves lányuknak online kellett letennie az ún. Advanced Placement vizsgát előrehozott felsőfokú szintű tárgyakból, és így tudott részt venni egyetemi nyílt napokon, tizenkilenc éves nagylányuk pedig hazajött Los Angelesből a Kaliforniai Egyetetről. Kuwana asszony szülei számára is intézi a bevásárlásokat, akik saját külön lakóhelyükön élnek a karantén ideje alatt. Továbbá elkezdett működtetni egy önkéntes szolgálatot, amely több mint 12 000 adag ételt visz ki naponta a frontvonalban dolgozóknak.

Áprilisban Kuwana asszony feladta az állását, ami eddigi legjobban fizető munkája volt. Több mint nyolc órát töltött naponta laptopja felett gőmnyedve a konyhában, amíg munkáját végezte, majd további hat órát az önkéntes tevékenységgel, amelyet nem akart abbahagyni. A megerőltetéstől rosszabbodott jobb könyökében az izületi gyulladás. „Örültség ilyenkor feladni az állásunkat, de túl sok volt: a munkamennyiség ugyanaz maradt, miközben megváltoztak a munkafeltételek, megváltozott a szorongási szint, és a figyelmet elterelő dolgok mennyisége is – mondta Ellen. – El kellett jutnom addig a pontig, ahol bevallottam magamnak,

hogy nem tudok mindent elvégezni.” „Ezzel együtt egyéniségemnek akkora része kötődik szakmai munkámhoz, hogy nagyon nehezemre esett megválni tőle” – tette hozzá.

A családi kötelezettségek és az alacsonyabb bérek mindig is bizonytalanná tették a női munkaerő helyzetét. A nők gyakran otthagyják vagy elvesztik munkájukat, ha egy beteg gyermeket vagy idős hozzátartozót kell gondozni. A sovány fizetésekkel nehezebb indokolni, hogy munka helyett inkább az otthonmaradást választják, még akkor is, ha a második fizetés elvesztése csökkentheti a család életszínvonalát. Azokban az országokban, amelyek átfogóbb támogatást nyújtanak a családok számára – például Németországban, Franciaországban, Kanadában és Svédországban – a nők jelentősen nagyobb arányban vannak jelen a munkaerőpiacon. Mivel bezártak a bölcsődék és az óvodák és nincsenek nyári táborok, és továbbra is fennállnak az egészségügyi aggodalmak a nagyszülőkkel és azokkal kapcsolatban, akik a gyerekefelügyelők nem hivatalos hálózatát alkotják, némely dolgozó nőnek nem marad más választása, mint hogy feladja állását. Az sem derült még ki, hogy vajon rendszeren kinyitnak-e az iskolák, nem pedig szakaszos vagy rész munkaidős ütemezéssel az őszi időszak kezdetekor.

Az egyedülálló anyákra különösen nagy nyomás nehezedik. Karin Ann Smith fizetési csekkje épphogy fedezte költségeit, amikor vállalkozóként dolgozott az Egyesült Államok Oktatási Minisztériumában. Ki kellett fizetnie az orvosi számlákat 13 éves fia számára, aki a betegsége miatt állandó fáradtságot érez és akinek fájdalmai vannak emiatt, valamint diákhitelt kapott két diplomájáért és havonta 1650 dollár (kb. 480 000 forint) bérleti díjat egy lakásért a Florida állambeli Jupiterben.

Miután az 52 éves asszonyt március közepén elbocsátották, gyakran olyan nyomasztónak érezte helyzetét, hogy a fürdőszobában a megengedett zuhany alatt sírta ki magát. Két hónapon keresztül nem kapott munkanélküli biztosítást, miután megígényelte azt, és utána is csak azt követően, hogy üzenetekkel ostromolta az összes állami tisztviselőt, akit fel tudott kutatni a LinkedIn-en. Főbőrője azzal fenyegette, hogy

kilakoltatja, míg végül Smith asszonynak sikerült a megvétől bértámogatást kiügyeskednie. 500 dolláros megtakarítása gyorsan elfogyott, élelmiszerjegyet kérvényezett, továbbá eladott néhány régi játékot a Facebookon, sőt jóindulatú idegenektől fogadott el kisebb adományokat a Twitteren. Smithné asszony nem számít arra, hogy ősz előtt másik állást talál – addigra pedig már rég feléli munkanélküli segélyét. „Annyira nyomaszt – semmi másra nem tudok gondolni – mondja. – Nincs segítség. Nincs kiút. Ha amiatt aggódunk, hogy lesz-e tető a fejünk felett, amikor ilyen alapvető dolgról van szó, akkor nem foglalkozunk azzal, hogy sínen van-e a karrierünk vagy elég jól hangzik-e az önéletrajzunk.”

Annak ellenére, hogy sok dolgozó anyának elég szűkösek a választási lehetőségei, számos közgazdász továbbra is azt reméli, hogy a családokra gyakorolt fokozott nyomás hosszú távon olyan szerkezeti és kulturális változásokat kényszeríthet ki, amelyekkel jól járhatnak a nők: kedvezőbb gyermekgondozási rendszert; rugalmasabb munkaidő-beosztást; sőt akár annak az őszintébb elismerését olyan partnerek részéről, akik életükben először voltak kénytelenek otthon maradni, hogy néha mennyire megterhelő egy kisgyerekes háztartást ellátni. „Úgy találjuk, hogy azok a férfiak, akik otthonról tudnak dolgozni, 50 százalékkal többet segítenek a gyerekek gondozásában, mint akiknek nincs lehetőségük otthoni munkavégzésre – mondta el Matthias Doepke, az Északnyugati Egyetem nonprofit magán-oktatási intézmény és kutatóintézet közgazdásza, és a koronavírus kitérésének nőkre gyakorolt aránytalanul negatív hatásáról szóló, nemrégiben megjelent tanulmány társszerzője. – Ez végső soron elmozdíthatja a nemek közötti egyenlőséget a munkaerőpiacon.” Az olyan cégek, mint a Salesforce, PepsiCo, Uber és a Pinterest nemrégiben írásban tettek ígéretet, hogy több rugalmasságot és erőforrást kínálnak a dolgozó szülők számára, és sok vállalkozás enyhítette szigorú álláspontját a távmunkát illetően. Valószínű, hogy megszokottabbá válik majd a fokozatos munkakezdés és az üzleti utak száma is csökkenni fog. „A tényleges járványnál minden bizonyítással jóval tartósabbnak bizonyulnak majd az általa okozott sokk

következményei – legyenek azok akár jók, akár rosszak” – mondta Matthias Doepke.

Mindenesetre, a közeljövőben nemigen van kilátás a dolgozó anyák helyzetének javulására. Mallory McMaster és férje rendkívül megterhelő munkát végeztek – Mallory egy kommunikációs céget működtetett Clevelandban, férje pedig egy induló vállalkozásnál dolgozott. Kétéves kisfiúk, Arlo ötvenes kora óta bölcsődébe jár. Az utóbbi pár hónapban azonban a 33 éves McMaster asszony hajnali 3-tól reggel 8-ig dolgozott, aztán délig hol a fiával, hol a munkájával foglalkozott, onnantól kezdve pedig férje vigyázott gyermekükre. Ahogy Mallory ügyfelei térnek vissza irodáikba, alig győzi a munkát.

„Mindenki telefonhívásokat és találkozókat ütemez be, értekezleteket tervez, mert lelkesen bele akarják vetni magukat a munkába – mondta. – Ez nagyszerű idő lenne az olyan vállalkozások számára, mint az enyém, hogy felfussanak, de nincs időm új ügyfeleket keresni, frissíteni a weboldalamat, mert nem tudom bölcsődébe vinni a kisfiamat. Ez sok szempontból akadályoz, és ezek sokkal hosszabb ideig el fognak tartani, mint a karantén.”

(The New York Times)

Ronald F. Inglehart

Lemondtunk Istenről?
A vallás világszintű hanyatlása

A huszonegyedik század legelején újjáéledőben volt a vallásosság. A kommunizmus és a Szovjetunió összeomlásával keletkezett ideológiai vákuumot az ortodox kereszténység töltötte be Oroszországban és más posztsovjjet államokban. A vallásosságát nem titkoló evanglikál keresztény George W. Bush elnökké választása az Egyesült Államokban arra utalt, hogy az evanglikál kereszténységnek¹ mint

¹ Az evanglikalizmus (vagy evanglikál mozgalom, evangéliumi kereszténység) egy keresztény mozgalom és teológiai irány a protestantizmuson belül.

politikai erőnek növekszik a jelentősége az országban. A szeptember 11-i támadások pedig ráirányították a nemzetközi figyelmet a muszlim világban jelenlévő politikai iszlám erejére.

Jó tíz évvel ezelőtt Pippa Norris kollégámmal a vallásosság terén történt változásokat elemeztük 49 országban, amelyben a világ népességének mintegy 60 százaléka él. Köztük néhány nemzeti szintűnél kisebb területen, mint például Észak-Írországon; ebből a felmérésből bizonyítékok álltak rendelkezésre az 1981 és 2007 közötti időszakról. Az állítások ellenére sem találtuk a vallás egyetemes újjáéledését – a legtöbb magas jövedelmű ország kevésbé volt vallásos –, viszont azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált 49 országból 33-ban az emberek vallásosabbá váltak ezekben az években. Ez igaz volt a legtöbb volt kommunista országra, a legtöbb fejlődő országra, sőt számos magas jövedelmű országra nézve is. Megállapításaink egyértelművé tették, hogy nem az iparosítás és a tudományos ismeretek elterjedése volt a vallás eltűnésének okozója, mint azt néhány tudós feltételezte.

2007 óta azonban meglepő sebességgel indultak változásnak a dolgok. Körülbelül 2007-től 2019-ig, az általunk tanulmányozott országok túlnyomó többsége – 49-ből 43 – kevésbé lett vallásos. A hit megfogyatkozása nem csupán a magas jövedelmű országokra korlátozódott, hanem szinte az egész világra jellemző volt.

Egyre növekszik azoknak az embereknek a száma, akiknek a vallás többé nem jelenti már életük értelmét és a támogatás szükséges forrását. Még az Egyesült Államok is – amelyet régóta annak bizonyítékaként emlegettek, hogy egy gazdaságilag fejlett társadalom is lehet mélyen vallásos – csatlakozott a vallástól távolodó gazdag országok táborához. Számos erő vezérli ezt a tendenciát, de a leginkább azok a hitel-vek vesztenek az erejükből, amelyek szorosan kapcsolódnak a magas születési arány fenntartásának szükségességéhez. A modern társadalmakat kevésbé jellemzi a vallásosság részben azért, mert többé nincs már szükség azoknak a nemi és szexuális normáknak a betartására, amelyeket a nagy világvallások évszázadokon át belénk neveltek.

Noha vallásos konzervatívok arra figyelmeztetnek, hogy a hit elhagyása a társadalmi összetartozás és a közkerölcs összeomlásához vezet, a bizonyítékok ezt az állítást nem támasztják alá. Bármennyire is meglepőnek tűnik, a kevésbé vallásos országokat valójában kevésbé jellemzi a korrupció és kevesebb a gyilkosság, mint a vallásosabb helyeken. Mondani sem kell, hogy a vallás önmagában nem ösztönzi a korrupciót és a bűnözést. Ez a jelenség azt a tényt tükrözi, hogy a társadalmak fejlődésével egyre biztosabbá válik túlélésünk: ritka a hajdanán gyakori éhezés; nő a várható élettartam; csökkenően vannak a gyilkosság és az erőszak egyéb formái. És ahogy a biztonságának ez a szintje emelkedik, az emberek közül mindinkább kiveszik a vallásos érzület.

A hit felemelkedése és bukása

Korábbi, 2011-ben közzétett tanulmányunkban összehasonlítottuk a már 1981-ben mért vallásossági szintet az akkor rendelkezésünkre álló, 2007-től feljegyzett adatokkal, ezáltal nagyjából negyed évszázados időszakot átfogva. Mindkét vizsgálat alkalmával arra kértük a válaszadókat, hogy egy egytől tízig terjedő skálán („egyáltalán nem fontos” – „nagyon fontos”) jelezzék egy érték választásával, hogy Isten mennyire fontos életükben.

Annak vizsgálata, hogy egy ország vallásosságának mértéke miként változik az idők során, elvezetett néhány érdekes felfedezéshez. Az elemzett országok többségében megnövekedett az Isten fontosságába vetett hit. Leginkább a volt kommunista országokban lehetett ezt megfigyelni. Például, 1981-től 2007-ig a bolgár lakosság körében mért középérték 3,6-ról 5,7-re, Oroszországban 4,0-ről 6,0-ra nőtt. A vallásosságnak ez a növekedése részben válasz volt a gazdasági, fizikai és pszichológiai biztonságának – a Szovjetunió szétesése utáni – rendkívüli meggyengülésére; a kommunizmus összeomlása utáni ideológiai vákuumot a vallás töltötte ki. A vallási meggyőződés erősödése volt megfigyelhető a volt Szovjetunió kivül számos fejlődő országban, így Brazíliában, Kínában, Mexikóban és Dél-Afrikában is. Ezzel szemben a legtöbb magas jövedelmű országban a vallás hanyatlásnak indult.

2017 óta a szembetűnő, a vallástól távol vivő tendenciák látszanak körvonalazódni. Gyakorlatilag minden magas jövedelmű országban továbbra is hanyatlóban volt a vallás. Ugyanakkor sok szegény országban, együtt a volt kommunista országokkal szintén csökkent a vallásos érzület. 2007-től 2019-ig csak öt ország lett vallásosabb, míg a tanulmányozott országok túlnyomó többsége az ellenkező irányba mozdult el.

India számít a legjelentősebb kivételnek a csökkenő vallásosság általános szabályszerűsége alól. A tanulmányozott időszak nagyjából egybeesik a hindu nacionalista Bharatija Dzsanaata Párt (Indiai Néppárt – BJP) újbóli visszatéréseivel a hatalomba; a párt politikája a nemzeti identitást kívánja egyesíteni a vallási identitással. A BJP kormány olyan intézkedéseket támogatott, amelyek hátrányos megkülönböztetésben részesítik más vallások, különösen India népes muszlim kisebbségének követőit, megosztják a közösségeket és felkorbácsolják a vallási indulatokat.

A legdrámaibb változás az amerikai nép körében zajlott le a vallástól való elfordulás szempontjából. 1981-től 2007-ig az Egyesült Államok a világ egyik legvallásosabb országának számított a vallásosság alig változó szintjével. Azóta az Egyesült Államok jobban eltávolodott a vallástól, mint bármelyik ország, amelyről adatok állnak rendelkezésünkre. A tanulmányozott kezdeti korszak vége felé az amerikaiak a tízes skálán átlagosan 8,2-re értékelték Isten fontosságát életükben. A legfrissebb, 2017-ből származó felmérésük szerint ez a szám 4,6-re csökkent, ami megdöbbentő mértékű hanyatlást jelent. Éveken át az Egyesült Államok volt az iskolapélda annak bizonyítására, hogy a gazdasági fejlettségnek nem szükségszerű velejárója az elvilágiasodás. Ezzel a mércével mérve az Egyesült Államok jelenleg a 11. legkevésbé vallásos országnak számít azok közt, amelyekről adatokkal rendelkezünk.

Befolyásos gondolkozók Karl Marxtól Max Weberen át Émile Durkheimig azt jóslták, hogy a tudományos ismeretek terjedése a vallás végét fogja jelenteni világszerte, de ez

nem történt meg. A legtöbb ember a vallásos hitet inkább az érzelmek, semmint az értelem oldaláról közelíti meg. Az emberiség történelmének legnagyobb részében a pusztá túlélés is bizonytalan volt. A vallás arra nyújtott biztosítékot, hogy a világ egy tévedhetetlen felsőbb hatalom (hatalmak) kezében van, és ha alapvetően betartjuk a szabályokat, akkor a dolgok a végén a legjobban alakulnak. Egy olyan világban, ahol az embereket gyakran az éhezés fenyegette, a vallás segített megbirkózni a nagyfokú bizonytalansággal és a megpróbáltatásokkal. Ahogy azonban végbement a gazdasági és műszaki fejlődés, az emberek egyre inkább képesek lettek megmenekülni az éhezéstől, megküzdzeni a betegségekkel, és leküzdzeni az erőszakot. Mivel csökkent a létbizonytalanság, és nőtt a várható élettartam, kevésbé függtek a vallástól – és kevésbé akarták elfogadni annak kötöttségeit, köztük azokat, amelyek a nőket a konyhába, a homoszexuális embereket pedig a négy fal közé száműzte.

A szekularizáció nem mindenhol történik egyszerre; akkor fordul elő, amikor az országok magas szintű egzisztenciális biztonságot értek el, és akkor is általában rendkívül lassú tempóban halad, miközben az egyik generáció váltja a másikat. Még akár visszajára is fordulhat, és a társadalmak vallásosabbá válnak, ha hosszabb ideig azt tapasztalják, hogy csökkent a biztonság. A szekularizáció a XIX. század óta fokozatosan zajlik; Nyugat-Európa és Észak-Amerika társadalmával kezdődött, amelyek gazdaságilag és fizikailag a legbiztonságosabbak voltak, majd a világ egyre több részére áterjedtek.

Bár a szekularizáció rendszerint a generációk közti népességváltás ütemében zajlik, elérhet egy fordulópontot, amikor az uralkodó vélemény változik, és az emberek – a konformizmus és a társadalmi kívánatosság erői közt ingadozva – azokat a nézeteket kezdik el előnyben részesíteni, amelyeket valamikor elleneztek – és ezáltal kivételesen gyors ütemű kulturális változást hoznak létre. A magas jövedelmű országok fiatalabb és jobban képzett csoportjai a közelmúltban elérték ezt a küszöböt.

Elhagyják vallásukat

A gazdasági és technológiai fejlődés emelkedő szintjén túl számos egyéb tényező is segít megmagyarázni a vallás letűnését. Az Egyesült Államokban a politika felelős a visszaesés egy részéért. Az 1990-es évek óta a Republikánus Párt arra törekedett, hogy azáltal nyerjen támogatást, hogy konzervatív keresztény álláspontot képvisel az azonos neműek házasságával, az abortusszal és más kulturális kérdésekkel kapcsolatban. De ennek a vallásos választókhöz szóló politikai felhívásnak az lett a szükségszerű velejárója, hogy a többi szavazó, különösen a fiatalok és kulturális liberálisok, távol kerültek a vallástól. Valaha azt feltételezték, hogy a vallási meggyőződés alakítja a politikai nézeteket, és nem fordítva. A legfrissebb bizonyítékok azonban azt mutatják, hogy az oksági összefüggés a másik irányban is előfordulhat: a szakértők szerint sok ember előbb politikai nézeteit változtatja meg, majd alábbhagy a vallásossága.

A tény, hogy sok ismert evangélikál lelkész kritikátlanul elfogadta Donald Trumpot – egy olyan vezetőt, akit nem lehet a keresztény erkölcs mintaképeként leírni – ahhoz vezetett, hogy más evangélikál keresztények attól kezdtek el félni, hogy a fiatalok tömegesen hagyják majd el egyházaikat, felgyorsítva egy már folyamatban lévő tendenciát. A római katolikus egyház a maga részéről saját belső válsága miatt vesztett híveket. 2020 elején a Pew Kutatóközpont szerint az egyesült államokbeli felnőttek 92 százaléka értesült a katolikus papok által elkövetett közelmúltbeli szexuális visszaélésekről, és a megvizsgáltak körülbelül 80 százaléka úgy nyilatkozott, hogy szerintük a visszaélések „továbbra is fennálló problémák”. Ennek megfelelően, a megkérdezett amerikai katolikusok 27 százaléka azt mondta, hogy válaszul ezekre a hírekre kevesebbszer járt templomba.

De a szekularizáció mögött álló, talán a legfontosabb hajtóerő: az emberi termékenységet szabályozó normák átalakulása. Hosszú évszázadokon át a legtöbb társadalom azt a feladatot rendelte el a nőknek, hogy minél több gyermeket hozzanak a világra, továbbá ellenezték a válást,

az abortuszt, a homoszexualitást, a fogamzásgátlást és bármilyen gyermeknemzéshez nem kapcsolódó szexuális magatartást. A nagy világvallások szent szövegei sokban különböznek egymástól, de ahogy kutatótársammal együtt bebizonyítottuk, gyakorlatilag az összes világvallás ezeket a termékenységet támogató normákat nevelte bele híveibe. A vallások azért hangsúlyozták a termékenység fontosságát, mert szükség volt rá. A magas csecsemőhalandóság és alacsony várható élettartam világában, amely a közelmúltig uralkodott, egy átlagos nőnek öt-nyolc gyermeket kellett szülnie pusztán a népesség utánpótlása biztosításának érdekében.

A huszadik század folyamán egyre több ország érte el, hogy drasztikusan csökkent a csecsemő-halandóság mértéke, és nőtt a várható élettartam, ami szükségtelenné tette a fenti kulturális normákat. Ez a folyamat nem egyik napról a másikra történt. A nagy világvallások a termékenységről szóló normákat kizárólagos erkölcsi szabályként állították be, és mereven ellenálltak a változásnak. Az emberek csak lassan adták fel kialakult meggyőződéseiket és a gyermekeknek óta ismert társadalmi szerepeket a társadalmi nemet és a szexuális viselkedést illetően. De amikor egy társadalom kellően magas gazdasági és fizikai biztonságot ért el, a fiatalabb nemzedék képviselői úgy nőttek fel, hogy magától értetődőnek tartották ezt a biztonságot, és a termékenység körüli normák kevésbé lettek fontosak. Jelenleg gyors változáson mennek át a nemek közötti egyenlőségre, a válásra, az abortuszra és a homoszexualitásra vonatkozó elképzelések, gyakorlatok és törvények.

Ez az elmozdulás számszerűsíthető. A World Values Survey (‘Értékeket vizsgáló világszintű felmérés’) kutatóprojekt évek során gyűjtött adatai mélyreható változásokba engednek bepillantást. A felmérés tízpontos skálát használ, amely azon alapul, hogy az egyes országok mennyire fogadják el a válást, az abortuszt és a homoszexualitást. A fordulópont a skála közepe táján van, 5,50-nél: az alacsonyabb pontszámok azt jelzik, hogy az ország népének többsége konzervatívabb nézeteket vall, és a

magasabb pontszámok pedig, hogy többségnek liberálisabb nézetei vannak, amelyeknek az egyéni választás áll középpontjában. 1981 körül az általunk vizsgált országok mindegyikében a többség a termékenységet támogató normák híve volt. Még a magas jövedelmű országokban is az átlagos pontszám az alacsony 3,44 (Spanyolország), 3,49 (Egyesült Államok), 3,50 (Japán), 4,14 (Egyesült Királyság) és 4,63 (Finnország) értékektől a Svédországban mért 5,35-ig terjedt, amely utóbbi akkor a legliberálisabb ország volt, de a pontszám még mindig valamivel alacsonyabb volt a skála fordulópontjánál. De mélyreható változások voltak folyamatosan. 2019-re Spanyolország átlagos pontszáma 6,74-re, az Egyesült Államok 5,86-ra, Japán 6,17-re, az Egyesült Királyság 6,90-re, Finnország 7,35-re, Svédország pedig 8,49-re emelkedett. Mindezek az országok az első felméréskor az 5,50-es küszöbérték alatt voltak, 2019-re pedig mindegyikük meghaladta azt. Ezek a számok egyszerűsített képet nyújtanak az összetett komplex valóságról, de jelzik a szekularizáció legutóbbi gyorsulásának mértékét.

Ez a tendencia egy nagy kivétellel a világ többi részére is áterjedt. A 18 muszlim többségű ország lakossága, amelyekre vonatkozóan a felmérés adatokkal rendelkezik, messze a fordulópont alatt maradt, továbbra is mélyen vallásosak maradtak és elköteleződtek a nemre és termékenységre vonatkozó hagyományos normák megőrzése mellett. Még ha figyelmen kívül is hagyjuk a gazdasági fejlettséget, a muszlim többségű országok általában valamivel vallásosabbak és kulturálisan konzervatívabbak az átlagnál.

A dolgok nem fognak szétesni

A vallás századokon át a társadalmi összetartozást, a bűn visszaszorítását és a törvény betartását ösztönző erőként szolgált. Minden nagy vallás a „Ne lopj” és „Ne ölj” morális parancsok valamely változatát akarja a szívekbe ültetni. Így érthető, hogy a vallási konzervatívok félnek, hogy a vallás visszaszorulása társadalmi szétesettséghez fog vezetni, amelyet a korrupció és a bűnözés elszaporodása kísér

majd. Ezt az aggodalmat azonban meglepő módon nemigen támasztják alá a bizonyítékok.

A Transparency International 1993 óta kíséri figyelemmel a kormányzati tisztviselők és üzletemberek viszonylagos korrupcióját és tisztességességét szerte a világon. Ez az ellenőrző csoport minden évben közzéteszi az ún. korrupcióérzékelési indexét, amely 180 országban és területen rangsorolja az állami szektor korrupcióját. Ezek az adatok lehetővé teszik a vallásosság és a korrupció tényleges kapcsolatának tesztelését: A korrupció vajon kevésbé elterjedt a vallásos országokban, mint a kevésbé vallásosokban? A válasz egyértelmű nem – valójában a vallásos országok általában korruptabbak, mint a világi országok. A nagymértékben szekuláris északi államokban a korrupció szintje a legalacsonyabb a világon, az erősen vallásos országokban, például Bangladesben, Guatemalában, Irakban, Tanzániában és Zimbabwében pedig az egyik legmagasabb.

Nyilvánvaló, hogy a vallásosság nem okozja a korrupciónak. Azok az országokat, ahol alacsonyabb szintű a gazdasági és fizikai biztonság, inkább jellemzi a vallásosság, valamint a nagyfokú korrupció is. Bár a vallás valamikor alapvető szerepet játszott a közérköles támogatásában, a társadalmak gazdasági fejlődésével ez a szerep egyre csökken. A vallásos országok lakói valamivel nagyobb eséllyel ítélik el a korrupciót, mint a kevésbé vallásos országokban élők, de a vallás viselkedésre gyakorolt hatása ezzel véget is ér. A vallás hatására az emberek előszeretettel alkalmaznak büntetést, de nem lesznek tőle kevésbé korrumpáltak.

Ez a minta más bűncselekményekre is vonatkozik, például a gyilkosságokra. Bármennyire is meglepőnek tűnik, a legvallásosabb országokban a gyilkosságok aránya több mint tízszer olyan magas, mint a legkevesbé vallásos országokban. Néhány viszonylag szegény országban alacsony a gyilkosságok aránya, de összességében a jólétben élő országok, amelyek lakóiknak anyagi és jogi biztonságot nyújtanak, sokkal biztonságosabbak, mint a szegény országok. Itt természetesen nem arról van szó, hogy a vallásosság a gyilkosságok okozója, hanem arról,

hogy a bűnözés és a vallásosság is elterjedtebb az alacsony egzisztenciális biztonsággal jellemezhető társadalmakban.

A bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy a modern társadalmak nem fognak nihilista káoszba süllyedni az őket megtartó vallásos hit nélkül, de ez nem mindig volt így a történelem során. A korai agrártársadalmakban, amikor a legtöbb ember éppen hogy túlélte, a vallás lehetett a leghatékonyabb módja a rend és a közösségi összetartás megőrzésének. A modernizáció azonban változtatott a felálláson. A hagyományos vallásosság csökkenésével egyidőben ugyanolyan erőteljes erkölcsi normák jelennek meg az új betöltésére. A felmérés kutatásai azt mutatják, hogy a rendkívül biztonságos és szekuláris országokban az emberek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az önkifejezésnek és a szabad döntésnek, fokozott hangsúlyt fektetve az emberi jogokra, a kívülállók iránti toleranciára, a környezetvédelemre, a nemek közötti egyenlőségre és a szólásszabadságra.

A hagyományos vallások veszélyes módon megosztóak lehetnek korunk globális társadalmában. A vallások lényegükből fakadóan abszolút értékeként állítják be normáikat, annak ellenére, hogy voltaképpen társadalmi történelmüket és társadalmi-gazdasági jellemzőit tükrözik. Bármilyen kizárólagos hitrendszer merevsége vakbuzgósághoz és türelmetlenséghez vezethet, mint ahogy ezt már megmutatták a katolikusok és protestánsok, illetve a keresztények és muszlimok közötti történelmi konfliktusok.

Ahogy a társadalmak a mezőgazdasági típusú iparivá és tudásalapúvá fejlődnek, a növekvő létbiztonság nyomán csökken a vallás fontossága az emberek életében, ezért kevésbé engedelmessé válnak a hagyományos vallási vezetőknek és intézményeknek. Ez az irányvonal valószínűleg folytatódni fog, a jövő azonban mindig bizonytalan. A covid-19-hez hasonló világjárványok hatására csökken bennünk a létbiztonság érzete. Ha még sok évig eltart a pandémia vagy egy új világváltsághoz vezet, akkor az utóbbi évtizedek kulturális változásai visszajukra fordulhatnak.

Ennek a váltásnak azonban nem túl nagy a valószínűsége, mert ellene szól a növekvő jólét és a várható élettartam erőteljes, hosszú távú, technológiák által vezérelt trendjének, amely elősegíti az emberek eltávolodását a vallástól. Ha továbbra is ebben az irányban mennek a dolgok, a hagyományos vallási tekintélyek közkerékre gyakorolt hatása csökkenni fog, miközben egyre erősebbé válik a másik elfogadásának kultúrája.

(Foreign Affairs)

Zanny Minton Beddoes

Kína, a vizek ura

Ha Kína nem hajlandó kevesebb gátat építeni, legalább megoszthatná az információit

Kína titkolódzása azzal jár, hogy az alsó folyamszakasz mentén lévő országokban nem tudnak tervezni a gazdák és a halászok

A folyók lefelé folynak, ami Ázsia nagy részén azt jelenti, hogy a Tibeti-fennsíkon erednek, mielőtt lezúdulnak kelet, nyugat és dél irányában. Ezek a meredek esésviszonyok ideális körülményeket teremtenek vízerőműprojektek megvalósításához. S mivel Tibet Kína része, a kínai mérnökök igyekeznek a lehető legjobban kihasználni ezt az adottságot. Nagy gátakat építettek nemcsak a Sárga-folyó és a Jangce mentén, amelyek Kínán át haladnak a Csendes-óceánig, hanem más folyókon is, mint például a Brahmaputrán és a Mekongon, amelyek számos további országot átszelve érik el a tengert. Kínának ehhez joga van. Azok az országok, amelyek elég szerencsések, hogy területükön eredő hatalmas folyamokat hajtsanak uralmuk alá, gyakran vízenergia nyelésére vagy öntözésre használják azokat, mielőtt áthaladnának a határokon. Az alsóbb szakaszán lakó szomszédai természetesen igencsak sérelmezik ezt. Ha az eredetvidékhez legközelebb lévő országokban túlságosan megcsappan a vízárám, vagy ha gátak építésével egyszerűen csak megállítják az

iszap tovaáramlását vagy a halak felfelé jutását, súlyos következményekkel lehet számolni a folyó alsó részén: elszárad a termés, tönkremennek a halastavak, szikesedik a termőföld. Legjobb esetben ezek a folyómenti országok egyezmények keretében rendezik egymás között, hogy mennyi vizet juttat egy-egy ország a másiknak. Legrosszabb esetben a vízáram miatti vita állandó feszültség és vádaskodás forrásává válik. Kína és szomszédai számára sajnos mindennappossá vált a feszültség és a vádaskodás. Ez részben azért van, mert a Mekong vízhozama például nem elegendő a körforgáshoz. Kína már 11 gátat épített a főfolyó mentén (nem számítva a mellékfolyóit), és további nyolc van tervbe véve; az alsó szakaszban lévő államok eddig kettőt építettek, és további hét gátat terveznek. 2019-ben egy aszály idején a folyónak annyira kevés volt a vízhozama, hogy Kambodzsa kénytelen volt leállítani egy nagy vízerőművet. Még ha átlagos mennyiségű is a csapadék, a megváltozott vízáramlás és a csökkenő hordalékosodás miatt a tengervíz behatol a Mekong deltatorlatába, ahol Vietnám éléskamrája van, továbbá a halállomány is megfogyatkozik, amely az egyetlen fehérjeforrást jelenti a kambodzsai szegények milliói számára.

Kína régóta elutasít bármiféle olyan hivatalos kötelezettségvállalást, amely megakadályozná a gátépítésben vagy minimális mennyiségű víz juttatását biztosítaná az alsóbb folyamszakasz mentén fekvő országok számára. Még a Mekong Bizottsághoz sem hajlandó csatlakozni: a testület célja, hogy segítsen a part menti országoknak a vízmegosztással kapcsolatos viták rendezésében. Nemcsak az a probléma, hogy Kína mindentől megorrol, amit „belügyeibe” való külföldi beavatkozásként

értelmezhető. Az ország vezetői is el vannak bűvölve a nagy mérnöki projektektől, és nem igazán törődnek azokkal, akik ezek miatt elvezítik lakóhelyüket vagy hátrányos helyzetbe jutnak, még akkor sem, ha az áldozatok épenséggel saját honfitársaik. Kína egyébként annyira pártolja a nagy gátak építését, hogy az Induson számos gát építésében támogatja Pakisztánt – kínai szakaszán a folyó nem elég nagy és túlságosan félreeső helyen van ahhoz, hogy érdemes legyen felduzzasztani – továbbá megpróbálja rávenni Mianmart, hogy építsen egy hatalmas vízlépcsőt az Irvádin, amelynek a mellékfolyói mindössze csak pár kilométer hosszan haladnak Kína területén.

Még ha Kínának nem is sikerül leküzdenie vízerőmű építés iránti különleges vonzalmát, sok mindent tehetne szomszédai megnyugtására. Kezdetné például azzal, hogy folyamatosan és megszakítás nélkül tájékoztatja őket a vízállásról. Kína és India közös határán egy nem megfelelően kijelölt szakasz miatt támadt vita 2017-ben; Kína felhagyott azzal, hogy Indiát ellássa a Brahmaputra áramlására vonatkozó információkkal, amelyek árvizekre figyelmeztették az alsóbb folyamszakasz falvainak lakóit. A két ország vezetőinek csúcs-találkozójára volt szükség, hogy újból meginduljon az információáramlás. Hasonló módon, a folyók alsóbb szakaszainál fekvő országok szeretnék tudni, mikor tervezik a kínai vízerőművek víz megtartását vagy leengedését, hogy az ott élő mezőgazdasági termelők és halászok időt kapjanak felkészüléshez. Továbbá az sem sértené Kína érdekeit, ha vállalná, hogy segít enyhíteni az aszályokat, amikor csak lehetséges. Ettől csak a hála áradna felfelé.

(The Economist)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Arday Géza* irodalomtörténész, író, Budapest
Deminger Orsolya katechetikai ügyintéző, Református Pedagógiai Intézet, Budapest
Dr. Fehér Anikó karnagy, népzene kutató, az MMA MMKI tudományos főmunkatársa, a KRE óraadó oktatója, a Nemzetközi Kodály Társaság elnökségi tagja, Budapest
Gáspár Zoltán filozófus, Budapest
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest
Kun Tibor független kutató, Pécs
Makkai Béla történész, kandidátus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, Budapest
S. Király Béla politológus, szerkesztő, műfordító, Budapest
Dr. Tóthpál József CSc, művelődésfilozófus, címzetes főiskolai tanár, a filozófiai tudományok kandidátusa, az MTA köztestületi tagja, a Nemzeti Filharmónia ny igazgatója, Budapest
Windhager Ákos PhD, irodalom- és zene-történész, szakíró, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének munkatársa, Budapest
Zipernovszky Kornél kritikus, a Jazztanulmányi Kutatócsoport alapítója, Budapest

CIKKPÁLYÁZAT DOKTORANDUSZOKNAK

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) ez év őszén ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdetett a doktori tanulmányaikat határainkon belül, valamint külföldön jelenleg folytató, tudományos fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatóknak. A Magyar Művészeti Akadémia támogatásával megvalósult pályázatra három meghirdetett lapkategóriában összesen 38 pályamű érkezett be.

A *Valóság* kategóriában 7 pályaművel neveztek. A helyezett írások pénzdíjazásban részesülnek.

A díjazottak:

I. (megosztva)

Potó Júlia: *Néma szemtanúk. Fényképek és röntgenképek a bíróságon a 18–19. század fordulóján* (ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, témavezető: Lénárt Tamás),

valamint

Yilmaz-Mészáros Enikő: *Raúl Zurita és a CADA művészeti csoport működése a chilei Pinochet-diktatúra alatt* (SZTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudomány Doktori Iskola, témavezető: Csikós Zsuzsanna és Kelemen Zoltán)

III. Karkusz Patrik Dániel: *A teodícea problémája és hatása a francia felvilágosodás társadalomfilozófiájára* (DE Humántudományok Doktori Iskola, témavezető: Bujalos István)

A díjazottaknak gratulálunk! Szerkesztőségünk a díjazott és a díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket a következő számokban megjelenteti.

TARTALOMJEGYZÉK

S. Király Béla: A gyökértelenség korában – interjú Molnár Tamással 1

SZÁZADOK

Kun Tibor: Történelmi–irodalmi adalékok a XX. századi orosz emigráns irodalomhoz: vázlatok *Vlagyimir Nabokov* művészetéhez. 13
Makkai Béla: A horvátországi szórványmagyarság sajtója – tegnap és ma. 40

TRIANON 100

Deminger Orsolya: Nők, női szerepek a református egyházban a mai Szlovákia területén és Kárpátalján a két világháború között 53
Tóthpál József: Kodály és Trianon: „Ne bántsd a magyart!” 65

MŰHELY

Gáspár Zoltán Ernő: Korunk, a „vallás és filozófia utáni kor” szellemi válsága. Az európaiság spirituális dichotómiája 71
Krúdy: egy város anatómiája
Zipernovszky Kornél: „Évszázados szokásai vannak az éjjelizenének” A szórakoztató zene Krúdy és kortársai prózájában. 86
Fehér Anikó: Az arany meg az asszony Krúdy Gyula és Kenessey Jenő operája 96
Windhager Ákos: A legboldogtalanabb Szindbád Glossza *A kékszakállú herceg vára* című opera értelmezői hagyományaihoz . . 100

NAPLÓ

Arday Géza: Meglátások a Tisza Istvánról szóló új kötetről 110
Kapronczay Károly: A hazai egyetemi anatómiaoktatás 250 éve 113

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Abdi Latif Dahir: A koronavírus tönkreteszi Afrika gyarapodó középosztályát (115)
Tom Brada: Észak-koreai maszkok védik az angol időskorúakat (117) *Patricia Cohen és Tiffany Hsu*: A járvány tönkreteheti a dolgozó anyák egy egész nemzedékét (119) *Ronald F. Inglehart*: Lemondtunk Istenről? A vallás világszintű hanyatlása (121) *Zanny Minton Beddoes*: Kína, a vizek ura (126)

KÉPEK

Károlyi András grafikái (12, 109, 114)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2021. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 38 580 Ft helyett 27 060 Ft

Fél évre: 20 010 Ft helyett 14 250 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft

Fél évre: 15 300 Ft helyett 11 730 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft

Fél évre: 15 090 Ft helyett 11 730 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 840 Ft helyett 12 480 Ft

Fél évre: 9630 Ft helyett 6600 Ft

Akciónk a 2021. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 830 Ft • Előfizetéssel: 750 Ft